

ЛІТОПИС

ЧЕРНОЇ КАЛИНИ

Е. КОЗАК.

1 9 3 1

VII-VIII

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

Річна передплата 13.— зол.
 Піврічна „ 7.— »
 Чвертьрічна „ 3.50 »
 Для членів »Червоної Калини« 3.— »
 Ціна поодинокого числа 1.20 »
 В Румунії: річна передплата . 360 леїв
 піврічна 190 л., чвертьр. 100 л.
 Для інших країв 2 \$ річно.

За кордоном приймають передплату на »Літопис Червоної Калини« та впис членів:
 В Сполучених Держ. Північної Америки:
 The Ukrainian Legion, P. O. Box 578, Philadelphia, Pa. USA. / В Канаді: The Ukrainian Legion Winnipeg, Man. P. O. Box 2121. /
 В Румунії: Dmytro Herodot, Bucarest IV., Delea Veche 45.

АДРЕСА: ЧЕРВОНА КАЛИНА, ЛЬВІВ, РУСЬКА 18/III.

КУПУЙТЕ ВИДАННЯ „ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

Берестейський мир, з нагоди 10-х роковин 9. II. 1928. Спомини та матеріали. Зладив І. Кедрин 320 стор. і 16 ілюстрацій 8 зл. 4 зл.
Федір Дутко: Глум. Оповідання, ст. 52
Д. Дорошенко: Мої спомини про давнє минуле. Частина I-IV. 8.40 « 4.20 «
Богдан Лепкий: Слота. Поезії 90 « 45 «
 От так собі. Мініјатури, стор. 129. 1.50 « 75 «
 Між молотом і квалом. Причинки до історії Укр. Армії. Сторін 79 . . 1.50 « 75 «
Ст. Левинський: Від Везувія до пісків Сагари. Сторін 84 3.25 « 1.70 «
Халіда Едіб: Вогні. Повість з турецької визвольної війни. Сторін 234 . . 4.50 « 2.25 «
Василь Софронів: Грішник. Нариси. Сторін 104 1.50 « 75 «
Микола Голубець: Львів. Сторін 179 3.— « 1.50 «
А. Вільшенко: Життя і пригоди Цяпки Скоропада. Сторін 267 4.50 « 2.25 «
Роман Купчинський:
 I. Курилася доріженька Стор. 208 4.— « 2.— «
 II. Перед навалою. Сторін 192 . . . 4.— « 2.— «
Федір Дудко:
 I. Чорторий. Сторін 192 3.50 « 1.75 «
 II. Квіти і кров. Сторін 192 4.— « 2.— «
 III. На Згарищах 4.— « 2.— «
Ген. Всеволод Петрів: Спомини з часів укр революції. I—III. Част. по зол. 3.50 « 1.75 «
 Ч. IV. друкується.
Юра Шкрумеляк: Чета крилатих. Сензаційна повість 17 аркушів друку 5.— « 2.50 «
Др. Степан Шухевич: Спомини. (Причинки до історії УГА, на підставі записок та власних переживань)
 I—V. Частина по зол. 4.—зл. 2.—зл.

Богдан Лепкий: Зірка, пов. з повое-ного життя 4.— « 2.— «
Володимир Лопушанський: Перемога — повість з визвольної війни.
 I і II. Частина по зол. 3.— « 1.50 «
Максим Брилинський: Хресний вогонь.
 Воєнні нариси 3.50 « 1.75 «
Т.Г. Масарик: Світова революція, т. I. 13.50 « 6.75 «
 т. II. 8.— « 4.— «
Др. Ст. Шухевич: Видиш брате мій (8 місяців серед УСС-ів) 4.50 « 2.25 «
Др. Ганс Кох: Договір з Денікіном 1.80 « 0.90 «
М. Галаган: З моїх Споминів
 I, II. і III. Частина по зол. 4.— « 2.— «
 IV. Частина 6.— « 3.— «
Микола Матій-Мельник: На чорній дорозі (новелі) 3.50 « 1.75 «
Богдан Лепкий: Вадим, повість з княжих часів 4.50 « 2.25 «
А. Чайківський: Чорні Рядки.
 Спомини 3.— « 1.50 «
Олена Степанівна: На передодні великих подій 2.— « 1.— «
І. Максимчук: Кожухів — доля старшин УГА, вивезених до Архангельська і на Сол. Острови 2.80 « 1.10 «
А. Крезуб: Партизани — спомини з життя повстанців — ч. I. і II. по 4.— « 2.— «
М. Костів: Джін-Гіс-Хан гряде. . . 3.— « 1.50 «
О. Бабій: Перші стежі, повість . . 6.— « 3.— «
Е. Чикаленко: Щоденник 14.— « 7.— «
Віталій Юрченко: Шляхами на Соловки 5.— « 2.50 «
 „ „ Пекло на землі
Ілько Калічак: Записки четаря . . . 2.80 « 1.40 «
Віктор Приходько: Під Сонцем Поділля 6.— « 3.— «
Др. Кость Левницький: Великий Зрів 6.— « 3.— «

АДРЕСА: ВИДАВНИЦТВО „ЧЕРВОНА КАЛИНА“, ЛЬВІВ, РУСЬКА 18/III.

ЛІТОПИС

ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАННИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

III. Річник

ЧИСЛО 7-8 *

ЛИПЕНЬ-СЕРПЕНЬ

* 1931

Марко Безручко,
ген. хор. ген. булави Армії У. Н. Р.
Портрет кисти арт. Петра Холодного

Штаб бригади У. С. С. на горі Химі підчас бою за Бережани.

За ключ до Львова

Написав: Р. К.

Сонце з безхмарного неба сипле золотом на лани хвилястих збіж, на килими лугів, на ліниво витягнені шляхи і дороги. Курява, що здіймалася на шляхах від ранку, тепер осілась на збіжах, на травах, на людях.

На людях?!...

Багато їх пройшло шляхами, суголовками, а навіть обніжками та межами... І то не прочан, не робітників, а сірих, одностайних вояків Галицької Армії. Тихо йшли, мов закрадалися. Не тільки піхотинці. Ледви чутно їхала кіннота, глухо дудоніла артилерія, осторожно скрипіли тяжкі вози обозу. А тепер усе те осілось разом з курявою, немов під землю запалось.

Скрило їх у собі густе збіжа, прийняли в своє холодне нутро задумані ліси. Тільки десь-не-десь вирине понад збіжа сіра постать, чи вирветься з ліса іздець і знову пуста.

Команда Бригади і першого полку УСС примістилась на горі Химі, з якої вид далекий і широкий. На ліво став, що блестить як величезна кадь розтопленого золота, на право село Гиновичі, до половини в збіжу а від половини в садах, а за ставом Бережани — ключ до Львова.

Бережани в руках противника, всі горби довкола — в наших. Другий Галицький Корпус обступив місто з трьох сторін, четверта — шляхи на Перемишляни і Рогатин вільні. Але й це мають наші замкнути. Другий курінь УСС відійшов ще досвіта, щоб замкнути шлях на Рогатин, сподівані резерви мають замкнути другий.

Тихо і безлюдно перед нами. Ніхто не припускав би, що ген — за онтим зеленим житом чатують на

нас ворожі окопи, що понад став за незначним валом землі криється ворожий відділ, що кожний горбик скриває ворожу батарею, а кожний гайок резерву. Так само й противник... Чи знає він, що за Химою отаман Вовівка розставив 28 гармат а одну батарею вислав на перед і вона сховалася за якусь самітну стодільчину, недалеко наших окопів?!..

Чи догадуються вони, що бригада тільки чекає на знак, щоби заповнити пустку стрільців, розбити тишу гарматами?!

Може й знає!.. Принишк лицем до землі нижче трави, затих як неживий і жде...

Короткі різкі тони полевого телефону.

Начальник булави хапає за слухавку...

— Так єсть... Готові... Так єсть... Вже на місці...

По наказу... Слухняна пошана...

Кожний знає, що значить ця коротка, уривана розмова.

Це говорив Корпус...

Отаман Вовівка підніс брови:

— Зачинати?

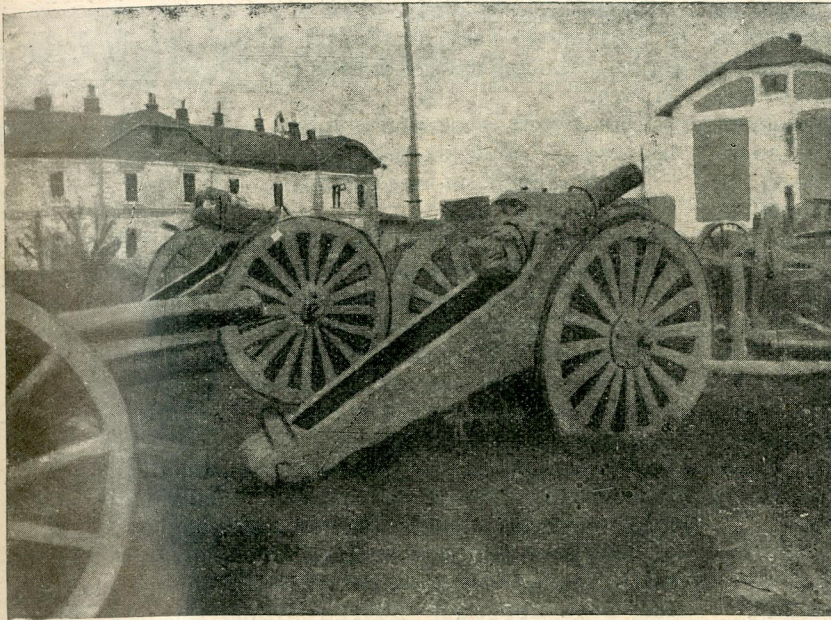
— Можна.

Знову заграв телефон. Тим разом до відділів бригади: батарей, кінноти, піхотних курнів.

Перша відгукнулася артилерія. Загавкали гармати, ревнули 15 центиметрові пушки, сотник Балтро своїми гірськими пушками жару додає.

Над Химою шум учинився, мовби стадо сполошених птиць летіло кудись. Гарматні стрільна зойкають, пушкові тільки шелесь-шелесь-шелесь-шелесь...

А там — на переді, за ланами збіж, за дернюгами горбків, за зеленою стіною гайків, — пекло. Бурий дим, чорна земля, мідяні ленти вогню розростаються

Гармати добуті в Чорткові підчас офензиви ген. Грекова в липні 1919 р.

щораз у величезний корч, щоби за хвилю зівянути, а ще за хвилю знов вирости.

Заки ворожа артилерія вспіла віддячитись, а вже в її становища летить зграя залізних круків, що клюють не тільки тіло, але і скалистий беріг, вишарпують не тільки кости, але і бронз і сталь. Разом з димом і землею летить у гору все те, що ще перед хвилиною належало до гармати.

Ожили завмерлі гайки. То тут то там видно натягнені як струни коні, що перевозять гармати на інші становища. За ними на вздогін цвіти шрапнелів і куці гранатів.

І лінія ворожих окопів димить, як кипуча річка. Руху біля неї не видно, немов там і живої душі нема, але всі знають, що це тільки так на око нема. Окопи вщерть начинені вояками, а між ними гнізда зі скорострілами, мінометами, може й вогнеметами. Хто знає?! Франція за плечима, Німці багато лишили, як відступали..

Вже пів години, як почалася гарматня музика. Не тільки пів копи бригадійних гирл ригає вогнем і залізом. Далеко на ліво тремтить від гуку Лисоня, стара наша знайома ще зі світової війни, а далі — десь як Потутори, Дикі Лани, Вільховець..

Артилерія переносить вогонь. Спершу тільки шрапнелі значать нові цілі. Далекострільні пушки пробують дохопитися до битого шляху, що ледви мріє в даліні. Там в'є за возом — обози, команди.

Злу вибрали дорогу. В лісах від ночі чатує на них другий курінь. Хоч гармати й не досягають шляху, але все таки підганяють утікачів. Підганяють просто на скоростріли і кріси куріня.

— Ті-ті-та! — грає телефонічний жучок. — Гальо! Команда третього куріня?... За п'ять мінут починати наступ.

— Ті-та-та-ті!... Перший курінь?!... Напряма став!... За п'ять мінут...

П'ять мінут не всім однаково проходять. Як п'ять годин для булави бригади, як п'ять секунд для наступаючих.

З наших окопів, що ледви замітною ниточкою вються впоперек ланів, вигулькнули постаті. Десять, сто, тисячі. Не чути команди ні бряскоту зброї, говорять тільки руки командантів: сотенних, четових, роевих.

Третій курінь суне житами вперед. Далі сіножать, горбок і ворог. Ще доки наступ розвивався у високім збіжу, то ворожі окопи мовчали, але коли розстрільна вийшла на сіножать, заклекотіло перед ними.

Видно, що в куріні впала команда: четами скок вперед! — бо то тут то там підривається чета і біжить кількадесять кроків. Ворожа артилерія дає про себе знати. До ворожих окопів підходить ярком резерва. З Хими видно її, а на Химі командант артилерії. Короткі накази і вже ярк, разом з резервою, окутується димом вибухів.

Розстрільна третього куріня підсувається нестримно. Але чому стільки хлопців остається?! Чому в рядах то один то другий лягає і вже не підноситься?!...

Жертви!...

Чимраз більше їх. Вогонь з ворожих окопів кріпшає. Наступ рветься. Нема сили.

Тоді батарея, що стояла недалеко окопів, виїзджає чвалом на доріжку і жене просто до ворога.

Безумні! Адже їм всі коні вибють.

Минули жито, минули гурт дерев, доїзджають до нашої розстрільної... Паде один кінь, потім другий... Не спинилися. Минають розстрільну і перед носом противника обертають і картачами в окопи.

Гарматчики звиваються як мухи в окропі. Горяча робота. Під роями настирливих крісових куль. Немилый той свист для уха гарматчика, волисть сто раз зойкіт гранати.

Поява батареї додає духа піхотинцям. Цілий курінь зривається до наступу. Під небожбе крик: Гура! і... окопи здобуті.

Напроти ставу справа не пішла так легко. Девятий

Штаб бригади У. С. С. в поході на Бережани. Від ліва: пор. Верхомий, от. Букшований, от. Бізанц, сот. Білінкевич.

полк легіонів не перший раз бачить війну. Це така сама „стара війна“, як і їх противник: перший курінь УСС. Наступ іде як на вправах, але й оборона як на вправах. Тут старі, досвідчені боєвики використовують кожний рівчик, кожний горбик, — тамтіж не хвилюючись стріляють, а мірять добре. Курінь ще й половини дороги не зробив, а вже має більше страт, як третій за весь час наступу. Ворожі окопи під горбком, перед окопами похила сіножать, знаменитий достріл. А за плечима став, що грозить кожному відступаючому.

Наступ застряг на сіножаті. Знову грає телефон до батарей і знову закурилися окопи над ставом. Тим разом рвуться гранати більше скажено і безпощадно. Мстяться за страти в людях і в часі.

Пятнацять мінут підготовки і піхота знову рушає вперед. Кожна пядь землі окуплена кровю, а тих пядей багато... Сотки метрів!... Але таки доходить до окопів і багнетами виганяє обсаду.

Телефон: „Ворожі окопи здобуті!“.

Телефон: „Ворог іде до протинаступу“.

Телефон: „Курінь відступив на вихідні позиції“.

Такі три відомости приходять два рази за одну годину. Два рази перший курінь багнетами промостив собі дорогу і два рази перед багнетами відступав. Ніхто не думає робити йому за те закиду. На війні так: нераз невдача йде в парі з більшим героїзмом, як успіх.

Попід Химу пересувається бригадінна резерва: перший курінь другого полку. Самі „гусята“. Назвали їх так тому, бо це новобранці, всі обстрижені „на нульку“, і як мають хвилю відпочинку, то збиваються в гуртки і сьвакають тоненько як гусята.

Тепер „гусята“ йдуть на поміч „старій війні“. І таке буває.

Телефон 3 бригади: „За всяку ціну взяти й вдержати!“...

Значить: або-або!...

Рушили до наступу. Гусята з ліва. Зовсім негірше йдуть, тільки практики бракує і тому зразу мають страти.

Одна чета третього куріня дісталась на крило і траскає по ворожих окопах.

Тепер ледви чи видержать!

Не видержали...

Спершу одинцем, потім цілими гуртами відступають за горбок. Одинока дорога відступу: на право попри став. Але гусята лівим крилом засягнули вже до ставу, а перший курінь минув окопи і пре далі.

Хаос стрілів, з лівого боку пискливе „гурра“ малих гусят і бій над ставом ущух

Телефон: „Окопи взяті, обсада не існує, двіста полонених“.

Горбки над ставом, що перед хвилиною були тереном горячого бою, остигли, зацімліли, заснули. Нема вже чого звертати на них зір, вони вилучені з битви.

Тепер очі всіх звернені на далекий шлях, що йде з Бережан до Нараєва. Там курява не йде від Бережан, а до Бережан. Другий курінь завернув ворожі обози і тепер мають тільки один вихід: на Рогатин.

Але плян каже і цей замкнути. Власне пригналася якась бригада (не бригада це, а рештки бригади!), що має заставити останню фіртку. Зразу видно, що бригада не встигне. Стрільці змучені цілонічним маршем ледви тягнуть ноги і що кілометр відпочивають. Колиб так полк кінноти! Перелетів би просторинь як на крилах.

Бригада не дійшла. Двацять курінів, обози, артилерія, булава і все, що не бажало собі стрічі з Армією, ринуло вільним шляхом на Рогатин...

Бережанська битва скінчилася.

Бережани — ключ до Львова був у наших руках. Але Львова не відчинив. Як стільки разів у нашій історії, замок і цим разом затявся.

Переговори з Мадярами в 1918 р.

Спомин. Написав: *Микола Алиськевич*, сотн. У. Г. А.

I.

По опущенні Львова переїхали всі наші державні установи, які повстали у Львові, до міста Тернополя. Не були вони ще зорганізовані, були лише позначувані деякі секретарі з президентом др. Костем Левицьким на чолі. Секретарем військових справ був сотник Дмитро Вітовський, заграничних др. Льонгін Цегельський, торгу і промислу д-р К. Левицький, внутрішніх д-р Сидір Голубович.

Тодіто — в грудні 1918 р. — Тернопіль, із своїми 45 тисячами душ населення, робив вражіння великого і чисто українського міста. На вулицях рух від скорого ранку до пізнього вечора як піший, коловий, так і самоходовий. Тут „рокують“ новобранці до казарм, там відходить курінь на фронт. Стрілецьтво, хоча дуже різноманітно одягнене — цей в російським, тамтой в австрійським, інший в італійським, цей знову в турецьким або німецьким плащі, або без нього, кріси одні на ремнях, другі на шнурочках — але йде карно і бодро, співаючи під такт маршу бадьорі пісні. — Там знову приїхало чимало наших старшин із Австрії, щоби зголоситися до служби в Секретаріяті Військових Справ, там різні цивільні урядовці, які приїхали з найдалших закутин ЗОУНР по інформації до Секретаріятів. Час-до-часу переведуть наші стрільці з двірця сотню-дві коней бувших малярських гузарів. Їх перебирав тодішний обозний референт Окружної Команди Тернополя пор. Хома собі на клопіт, бо не мав доволі стрільців, які обійшли би і накормили стільки коней, тому взявся на спосіб і роздавав часті коней за картками доколичним селянам. Чимало тих нещасних „воєнних учасників“ кінчило свою воєнну виправу під плотами або на полях Тернополя, шукаючи собі стебелини поживи. Тут знову переїде вулицями Тернополя який самохід, везучи до Секретаріятів „антантську“ комісію на переговори в справі „перемиря“.

Це був час, коли вже навіть існуючі Секретаріати не мали своїх окремих розміщень, тому приїзжі з провінції урядовці чи інтересенти чимало мусіли покрутитися по вулицях Тернополя, заки успіли допитатися до відносних панів секретарів.

Найліпше функціонував ще Секретаріят Військових Справ. Розміщений тоді в будинку бувшого австро-угорського банку при вул. Святоіванській, мав вже зорганізовані поодинокі реферати, а все те завдяки послідовній праці пок. полк. Дмитра Вітовського. Хоча пок. Вітовський не був заводовим старшиною, а резервовим, сотником УСС і не зраджував надзвичайного військового хисту, однак ізза своєї чистої і прямої вдачі, організаторського талану, незвичайної солідности та ідейности, а притім не малого ума, зумів не найгірше вивязуватися із повіреного йому відповідального становища. Понад усе визначався скорою і влучною орієнтацією та рішучим діланням. Помічником полк. Вітовського в Секретаріяті був сотник Бубела, а з поодиноких референтів тямлю сотників: Панчака, Сивака, Магаласа, д-ра Біласа як лікаря і пор. Гарасимовича як інтенданта. Праці і клопотів чимало, а робітників і припасів обмаль! Львівський фронт раз-у-раз жадає доповнення,

старшин, одягів, зброї, амуніції, технічних знарядів, про запільні кадрові частини і не згадувати! Тисячі різних полонених вертають з російських, німецьких і австрійських полонів, всі голодні — треба їх прокормити і відставити до границь, а над усе щодня прибувають із Придніпрянської України десятки поїздів бувшої австрійської і німецької армії в повороті домів. Їх треба тут розброювати, оскільки це не удалося зробити командантові двірця в Підволочиськах от. Шухевичеві, бо не рідко лучалося, що не хотіли вони добровільно здавати зброї.

Дня 19. XII. 1918. ранком взяв мене пок. полк. Вітовський до себе і передав мені своїм військово ввічливим тоном доручення менш-більш такого змісту: „Пане сотнику! Нині пополудні виїдете до Будапешту і будете старатися навязати торгові зносини нашого уряду з малярським міністерством війни в справі виміни нафти за зброю і амуніцію. Для орієнтації подам вам, що ми платимо Директорії по 3 кор. за один піхотний набій, числимо цистерну нафти Іосо Підволочиська 50 до 60 тисяч корон. Однак ви не глядіть на ціни, а всіма силами старайтеся видістати амуніцію, бо з фронту алярмують, що стрільці без набою при боці. Нам потреба 20 мільонів піхотних, а по 10 тисяч гарматних набоїв різного калібру. Цистерна нафти коштує нас Іосо Дрогобич 18.000 кор. З вами поїде один представник інтендантури, а до охорони візьміть з собою одного підстаршину. Про ваше прибуття малярське правительство вже повідомлене. По дальші подробиці зголосіться у інтенданта пор. Гарасимовича, а по повновласті й інші документи у сотн. Бубели!“

Того самого дня зголосився я зі ст. десятником П. Бадовським у обох в горі названих старшин, дістав в інтендантурі нові російські плащі, кожушки і шапки і зачет 4.000 кор. на дорогу, а у сотн. Бубели всі потрібні документи та вказівки. Зі сторони інтендантури приділено мені до помочі поручника, Хорвата по народности, якого назвиска я сьогодні не тямлю.

II.

Ізда в місії за границю не була для мене новою, бо вже по берестейським мирі їздив я як член австрійської заграничної комісії — тоді в степені поручника — до Києва на переговори з Центральною Радою, а опісля до Петербурга. Якого душевного настрою і яких думок були мої співтовариші подорожі до Будапешту, не знаю, однак я сам їхав з почуттям великого душевного вдоволення раз тому, що зможу віддати свої прислуги своїй державі, а подруге тому, що зумів здобути собі у нашої влади таке довіря до моєї особи, що уважала мене, 25-літнього молодика, відповідним до переведення такого важного діла. І їдучи в Будапешт мав я одинокі бажання і намір довести до мети повірену мені чималу задачу як найсовісніше і під можливо найдогіднішими для нашої справи умовами. А що я мав багато знайомих генералів-Малярів ще з часів австрійської війни, то віряв, що при їх помочі удасться мені перевести справу як слід.

О 3-й год. по пол. виїхали ми в трійку самоходом Секр. Військ. Справ з Тернополя до Бережан, де в Нач. Кмді Г. А. мали змінити самохід і їхати ним далше до Стрия, а звідтам залізницею через Лавочне до Будапешту. Шлях з Тернополя до Бережан веться подільським горбоватим тереном, протинаючи собою тут і там розлогі багаті села. Нераз до війни їздив я ще студентом туди на прогульки ровером і тямлю, що бита дорога була рівна, гладка; тепер війна і тут не забула вибити своє п'ятно! Всюди глибші і плитші вибої, мостів або зовсім нема, або сильно ушкоджені, по поручах ані сліду, придорожні дерева-окраси позрізувані або спалені, хрести і статуї поввертувані і побиті, з гарно збудованих газдівств денеде лиш місце лишилося, а кілька сіл головно коло Козови зовсім щезло з лиця землі. Мимо цього здавалося, мовби вся околиця забула на своє нещастя і з нами спільно радувалася, а стоячі ще хати і церкви співали з нами пісню визволення молоденької української держави.

По одногодинній подорожі доїхали до Нач. Кмди Гал. Армії. Із перших старшин, яких ми стрінули в канцелярії, був сотн. Сень Горук. До нього я звернувся зараз в справі обміни самоходу. Сотн. Сень Горук, педант а рівночасно і флегматик, почувши моє жадання, притягнув по своїй звичці правий вус до носа і з холодною румяною усмішкою на обличчю відповів: „Товаришу! Не маю часу тим зайнятися — (був персональним референтом!) Потім відіслав мене до сотн. Гузара, цей знову до полк. Мишковського. Ці наші „ходатайства“ скінчилися на тім, що ми самоходу не дістали і мусіли їхати далше залізницею. А що поїзд в напрямі Ходорова відходив щойно слідуючого дня рано, припало нам в Бережанах підночувати. Нічо не помогли наші представлявання, що наша їзда пекуча, на це діставали ми відповідь, що самохід в напрямі, або що він до диспозиції виключно пана генерала; скінчилося на тім, що нас запросили до харчівні.

Дня 20-го грудня ранком виїхали ми з Бережан до Потутор. Тут на двірці стрінули ми перший транспорт Придніпрянської Армії — бригаду Кравченка, яка як авангард Армії У.Н.Р. ішла на поміч нашим частинам під Львів. Бригада була порядно зодягнена і узброєна. Бачучи її в Потуторах, ми вірили, що при допомозі братів Придніпрянців наші війська скоро здобудуть Львів і тому ще спішніше старалися дістатися до Будапешту. Одначе заки ми вспіли звідтам вернутися, почувши, що вся бригада на фронті розлетілася.

З Потутор мали ми відїхати о 9-й год. рано, тимчасом наш поїзд був готов до відїзду щойно коло 1 год. по пол. Їзда залізницею за українських часів не належала до приемности. Віддаль, яку переїжджається звичайно в 4 до 5 годинним часі, треба було тоді їхати 24, коли не більше, годин. Причини лежали в лихий обслузі поїздів і в недостатчі вугля. Тоді опалювано машини сяговиною, а що її нераз на тендері не багато можна було помістити, то машиніст мусів що кілька стацій набирати свіжого дерева; не рідко траплялося, що поїзд здержувався по дорозі в лісі і тоді подорожні самі зносили з ліса сяговину, щоби скорше міг поїзд відїхати. Була ще одна причина неправильної їзди! Саме тоді дочіплювано до поїздів цистерни нафти, яку перевозили приватні купці на продаж до призбручанських стацій. Для певности транспорту конвоювали звичайно самі

купці свої цистерни. Знаючи об цім, вихісновували машиністи цю ситуацію для своїх зисків і на першій ліпшій стації або й на отвертім поли здержували поїзд, мовляв, — „машина зіпсувалася“. Поправка машини кінчалася, коли в руках машиністів опинилося кілька тисяч корон, зложених на „репаратуру“ купцями. Були випадки нарочної скритої саботажі, бо ізза недостатчі своїх сил мусіли ми заступатися нераз машиністами ворожого нам елементу. Згодом дістали ми машиністів Придніпрянців і тоді рух поїздів став нормальнішим. Фахових залізничних сил було дуже мало, а й ті, які були, це бувші нижчі урядовці. Тепер припала їм доля займати вищі пости, в яких вони майже не визнавалися і це лихо відбивалося на залізничім руху. Тут значачу, що попри це все були особові вози ще війною дуже понищені, вікон майже ніде не було, двері понищені, лавки теж не кращі. Бруд усюди. В дорозі сильна студінь і протяги, освітлення ніякого. Мало теж хто тоді подорожував, а коли вже мусів, вибирався закутаний в кожухи мов у сибірську подорож.

Остаточко коло 1 год. рушили ми у вагоні без вікон в дорозу. В нашім поїзді їхали попри згаданих Кравченківців ще й цивільні, здебільша наші домашні сини Ізраеля, завзяті тоді українські патріоти.

Коло 4 год. по пол. добилися ми до Ходорова, а відтам виїхали в годину пізніше в напрямі Стрия. Всюди по двірцях зауважав я командантами двірців молодих хорунжих, які необізнані у своїй службі, все таки старалися по своїм силам сповняти службу як найліпше. Перед год. 8-ою вечером добилися ми до стації Стрий. Тут стрінула нас чимала, а притім доволі комічна несподіванка. Поїзд в напрямі Лавочного стояв під парою, склад його возів на диво добре дібраний, з добрими дверми та лавками і опалений. Чому саме так було, зараз нам прояснилося. Ми всіли до переділу III. кл., а за хвилю ввійшов до нас якийсь четар, представився як командант двірця і спитав, чи ми є ця комісія, яка їде на Угорщину, а коли ми потвердили це, перевів нас до одного з возів II. кл. і вказавши нам на сепаратку відійшов. Небавком вернувся в товаристві двох залізничних урядовців (межи ними один старший здається начальник двірця). Вони привиталися з нами, по чім начальник почав до нас промову, із змісту якої ми зрозуміли, що уважають нас Київлянами; витали отже нас як братів Придніпрянців на „нашій Галицькій Землі“. В межичасі ми всі три члени комісії перекинулися між собою поглядами і вислухавши спокійно їх привітливих слів, подякували, при чім вияснили, що ми не Київляни, а звичайні Галичани з Тернополя. Якими епітетами обдарили нас в душі витаючи, не знаю, однак маленьке замішання вчитали ми на їх лицах! В кілька хвиль по цій комедійці відїхали ми в напрямі Лавочного, вдоволені, що ізза телефонічного непорозуміння, ми могли вигідно їхати далше.

До Лавочного прибули ми відносно нормально. Значачу, що поїзди стрийського і станиславівського залізничного вузла доволі складно ще тоді функціонували. На двірці Лавочне слідний був лад як у залізничій службі, так і команді двірця. Командантом двірця був сотник Чабак; завдяки йому вся служба відбувалася правильно наче за давних нормальних часів.

Тут ми пересіли в мадярський поїзд. Що за ріжниця! Ні сліду революційних часів! Поїзди відходять правильно, машини не псуються, вози цілі, обслуга фахова, давна австрійська. Провіривши наші доку-

менти і карти їзди, жандарм і кондуктор замкнули нашу сепаратку і поучили нас, що тим поїздом доїдемо просто до Будапешту. Ми поклялися вигідно спати і пробудилися щойно перед стацією Токай. Не буду описувати, з яким смаком поспідали ми по куску малярського „саямі“, попивши при тім свіжого токайського вина, а все за невеликою відносно оплатою. На двірці Міскольч явився в нашім переділі типовий Мадяр в ранзі четаря — Ляшльо по назвіску і спитав, чи ми є ця українська комісія, що їде до малярського міністерства війни. На нашу притакуючу відповідь заявив, що він є висланником згаданого міністерства і на його приказ прибув сюди, щоби товаришити нам в дорозі до Будапешту. Ми очевидно радо прийняли його услуги і розговорюючи з ним на різні теми — чет. Ляшльо інтересувався головню ЗОУНР — не зауважили навіть, як наш поїзд заїхав около 2-ої год. по пол. на двірць малярської столиці. З двірця відвіз нас наш товариш самоходом до готелю „Royal“ при вул. Ракоція і виеднавши у портіера три кімнати, завів нас на обід. По обіді попросив у нас наші візитівки, щоби зголосити нас в міністерстві з тим, що слідуєчого дня ранком прибуде до нас, щоби відвести нас до міністерства. Ми розійшлися по своїх кімнатах, щоби привести до ладу нашу гардеробу і випочати по дводневній подорожі.

IV.

Випочавши доволі, зібралися ми і вийшли над вечером на місто, щоби перейтися і приглянутися вечірному життю великого міста. Будапешт не був для мене новиною, бо не раз не два був я у нім за світової війни. Як передше так і тепер на вул. Ракоція кольосальний рух, життя в повнім розгарі. Вже скорою вечірною порою ударяють звуки пречудних циганських банд-музик із нутра кожної каварні.

І дійсно, хто не чув малярської циганської банди, сей не знає дійсного чару музики! Чеська музика не до порівняння. Тут школа, такт, ритміка, там чуття і ще раз чуття. Банди складаються звичайно із 5 до 6 скрипок, челя і цимбал; великі банди — ті можна почути лиш в Будапешті, Германштадті і Брашо — складаються з 12 скрипок, 2 чель і 2 цимбал, флета і клярнета. Дірігент банди т. зв. „прімаш“ ходить граючи на скрипці по цілій каварняній салі, приграє нераз гостеві до уха, а решта його товаришів, сидячи на своїх місцях, акомпаніює до пригравки прімаша. Годі тут вдержати такт, ціла гра одначе незвичайно ефектовно виходить. Музична здібність циганів така велика, що вистарчить прімашові пере-свистати якубудь незнану йому мельодію, а він вповні удачно її відиграє, а за прімашом ціла банда акомпаніює без найменших відхилів. Малярські мельодії дуже схожі до українських. Одні чутеві і другі! Подібно як у нас думка, починається у них пісня поважним темпом, опісля поступеним crescendo доходить до шалених прямо темп ще живіших чим наші коломийки. Коли банда починає грати, настає на сали поважний настрій і гробова тишина; рівно із зростом темпа музики оживає присутна публіка, а що Мадяри чутеві, не видержують, починають співати і згодом впадають просто в божевілья, почасті може під впливом шампанів бють склянки, ломлять крісла тощо. — На проході ударяло нас в очі те, що стрічали ми на вулицях багато французьких, італійських і румунських старшин; про ціль їх побуту в Будапешті дізналися ми при вечері.

Вернувши з проходу, застали ми у вестібуді готелю чет. Ляшля. Він заявив нам, що зголосив вже нас в міністерстві і ми маємо там явитися слідуєчого дня о 10. год. пер. пол. Сам він приходить, щоби — коли наше бажання — товаришити нам цього вечера, опроваджувати нас по місті, коли ми як чужинці забажаємо пізн ти Будапешт. Ми подякували за дбайливість і зайшли разом на вечеру до ресторану Рояля. Там застали ми багато чужих старшин, яких бачили на вулицях, а всі вони веселого настрою і бундючних мін, головню італійські і румунські. Почали сходитися і Мадяри старшини, всі ще в австрійських одностроях, з военними відзнаками на грудях, одначе вже без шабель. Заграла циганська банда! Чужі старшини веселі, бадьорі, а Мадяри сиділи мов трупи при столах, сумні та прибиті. І мимо моєї ненависти до них за їх варварське поєздення з нашими братами в Галичині в 1914. і 15. роках, жаль мені їх стало: Яксь разяча несправедливість далася мені відчутти: Мадяри доволі своєї крові пролляли на всіх фронтах у все-світній війні, видно що і сидячі при столах старшини не до найгірших в австрійській армії належали, бо груди їх окрашені чимало ордерями, нині вони побіджені, а напроти них тріюмфують італійські і румунські а головню ті останні, яких армія не видержала ані одної битви, а до тижня по виповідженні війни утікла уся з фронту і щойно бувша російська армія мусіла обороняти румунські землі перед австрійськими і німецькими військами. На наш запит, що діє ця офіцерня в Будапешті, вияснив нам Ляшльо, що під Будапештом стоїть інтернована армія Макензена (вона билася на румунським фронті і заняла була Букарешт), а для ст реження її сидить тут постійно мішана антантська військова місія, якої членами є і привяні старшини. Вони стежать теж за кожним кроком малярського правительства. Притім подав нам теж, що подіноки Мадяри роблять з інтернованою німецькою армією чималі інтереси: купують за безцін різні річи, як: самоходи, коні, упряж скоростріли, ба навіть гармати — розуміється все тайки перед антантською комісією. Ці слова немало мене заінтересували, а саме виринула у мене думка, чи не удалося би і нам вихіснувати цю нагоду для нашої армії. Посидівши ще часок, розпращалися ми зі симпатичним і ввічливим нашим товаришем Ляшльом і пішли до наших кімнат.

Поклавшия в ліжку, довго не міг я заснути. Ріжні думки і спостереження пережитого дня не дали мені спокою. Нагадувалися мені також недавні часи все-світної війни, а в звязку з ними і неодні дні, які я безжурно переживав в тім самім місті. І мимохіть якесь тепле вдовolenня огортало мою душу, порівнавши ціль мого прибуття до столиці Мадярів тоді а нині. Так короткий час зумів стільки ріжниць зробити в моім житті! Недавню ще як „д. і к. австрійський старшина“, нині вже горожанин свободної України! Понад усе непокоїла мене думка про те як удасться нам нинішня місія, а вістка про контролю антантської місії теж чимало турбот насувала на мій ум. Доси уважав я вислід нашої подорожі зависимим виключно від волі малярського правительства, а тепер стало сумнівним, чи навіть попри згоду останнього удасться нам щобудь відістати ізза антантських заступників.

Дня 21. грудня зійшлися ми з Ляшльом при сніданні. В пів години пізніше їхали ми вже самоходом до міністерства війни, і за яких 20 хвилин сиділи вже у ждальні перед кімнатою міністра. Тут за столами

працювало чимало старшин головно майорів і підполковників генерального штабу. Колись за „австрійських“ часів незвичайно горді штуки, з бундючним виглядом лиця і непривітні, сиділи вони тепер прибиті, не знати лише, чи ізза непевної будуччини їх кар'єри, чи задля незавидної долі їх батьківщини.

По хвилях ждання попрошено нас в кімнату міністра. Сам він мужчина 40 років (назва його не тямлю), сильний брунет, з типовими мадярськими великими чорними очима, чемний і привітливий. Попросив нас до столика, похастував нас папиросками і спитав про ціль нашої місії. Коли я запізнав його з нашими домаганнями, почав він розмову менш-більш ось якого змісту:

„Яку саме Україну ви представляєте? Признаюся, що в справах України як і її назвах я дезорієнтований; як і загалом прошу мені вяснити, чи є дві України і які є різниці між одною а другою Україною“.

На це я вяснив, що народ, який замешкує обі області, є один. А що до сьогодні ЗОУНР є окремою частиною, на це зложилися лише випадкові обставини. Ці обставини я йому постарався як найдокладніше представити.

Вкінці я додав, що сьогодні ведуться вже переговори в Києві про зєдинення обох областей і злука є лише квестією днів.

По цім спитав нас міністер, яку частину України ми заступаємо. На моє зазначення, що ми є висланиками ЗОУНР, заявив:

„Для мене дещо є дивним! Саме учора була у мене вже одна місія цієї частини України і пропонувала мені теж нафтовий інтерес. Прошу вяснити мені, чи ви є членами тої самої місії, а коли ні, котрих з Вас маю уважати компетентними до заключення міждержавного договору“.

Ця вістка чимало мене збентежила; я не знав, чи це безпорядки наших установ, чи може нарочне підшивання Директорії під фірму ЗОУНР. Однак я не втратив рівноваги ума і відповів, що про існування такої місії я нічо не знаю, одно лиш певне, що заступати інтереси ЗОУНР лиш ми є уповажнені, бо щойно перед двома днями виїхали з Тернополя; оскільки тут була яка місія — то певно буде з Києва або просто якась самозванча з Галичини, що в теперішних революційних часах, часах безпорядків є дуже можливе. Притім і попросив міністра, що колиб така знову у нього явилася, нехай відішле її до нас в цілі спільного порозуміння до готелю „Рояль“. По тих словах подер міністер якісь візитівки і заявив:

„Дякую, тепер вповні визнаюся! Щодо пропонованої вами виміни, я в засаді годжуся, мушу одначе поінформуватися вперед по наших фірмах про стан амуніції і зброї, а опісля мушу вяснити, чи тут будуть ще малі перешкоди, а саме: ми є нині під контролею антанті, якої представники слідять за кожним нашим кроком; треба буде рівночасно застановитися, в який саме спосіб мала би ця виміна відбуватися. Але це — думаю, удасться перевести; однак найважливіша з нашої сторони умова — це та: — де є у нас запорука, що Ваш уряд не ужие нашої зброї та амуніції проти нас самих?!“

Тут очевидно мав він на думці справу угорської України і Словаччини. Хоча не мав я дотично цієї квестії ніяких повноважень, ба навіть вказівок від нашого правительства, однак важність справи і часу викликала у мене малу хитрість, і знаючи, що в тім

часі Румуни сталися найбільшим ворогом Мадярщини, бо забрали половину їх області, відповів я майже без застанови:

„Панам буде відомо, що наша держава має з Вами спільного ворога, а саме Румунів. Забравши ваші чисто угорські землі, відняли вони нам Буковину і загрожують Покуття аж по Станиславів, а російській Україні заняли Бесарабію. Нині як ми так і рос. Українці не всилі воювати на два фронти, впевняю одначе Вас, що зараз по зліквідованню львівського фронту звернемося спільно з матірною Україною проти Румунії, а ці події — думаю — не без значіння будуть і для вашого уряду. На всякий випадок закупленого у Вас військового зняряддя ми ніколи проти Вас не звернемо, бо нема у нас до цього найменшої причини, зрештою уважаємо Вас за наших приятелів і доброзичливу нам державу, чого доказом є довіря, з яким наш уряд нас сюди слав. Запевнення про те, що не будемо проти вас збройно виступати, може дати Вам від імени уряду ЗОУНР на письмі“. — Мої слова викликали вдовolenня на лиці міністра і він відповів: „Добре, прошу лишити мені час, щоби я міг порозумітися з моїми чинниками, а про вислід повідомлю Вас нині по полудні і тому прошу Вас до себе на 4 год“.

З міністерства вийшли ми дуже вдовolenі. Не то проблеск надії на осєгнення цілі нашої їзди, але майже певність вступила в нас. І в тім переконанні всіли ми до самоходу, щоби відїхати на обід до Рояля. По дорозі застановлявся я лиш над цією місією, про яку згадував міністер. Чи була це дійсно місія, чи може він нарочно нас випробовував, щоби дізнатися, якого роду місією є ми; яке вражіння викличуть на нас єго слова. Знав я, що Директорія амуніції не потребує, не мала отже причини слати своїх відпоручників в Мадярщину. Моя цікавість заспокоїлася, коли самохід став перед нашим готелем, ми зійшли на хідник і тут побачив я пок. чет. Калиновича. Здивувався я його присутністю в Будапешті, знаючи, що він був доси в Станиславові. На мій запит, що тут робить, відповів:

— „А ти що?“

— „Я приїхав переговорювати з тутешним правительством в справі виміни нафти за амуніцію“.

— „А я — відповів Калинович з усмішкою — в тій самій цілі, однак з тою різницею, що я в справі виміни нафти за збіже“.

— „Для кого?“ — питаю.

— „Для міста Станиславова — відповів, — на припоручення управи міста“.

— „Уважаю крок управи міста шкідним для інтересів ЗОУНР, а рівночасно самозванчим, бо без порозуміння з Секретаріатом. В інтересі ЗОУНР відїдь назад і порадь, нехай управа міста віднесеться по збіжа до Секретаріату Торгу, а цей може опісля зі свого рамени подбає про збіжа для цілої області ЗОУНР!“

На це усміхнувся Калинович і заявив, що його переговори добігають до кінця, нині-завтра договір буде підписаний. Не мав я сили заборонити йому переговорів і загалом не мав над ним ніякої екзекутиви, тому попрацівався і відїїшов разом із моїми співробітниками і чет. Ляшльом на обід. Оскільки знаю, відїїхав чет. Калинович з Будапешту з нічим.

Підчас обїду кружляли наші розмови з Ляшлем головно около сути переговорів, при чім впевняв нас Ляшль, що відїдемо з повним результатом. По полудні

малий спільний прохід вулицями Будапешту, де — зазначу — чимав сензацію творили ми нашими російськими шинелями і такими самими шапками. Мало чи не кожний прохожий дарили нас цікавими і довгими поглядами і словами „muska“, „ogos“, або „kozak“*).

О 4-й год. явилися ми в міністерстві. У ждальні застали ми двох цивільних мужчин, які видно ждали на авдієнцію. Один з них старший віком, високий, товстий, на лиці червонявий мужчина, другий нижчий, худий, літ около 45. Оба тихцем щось з собою розговорювали до хвили, коли їх попрошено до кімнати міністра. Увійшли, а за кілька хвилин і нас туди попрошено. Міністер представив нас взаємно, подаючи, що оба присутні пани це пан Вайс, властитель фабрики зброї і амуніції в Будапешті і його секретар; рівночасно заподав п. Вайсові наші жадання і, звернувшись до нас, заявив:

„В порозумінні з моім правительством можу вам подати до відома, що наше правительтво згідне ввійти в торговельні зносини з вашим урядом, а що до подробиць дотично виміни зброї і амуніції прошу порозумітися з паном Вайсом. В цій саме цілі я обоі сторони тепер сюди запросив“.

На це відізався п. Вайс, що заки приступимо до подрібних переговорів, він попросить нас потрудитися до його фабрики і там на місці оглянути якість і рід його фабрикату. „Коли вам вигідно, вишлю слідуячого дня мій самохід, який завезе вас до фабрики!“

На тім нинішня авдієнція скінчилася.

Ми вернули до готелю. В його вестібуді приступив до нас якийсь австрійський сотник і спитав, чи ми є представниками Уряду ЗОУНР. На нашу відповідь представився нам: „Сотник Біберович, конзуль ЗОУНР на Угорщину“. — Всі ми зайшли до реставрації на каву і в розмові згадав сот. Біберович, що нині щойно довідався про наш побут, хотів довідатися, кого ми заступаємо і в якій цілі ми сюди приїхали. Тут зазначу, що Секретаріят Військ. Справ ні нам про заступництво ЗОУНР в Будапешті нічого не згадував, ані сотника Біберовича про нашу поїздку не повідомив. Це вказує теж чимало на нашу тодішню політичну невиробленість! Перекинувшись кількома словами, пішли ми до мешкання сот. Біберовича до одного із пансіонів при вул. Ракочія. Мешкання це складалося з 3-х кімнат: одна служила за приватне мешкання, друга була призначена на канцелярію, а третя на прийомну салю. Кімнати доволі малі і обстановка їх не найкраща, в кожнім разі не відповідали повазі уряду сот. Біберовича. Він оправдувався, що в Будапешті тяжко про якебудь приміщення і йому з трудом лише удалося приміститися в тім пансіоні. В канцелярії застали ми підполк. Курмановича, який їхав тоді з Відня до ЗОУНР, покликаний Секретаріятю Військ. Справ до служби. В розговірці почули ми від сот. Біберовича, що в Будапешті сидить ще від 4 днів українська торговельна місія з території ЗОУНР і переговорює з Мадярами в справі продажі нафти. Саме тепер нараджується вона в сусідній прийомній кімнаті.

Ми пішли з сот. Біберовичем і підполк. Курмановичем до згаданої кімнати і застали там 5 цивільних мужчин різного віку і вигляду (межи ними один рослий старший мужчина з довгим сивим вусом — оскільки тямлю, представився як інж. Левицький);

всі вони сиділи довкола стола і були в розгарі якоїсь живої пересправи. Я спитав, відки вони і про цілі їх тутешнього побуту. Відповіли маловажно:

„Ми з Дрогобича і приїхали переговорювати з Мадярами в справі продажі нафти!“

„В якій цілі і на чие уповажнення?“ — спитав я.

Почали тоді давати виминаючі відповіді, як і загалом поводитися, мов би до них ніхто не мав права, бо вони самі за себе відповідають. Тепер вияснилося мені, яка „комісія“ переговорювала з міністром війни і я зрозумів, як шкідливими для нашої справи є такі самозванчі місії. І не диво, що чужинці часто не хотіли трактувати нас серйозно, та наші просьби і домагання відсилали з нічим назад. — Я завізвав рішучо цю комісію, щоби вона не важилася ніде і нікому в Мадярщині оферувати нафту, бо шкодить тим загальній справі; на її протести я заявив, що коли комісія до 24 годин не опустить Будапешту, я відставлю її при помочі сотника Біберовича і мадярської жандармерії до рук наших установ. На це заявили члени комісії, що зараз відідуть домів. І дійсно відіхали.

Тепер я свобідно відітхнув в пересвідченні, що знищив одну із переплок, яка могла завадити чимало нашим переговорам, тимбільше, коли почув від сот. Біберовича, що згадана п'ятка обнизила дуже ціну нафти на будапештєнськїм ринку, оферуючи цистерну по 20.000 кор. Чи ці пани були заступниками яких наших установ, чи представляли собою яку приватну дрогобицьку консорцію не знаю; однак думаю, що вони ще між живими і схотять для висвітлення правди виявити нині в якийсь спосіб цілі їх тодішнього побуту в Будапешті. — В моім щоденнику мав я позазначувані назвища членів тої комісії, як і загалом дати поодиноких подій і назвища осіб, місць ітп., на жаль цей мій памятник заграбили разом зі всіма моїми річами бандити в 1920 році в околицях Рибниці на Придніпрянщині. Повищі спомини пишу з памяті, тому нехай читач простить, коли дещо неточно описую; олівець і папір все є тріvkіші від людської памяті, тимбільше прибитої нашими теперішними відносинами.

По зліквідованні „п'ятки“ сіли ми в чвірку: я, мій співтовариш по місії поручник — Хорват, сот. Біберович і підполк. Курманович в канцелярії конзуляту і зачали говірку. Підполк. Курманович говорив, що їде до Секретаріату — як чув — обняти пост шефа Нач. Кмди, або місце Секретаря Військ. Справ. Висказався при тім, що у випадку обняття одного із тих становищ, поспроваджує до нашої армії бувших австрійських старшин, щоби ними позалатувати люки в нашім старшинськїм корпусі. Подав і я йому назви деяких поважніших і здібніших австр. штабових старшин, між іншими полковника ген. штабу Франца Підгайського, який був визначною силою в австр. армії отам. ген. штабу Баньдермана, генералів — Авста, Ріхарда і Чічеріча (заступника австр. армії на переговорах в берестейськїм мирі!) — Почувши назву Підгайського, підполк. Курманович наче обурився і заявив, що має багато здібніших старшин; поспрошував їх опісля як шеф Нач. Кмди і Секретар Військ. Справ. Накінець попросив я сот. Біберовича, щоби товаришив нам в наших переговорах, що й дійсно він робив аж до нашого відїзду з Будапешту.

В назначеній порі наспів самохід п. Вайса і відвіз нас до фабрики. Не буду її тут описувати, лише за-

*) Москаль, Рус, козак.

значу, що по п. Вайсові видно було, що йому залежить на тім, щоби як найбільше випхати товару. Показував нам крісову і різнородну гарматну амуніцію, кріси, скоростріли різних типів, міномети, т. зв. „Infanteriegeschütz-и“ „Scheinwerfer-и“ та ін. Наші оглядини тревали з годину, а на від'їзнім запросив нас п. Вайс на дальші переговори до своєї приватної вілли на слідуючий день на 4-у год. по пол.

Із фабрики Вайса поїхали ми до міністерства війни, щоби здати міністрові звіт із висліду наших оглядин. Коли прибули до ждальні, мав міністер у себе якогось гостя. За час вийшов із його салі якийсь австрійський майор і відійшов у напрямі кімнат референтів. Тепер візвав нас міністер до себе і спитав, чи ми зауважили цього майора, який щойно від нього вийшов. „Це був — говорив він — для вас не дуже приємний гість, а саме це представник польської армії, який переговорював зі мною в подібній як ваша справа. Покищо відіслав я його до нашого муніципального референта і думаю, він відіде від нас з нічим“. Розвідавшись у нас про вислід оглядин фабрики, заявив, що діло зависить тепер виключно від нашої умови з п. Вайсом з його сторони акція вже скінчена, а щодо дозволу транспортів як і їх способів, піде він нам як найприхильніше на руку. Просив нас відвідати ще його по остаточній умові з п. Вайсом. На відхіднім побажали ми міністрові „веселих свят“, дружного пожиття і тісних міждержавних зносин обох — його і нашої — держав і відіхали в місто, де тим разом гейби вже з нагоди доцільного переведення нашої справи заплатив нам всім парадний обід конзульт Біберович. Зараз по обіді він нас попрощав і відіхав до свого мешкання, де ждали його полагоди інші справи, а ми вихіснующи свобідне пополудне, пішли оглядати Будапешт.

Нема на світі нації чи держави, яка не чваниласяб своєю столицею і наче мати свою дитину не вихвалювала як найкращу і найпривабнішу в світі! І зовсім правильно, бо це наказує їм робити їх національне чи державне привязання і гордість. Чваняться Англіїці їх Лондоном, Французи Парижем, Чехи Прагою, Хорвати Загребом ітд. Відносно двох столиць бувшої австро-угорської імперії: Відня і Будапешту, першу нагороду краси треба признати безумовно Будапештові! Хоча оба міста розложилися ліниво обабіч тої самої ріки Дунаю, хоча серед тої самої географічної ширини, фавни і фльори і щодо їх величини є мала різниця, все таки Відень не дорівнює красою малярській столиці. Поділена Дунаєм на дві часті: стару Буду і нове місто Пешт, гордиться воно виплеканням двох культур — старої і новітньої. В Буді впадає в очі пречудна „біла палата“, яка глядить гордо з гори на весь Будапешт, а рівночасно мов береже далеко-далеко правильного бігу Дунаю. У її стіп плавають мов лебеді пароплави по філях ріки-велитня, то особові, то тягарові. Ріжних вони красок, будови і величини. Напроти палати відомий ланцуховий міст, наче би пробив Дунай і нагадував йому, що відси почавши несе він „Magyar vize!“*) Доокола палати розбіглися в ріжних напрямках вузькі, на старинний лад будовані вулиці, несучи на своїх раменах високі одноманітні кам'яниці. Перейшовши ланцуховий міст, входимо в Пешт. Чимала різниця! І це велике місто, одначе спосіб його забудування зовсім відмінний. Коли там були одно-

манітні доми, тут зауважуємо вже різнородність так, що окові лекше орієнтуватися: раз спічне воно на 4 поверховій кам'яниці, другий раз на пречудній одночи двоповерховій віллі, збудованій поруч і в гарнім городі. Вілль тут більше, вони є власністю ріжних малярських нобілів, які в тій часті міста густо розсілися. Вулиці дуже навіть широкі, рух на них без порівняння більший і живіший. Це правдивий Париж, підчас коли Буда схожа більше на Відень. — Не багато часу лишилося нам на байдикування по вулицях, бо в грудневий день вже о 4-ій темніє, зрештою зимно зачало допікати і ми хоч-не-хоч зайшли в каварню на горяче малярське „Glühwein“, а при звуках циганської банди дуже воно нам смакувало. Наслухавшись доволі чардашів, вернули ми в готель.

Дня 25 грудня явилися ми о 4-ій год. по полудні у віллі Вайса. Застали там попри власника вілли ще якогось молодого гостя. Господар дому прийняв нас малою перекускою і представив нам присутнього гостя як купця, який може нам доставити кілька міліонів м'ясних консерв і кількадесят тисяч пар черевиків. Ця несподіванка дуже нас вразувала, тим більше, що ми про такі річі навіть не думали, бо хотіли роздобути вперед лише найконечнішу зброю та амуніцію. Засферований товар хибував у нас нарівні зі зброєю, а закупно його було лише мрією. Не диво, що цей панок був для нас наче ангелом, а сам п. Вайс великим добродієм. Зробимо — думав я — чималу несподіванку Секретаріатові Військ. Справ, радість головному інтендантові, а прислугу всій нашій убогій Гал. Армії. Ми заявили, що вперед мусимо залагодити справу амуніції — бо вона для нас важніша, а опісля приступимо до консерв і черевиків.

Подякувавши п. Вайсові за прийняття, приступили ми до „інтересу“. П. Вайс спитав нас, чога і скільки ми потребуємо. Ми подали вказане нам полк. Вітовським число амуніції і около 500 штук скорострілів та спитали про ціну. На це відповів п. Вайс, що ціна його товару буде залежною від ціни нашої нафти. Все розуміється Іосо стація Лавочне. Ми заявили, що торгуємо від „своїх“ Іосо Підволочиска по 50 до 60.000 кор. за цистерну. П. Вайс відізвався на ці слова:

„Мої панове! Коли ви будете жадати за нафту високі ціни, тоді і я зі своїм товаром позаді не остану. Я вам скажу ось що: бувша Австрія платила мені початково по 5, опісля 8, а вкінці по 15 сот. за один піхотний набій — все Іосо фабрика. А що між нами входить у гру доставка до Лавочного і нині менша вартість гроша, я можу почислити вам за такий набій по 25 сотиків з тим, що цистерну нафти прийму в ціні ваших коштів себто около 20.000 кор. Іосо Лавочне. Зрештою по таких цінах oferували вчора „ваші“ нафту на будапештенським ринку“.

Тут вже прислуга — подумав я — відомої п'ятки! Все таки уважали ми злишним з п. Вайсом торгуватися, бо вимінні ціни, поставлені ним, були для нас багато хосеннішими, чим ціни з Директорією. Директорія числила нам набій по 3 кор., а цистерну по 60.000 кор. себто набій Директорії був о 100% дорожчий як у Вайса. Ціни гарматних стрілен і скорострілів я не тямлю, були вони теж для нас вигідні, тому легко прийшлося нам „прибити“ інтерес, почим звернулися ми до власника черевиків і консерв. Але і з тим не довго ми торгувалися, а по хвилі згодилися на ціну черевик по 25 кор. за пару, а ціни

*) Малярську воду.

консерви теж не тямлю. Тепер поучив нас п. Вайс, в який спосіб має наша виміна відбутися, а саме: він шле повний транспорт (30 до 40 вагонів) мішаного складу: один віз амуніції, другий зброї, інший консерви, дальший черевик ітд. під охороною вояків — Мадярів, щоби в цей спосіб замилити очі антантської комісії, мовби цей поїзд відходив до якогось мадярського г. рнізону, положеного недалеко мадярської границі. На цей транспорт мають позірно напасти наші військові частини, розброїти обслугу, а поїзд забрати з собою до Лавочного, при чім на заповіджений день мала би бути нафта теж в Лавочнім. Ми згодилися на це, а щоби наш уряд міг затвердити нашу умову, зажадали ми від Вайса 14 денного речинця і до цього часу згодився п. Вайс бути в слові. — Супроти такого стану річи було нам злишнім інтересуватися купном військових річей в армії Макензена.

Ціль наша була осягнена і то несподівано гладко. Радости нашої не було міри, ми хотіли вже бути в Тернополі і потішити наших бідних братів, а рівночасно піднести духа в Нач. Кмді Г. А. і Секретаріяті Військ. Справ. Бо щож могло тепер стати нам на перешкоді відбити Львів? Армія наша численно зросла, по части вже й зорганізувалася і вправилася у воєннім ділі, всі недостаці ось-ось будуть виповнені, тоді наступ, заняття Львова і спокійна праця у визволеній нашій державі. За радощами минув незамітно і вечір 25 грудня, а 26 рано явилися ми на працання у міністра війни. Цей поділився з нами радістю із-за переведеної умови, побажав нам щастя в дальшій нашій праці і відіслав нас в товаристві приданого нам якогось Мадяра майора (чи не муніційного референта при міністрові війни) до президента мадярської республіки — Михіла Каролі. За кілька хвилин були ми вже в його канцелярії. Цей прийняв нас вже менше ввічливо — видно вдача його була більш холодна — він притакнув лише свою згоду, зрештою сказав, що ця справа є виключним ділом міністра війни. Ми відіхали в готель з тим, щоби найближчим поїздом залетіти в Тернопіль.

V.

Мій співтовариш Хорват лишився в Будапешті і більше до нашої армії не вернув. Я зібрався і в товаристві підполк. Курмановича сиділи ми о 3-ій год. по пол. в переділі II. кл. поспішного поїзду Будапешт-Лавочне, відпроваджені аж на двірць симпатичним чет. Ляшлем. Тут ми з ним розпращалися, я подякував йому за його товариство і співпрацю з нами і перемінявся на спомин візитівками. В переділі застали ми вже одну жінку, а згодом увійшли ще дві, які зачали зараз між собою голосно по мадярськи розмовляти. Лише перша сиділа мовчки і майже нерухомо. На обличчю її слідне було якесь німе душевне пригноблення. На другій чи третій стації висіли обі „голосні“ пані, остали ми оба Українці і перша товаришка подорожі. Я спитав її в мадярській мові, чи вона Мадярка — не відповіла, в німецькій теж не дістав відповіді, в хорватській те саме.

- А може пані Полька?
- Ні, я руска!
- А звідки, коли можна знати?
- Я зпід Проскурова!
- Так ви Українка?!
- Так! — була її відповідь.

— Відки пані їдуть?
— Ах, не питайте! — сказала. — Їду зі Сабадки, де маю мужа.

— Хіба російський бранець?
— Ні! — Тут вона оповіла свою життєву трагедію. Її батько є священником в одному із сіл Проскурівщини. В 1918 р. квартирували в їх селі Мадяри, вона запізналася з їх старшиною інженіром. Згодом полюбилася обоє і пібралися. По розпаді Австрії виїхав її муж зі своєю частиною домів; коли довго не вертав і не давав про себе ніякої вістки, виїхала вона до нього до дому і тут застала страшну несподіванку: в його домі жінка Мадярка і двоє дітей! Тепер вертає вона домів нещасна, зломана жінка — не жінка. А гарна і ніжна і видно слабівільна, через що й упала жертвою вирафінованого Мадяра. І чи мало подібних випадків було у нашій Галичині?! Скільки наших жінок упало в цей спосіб жертвою різних обманців-чужинців? Випадок нашої товаришки подорожі замітніший ще й тим, що вона попри українську зглядно російську мову іншої не знала, а її муж знав лише мадярську і лихо німецьку мову. Як вони порозумівалися між собою і з якою відвагою могла вона пускатися в життя з людиною, якої не розуміла — се її тайна!

Поїзд перелітав мадярські рівнини — пушти і зближував нас що хвилі до нашої рідної землиці, яка чи не з години на годину вижидала нашого повороту. Не менше спішилося і нам. Над вечером випили ми ще в останнє токайського, кожний з нас примістився, як і де міг і почав дрімати. Так доїхали ми до Лавочного. Тут треба було пересідати до українського поїзду, а що було доволі часу, зайшов я до команди двірця. Сот. Чабака застав я в канцелярії команди. Поінформував його про вислід нашої поїздки і повідомив zarazом, яка праця жде його дотично „нападів“ на мадярські поїзди. Чабак прийняв цю вістку з вдовolenням і обіщовав добре вивязатися, якщо ця задача буде йому повірена. О год. 7-й рано прибули ми до Стрия.

В Стрию була тоді росташована команда курпусу полк. Гриця Коссака. Фронт був під Львовом, а команда в... Стрию! Чи не задалека віддаль?! Не знаю, як міг диспонувати п. Гриць Коссак своїми силами на таке віддалення? Як могла на це згодитися Нач. Команда? Який вплив мало се на фронтіві частини?

Ми хотіли скорше добитися до Тернополя і тому пішов я з підполк. Курмановичем до штабу корпусу, щоби там дістати самохід. В команді не застали ми полк. Коссака, відіхав був саме тоді на фронт, лише його шефа штабу отам. Паппа, по народности Мадяра. Ми представилися йому і подали ціль нашої їзди в Тернопіль та попросили про самохід. На це дістали відповідь, що вправді при корпусі є два особові самоходи, але вони є приватною власністю пана полковника. А що п. полк. тепер на фронті, не може сам отам. Папп диспонувати приватною власністю команданта. На моє жадання зателефонував п. Папп до п. Коссака, але дістав відмовну відповідь. Щойно на мою загрозу, що я насильно зареквірую оба самоходи тому, що нині ніхто не може мати приватних самоходів, які після воєнного права підлягають реквізіції, рішився остаточно п. Папп призначити нам критий віз; ним відіхали ми (я, підполк. Курманович і дес. Бадовський) в напрямі Тернополя; однак доїхали лише до Рогатина, бо тут самохід мав дефект і ми мусіли в Рогатині перено-

чувати та щойно ранішим поїздом їхати далше в Тернопіль.

Ще один день їзди і ми добилися остаточно пізно вечером до Тернополя. Тут застали ми вже лиш рештки наших установ, бо Секретаріати переїхали були на постійний побут до Станиславова. Слідуючого дня прилучився я до транспорту решток Секретаріатів і з ним прибув пополудні до Станиславова. В Секретаріатах настали за цей час чималі зміни. Все вже майже в комплекті, поодинокі Секретарі поназначувані, реферати пообсаджувані, бюра розміщені в будинку дирекції залізниць. Президентом ЗОУНР вибраний на місце д-р К. Левицького — д-р Сидір Голубович, задержуючи рівночасно секретаріат торгу і промислу; Секретарем Військових Справ надальше полк. Вітовський.

Я відшукав полк. Вітовського і здав йому звіт із висліду моєї поїздки, при чім окрему увагу звернув йому на зобов'язання, яке я самовільно дав малярському міністрові війни відносно ужиття зброї проти Малярів. Дальше я старався доказати, що в інтересі нашої держави лежить піддержати дружне пожиття з Малярами, де ми можемо мати велике жерело черпання зброї, амуніції та харчів і в дальшій мірі з Чехами, які можуть помагати нам доставою одягів та шкір. Полк. Вітовський погодився вповні з моїми думками і обіцяв піддержати їх на засіданні Ради Секретарів, яке велів спросити на вечір, щоби на нім запізнати пп. Секретарів із вислідом моєї поїздки в Будапешт.

О год. 7-й веч. зібралися в кімнаті готелю „Австрія“ Секретарі: През. д-р Голубович, полк. Вітовський, д-р Макух, д-р Бурачинський, інж. Мирон, Артимович і д-р Лев Бачинський. Полк. Вітовський представив мене поодиноким Секретарям і подавши коротко ціль скликання засідання, доручив мені, щоби я здав подрібний звіт із переговорів з Малярами. Я подав в подробицях кожне слово, висказане і почуте в малярським уряді, підчеркнув зокрема зобов'язання дане відносно неагресії області Угорської Русі, зазначив хосенність умови з огляду на різницю цін між товаром Директорії а п. Вайса, як також з огляду на обставину, що тут маємо готові без труднощів більші припаси зброї, амуніції і технічних приладів тоді, коли Директорія мусить збирати амуніцію поміж селянами, що вимагає доволі часу. В додатку достава зі сторони Директорії має за собою ще й ту безпеку, що большевики можуть ненадійно заняти землі Придніпрянщини і тоді завід для нас і катастрофа для нашої армії. З поважних причин просив, щоби Рада Секретарів затвердила мою умову, вихісновуючи кожную хвилину задля поганого положення нашого фронту. По мені забрав голос полк. Вітовський і познайомив в коротких словах пп. Секретарів з положенням нашого фронту і також поставив внесення на негайне затвердження умови, а також і на нав'язання зносин з чеською державою. Пп. Секретарі зачали дискусію над нашими звітами, а в тім моменті увійшов якийсь старшина і доложив, що прибула депутація з Угорської Русі і бажає конче бути зараз прийнятою Президентом ЗОУНР. Д-р Голубович казав впустити депутацію в кімнату.

Явилися два відпоручники Угорської Русі, один в ранзі хорунжого, а другий ст. десятник. Хорунжий промовив до п. Президента менш-більш такими словами:

„Як заступники х. села, х. комітету відносимося до вас, щоби ви уділили нам братньої військової помочі в боротьбі з Малярами, які нападають на наші села, реквірують нам худобу і бють селян. Ми бажаємо злуки з вашою областю і сподіємося, що ви браття Галичане не відмовите нам вашої помочі, а як діти одної неньки вставитеся за своїми братами!“

Безперечно ідея велика і скорше чи пізніше була би приступила укр. держава до справи прилучення Угорської Русі, але покищо були це лише задушевні мрії одних і других братів. Не знаю, чи ця депутація була відгуком всієї Угорської Русі, скорше догадується, що це були висланники одної, або двох сусідних громад, а щодо заподаного малярського насильства — може це були лише вибрики поодиноких осіб малярської армії чи жандармерії. І не треба було бути надто великим політиком чи стратегіком, кожний смертний, який лише дрібку був обізнаний з нашим тодішнім загальним положенням, міг зрозуміти, що просто божевільям, коли не убійством, булоби для нас робити собі свіжого ворога і виступати збройно проти нього, а в додатку сильного та зорганізованого і ослаблювати наш і так крихкий фронт. В дальших послідовностях нерозважного кроку булоби: замкнути собі раз на завжди жерело закупів потрібних нам військових припасів і порізнитися з Чехами, нашими безпосередніми сусідами; Чехи були тоді надто заінтересовані Словаччиною і Угро-Русю. На мою думку навіть мирне прилучення угорської України до нашого державного ембріона було тоді передчасне і непожане із-за тягарів, які треба було двигати, маючи під собою згадану область. Тих кілька соток населення угорської України, здебільша мешканців високих гір, бідних і гол одних, требаби було зараз з першим днем прохарчовувати і слати їм вагоново хліб, якого тоді у нас треба було зі свічкою шукати. По хлібі треба було щойно слати інструкторів, які селу за селом ширили би національне і культурне освідомлення та українську державну орієнтацію, закладали школи, товариства ітд., а це все вимагало чимало часу, сил і гроша, яких не збувало у нас, а недоставало. В додатку повища праця не була би легкою, бо т. зв. „Руснаки“ були коли не ряними малярами, то щонайменше сильною русофільською запо-рою.

През. Голубович вислухав депутації і попросив її вийти на час, щоби над відповідю засягнути думки Ради Секретарів. Началася нарада над тим, чи треба збройно виступати проти Малярів, чи залишити справу угорської України аж доти, доки не зліквідується польської війни і не приведеться до ладу нашої держави. Одні були за збройним виступом, оправдуючи своє становище тим, що ми стоїмо день перед нашою злукою з Придніпрянщиною, будемо отже сильні чисельно і матеріально — цю думку найбільше піднісив і обороняв сам през. Голубович, а попри це підчеркував, що нашим обов'язком і правом є заступитися за братів Угро-Русів тимбільше, коли вони про це просять. Другі були проти воєнних кроків, обосновуючи своє становище тим, що наш фронт слабкий, а польські сили ростуть з кожним днем, ми окружені зі всіх сторін ворогами, а одинокими народами, які нам яко-такто чито з інтересу чи просто безінтересовно моглиби помагати, а що найменше не шкодити — це Маляри і Чехи. Цього переконання був полк. Вітовський і він з гори твердив, що

наш збройний виступ скінчиться невдачею, бо пориваємося з лопатою на сонце, а вслід за тим пропадемо, оточені зі всіх боків ворогами. На поміч — директорії не можемо зовсім числити, бо її військові сили заняті большевиками і з ними не можуть собі ради дати, так що і ми мусимо помагати їй своїми і так нечисленними курінями!

Не помогли ці річеві докази полк. Вітовського; по його словах почав през. Голубович настоювати таки за збройною поміччу братам „Руснакам“ і спитав Вітовського, яку силу може він призначити на цю почесну виправу.

— Жадну — відповів Вітовський — бо і так маю замало куринів, щоби обсадити добре львівський фронт!

— Годі всеж таки відмовити братам допоміч — сказав п. президент — чейже ви, пане секретар, можете призначити на цю ціль бодай кілька куринів?!

На це відповів іронічно полк. Вітовський:

— Пішлю хіба один курінь!

— Добре, пане секретар! А звідки і під чією командою, бо це мусить бути якийсь старший старшина? — спитав д-р Голубович.

Відповідь полк. Вітовського звучала резигнуючо:

— Призначу коломийський курінь, а команду віддам в руки підполк. Федоровича!

— Добре! Так прошу видати зараз телефонічно прикази Окружній Команді Коломия, щоби слала свій курінь і візвати підполк. Федоровича до обняття команди! — сказав п. президент. Звідомленням депутатії про експедицію закінчилося це засідання.

* * *

Якого кінця дожила славна протимадярска справа коломийського куріня, читачам відомо, а які наслідки вона принесла — теж не є строгою тайною! Хто зна, чи не прискорила вона нинішньої долі

Угорської України, а навпаки, якої ваги було би набрало переведення нашого договору з Мадярщиною на хід справи Прикарпатської Русі з одної, а міждержавних відносин трьох межуючих тоді республик: української, чеської і мадярської з другої сторони.

Що президент д-р Голубович відняв одним словом нашій Гал. Армії майбутню амуніцію, зброю і технічні прилади, це ясне. А до здобуття Львова і зліквідування тим самим польського фронту і хто зна чи не вирішення справи ЗОУНР хибувало виключно стрілен і зброї. Армія наша була вже доволі сильна і карна, лиш убога в кріси та стрільна. Кожному з нас відомий похід ген. Грекова з чотирокутника смерти; він вибрав тоді напрям походу на Львів через Теревовлю-Тернопіль, бо надіявся захопити в Бродах три вагони піхотних стрілен. На його розчарування стрільна ці були непридатними до наших крісів, а стрільці наші з нечуваною поспією йшли тоді наперед, промощуючи собі дорозу серед ворожої лінії виключно багнетами. А причиною відвороту нашої армії за Збруч була виключно недостача амуніції. — Здається, що армія Галлера не булаби змогла виповнити припоручень Франції, коли би кожний із 100.000 наших стрільців членів УГА почув коло себе тягар 120 набоїв. Такого воєнного запалу, який настав був у наших стрільців підчас походу Грекова, здається ні у одній армії не можна доглянути.

Не хочу в цей спосіб робити замітів през. д-р Голубовичеві, бо вірю, що він як знаний, щирий, ідейний і заслужений народний діяч поступив тоді в пересвідченні, що як начальник Держави робить для Неї хосенне діло, вірний наказові його чистої та ідейної совісти, однак крок його був хибний і чимало шкоди приніс нашій Армії і Державі і хто зна, чи не був він одною із найважливіших внутрішніх причин упадку ЗОУНР..

Військові відзнаки Дивізії Сірожупанців

При значній різноманітності однострою нашої армії і через часті його зміни протягом лише п'ятироків (1917-21), вже тепер потрохи вислизують з пам'яті деякі його дрібніші приналежності, як напр. рангові відзнаки. В цім переконуємося при розпитах бувш. старшин, що переходили з одних частин до других з відмінним одностроєм.

З описів деяких Сірожупанців далось мені більше-менше усталити такі їх відзнаки, ношені на комірі.

Старшини мали золоте шиття:

Хорунжий — один золотий колосок

Поручник — два

Сотник — три

Підполковник — два з галуном

Полковник — три з галуном

Генерал — герб.

Козаки мали срібне шиття без галунів:

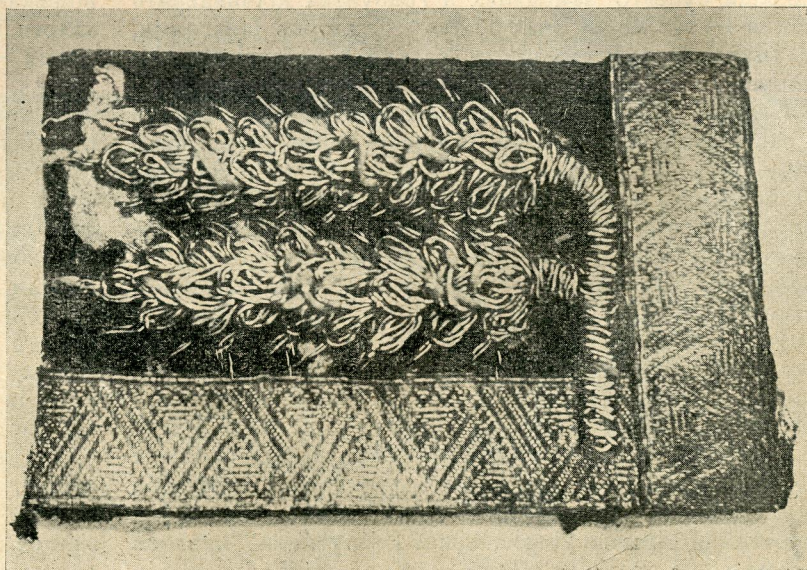
Козак — один срібний колосок

Чотовий — два

Бунчужний — три

Підхорунжий — ?

Тло нашивок у відзнак:

Штаби, шпиталі, священники — малинове
Піхота — синє
Кіннота — жовте

Гарматчики — червоне
Інженірни частини — чорне

Священик мав на малиновому тлі шитий сріблом хрест з срібним галуном.

Як видно з доданої знимки одної з відзнак, виглядає вона незле, але й невійськово. Можеби така відзнака більше надавалася для частин постачання.

„Дерманська Республіка“

Написав: Павло Селезіон

До одної з ганебних та жалюгідних подій на Волині підчас наших визвольних змагань — треба віднести тз. Дерманське повстання.

По російській революції та демобілізації російської армії край наповнився різними темними типами, які ночами разом з анархією почали ширити всілякого роду грабунки. Найбільше дісталася зненавидженим селянством панським маєткам. В с. Дермані, тепер Здолбунівського, а давніше Дубенського повіту знаходився маєток кн. Любомирського. Палати князя пограбували частинно салдати, а решту докінчили Дерманці, захопуючи своїми „бувалими у світі“ людьми Іваном Довбенком, прозваним Галата, б. матросом Балтійської флотії та іншими особами. Розохочені грабунками Дерманці й не зогледілися, як з князівського добра нічого не лишилося, а що до грабунків була ще охота, то пограбували, знову-ж таки за намовою згаданих осіб, і добра Свято-Троїцького монастиря, який знаходився в Дермані.

1918 рік. Настає влада гетьманату. Скрізь по Україні порозташовувано відділи війська, які почали карати села карними експедиціями. Це було одною зі страшних похибок Гетьманату і цим озброєно проти себе селянство, яке лише почасти було винне в грабунках, та дано в руки большевиків чудесний аргумент для агітації проти Української Влади. — Не минула кара і Дерманців. Відділ Гайдамаків, стаціонований на стації Мізоч (7 верств від с. Дерманя) зробив нальот на Дермань, зібрав всіх мешканців на схід і вбравши будітмо замішаних в грабунках кількадесять селян — тут же на очах решти — випоров їхнагаями.

Тимчасом вибухло проти гетьмана повстання. Заворушилися і Дерманці, підбурювані большевицькими агентами мат. Дибенком, Рибакком та провідником Спасівської волости на Дубенщині Рекуном, який дуже часто приїздив на „просвещеніє“ до „сусідньої Дерманської республіки“. Цей „ревком“ вирішив врешті використати ситуацію в краю і підняти таке повстання взагалі проти Української Армії. (Дубенщина була вже занята укр. республіканським військом). Проголошено с. Дермань „Дерманською Республікою“. До „республіки“ ввійшли також сусідні села як Буща, Борщівка, Мізочик, Лебеді та Здовбиці (остання претендувала також на „самостійність“, але ж її якось слабше пішло).

„Ревком“ в складі мат. Дибенка, Рибакка і інших (привизи інших членів не знаю) — почувуючи себе профанами у військовім ділі — вирішили запросити на керування „армією Дерманської Республіки“ якогось військового чоловіка. В тій цілі делегація Дерманців звернулася до Чеха-кольоніста Говорки з чеської кольонії Ірвени, б. старшини російської армії, аби той взяв провід над Дерманцями. Говорка від цієї чести категорично відмовився та радив дерманцям сидіти

До речі зауважу, що наші музеї не мають у своїх зборах комплектів рангових відзнак. Найскорше цей брак направить наша сім'я, сім'я читачів „Літопису“, розшукуючи і надсилаючи відзнаки, а то й цілі убори всіляких частин нашої улюбленої армії до музеїв і тим заповнить цю нероблячу нам чести прогаліну.

тихо, вказуючи при цім на безцільність такого повстання та перспективи в майбутньому. Одначе повстання таки вирішено зробити і то під проводом своїх місцевих військових „авторитетів“.

Командантура міста Здолбунова, перечуваючи, що в Дермані діється щось непевне — вислала в розвідку старшину та двох козаків, аби ті на місці переконалися, в чім річ. На простууючу дуже безпечно розвідку напали в Ірвені Дерманці та забрали її в полон. Козаків зараз же по розброєнню випущено, а старшину (привизи не відоме) — вирішено розстріляти. Довго нараджувалися та тягли жеребки, кому прийдеться вбити невинного чоловіка, а тому що ніхто не рішився на це — вирішено розстрілять його гуртом. По відповіднім „підтриманню духа“ самогоном — старшину розстріляно та потім поховано під кол. Ірвеною.

Після цього інциденту з розвідкою — вирішили Дерманці вже не критися зі своїм повстанням, а виступити отверто з наступом на самий Здолбунів. Витягли якусь заховану гармату та почали остріл Здолбунова, а „армія“ тим часом оточила місто зі всіх боків, острілюючи також місто з кулеметів і рушниць. Від гарматного острілу потерпів чугунно-літейний завод в Здолбуніві, на який Дерманці звернули найпильнішу увагу своєї гармати. В місті наступу ніхто не сподівався, бо большевицький фронт був далеко, отже в місті панував цілковитий спокій, тому самозрозуміло, що наступ та остріл міста якимись військами викликав як серед населення так і серед залоги певний неспокій. Не зустрічаючи відповідного опору — Дерманці ввірвалися в місто, прямуючи до двірця, де в вагонах знаходилося військо, яке по острілянню їх Дерманцями поховалося в будинок стації і звідти відстрілювалося. Командант війська (його привизи, кількості війська та назви його не міг я мимо своїх старань довідатись), наказав залозі стрілянину припинити цілком та підпустити Дерманців до себе як найближче. Дерманці опянілі успіхом пояснили собі причину припинення стрілянини утечею противника та побігли ще швидше в напрямку стації. Залога, підпустивши повстанців до себе на кроків двіста — привитала їх такою дружною сальвою з кулеметів та рушниць, що Дерманці відразу відмовилися від своїх войовничих плянів та кинулися втікати.

Так в Здолбуніві пропала Дерманська „самостійність“, проіснувавши всього кілька днів. Тих повстанців, які засіли в лісах біля Дермані, відстрілювалися проти наших військ — розстріляно, в живих лишилося небагато. Розлючене козацтво хотіло зтерти з лиця землі Дермань, та почало остріл з гармат по Дермані зі ст. Мізоч, але делегація селян, які поставилися до повстання — оскільки не негативно — то пасивно — ублагала козаків і стрілянину припинено.

Український куток у Військовим Музею в Брюсселі.

Український відділ при Військовим Музею в Брюсселі

В неділю 10 травня відбулось відкриття Українського Відділу при Королівським Військовим Музею в Брюсселі, в якому зібрано пам'ятки нашої армії і наших визвольних змагань з року 1918-1920. Святом відкриття увінчалась двох-річна робота і старання української колонії в Бельгії. Ним закріплено нову позицію, що свідчить перед чужинцями про національне буття і наші змагання до державности.

По організації і викінченню Української Секції в Світовім Музею в тім же Брюсселі в р. 1929 українські емігранти почали шукати нової нагоди приложити свої сили на місцевому ґрунті до якогось патріотичного діла. Вони звернули увагу на Військовий Музей, який відзначається взірцевою організацією і цікавим матеріалом, що відноситься не лише до Бельгії. Тож не дивно, що з усіх брюссельських музеїв він є найбільш одвідуваним і становить прекрасну трибуну для пропаганди.

Нині він містить різні пам'ятки бельгійської армії від часу повстання королівства в р. 1830. а навіть дещо з попередніх часів, доби Наполеона та голяндського панування. Крім цієї історичної частини має також велику збірку всіляких військових речей, що

відноситься до останньої Великої Війни і народів, які брали в ній участь. Кожна нація має одну або кілька вітрин, де розміщено зброю, муніцію, прапори, відзнаки, медалі, образки, вкінці манекіни в повних одностроях. Окремі салі заняті пам'ятками бельгійської армії і трофеями відібраними у Німців.

Зараз по війні основна маса цього матеріалу була приміщена в якійсь старій будові, і нею ніхто не

Українська Громада і гості, присутні на відкриттю Українського Відділу при Військовим Музею в Брюсселі

цікавився. Аж доки нинішній Директор Музею, кол. старшина кінноти п. Леконт не занявся справою, і не здобув від міністерства нового помешкання, належних коштів, не розложив матеріалу, як того вимагає наука і смак. Нині Музей представляє приклад порядку, твір шляхотного декоративного таланту, плід ерудиції і наукової безсторонности. Тож не дивно, що він так є люблений бельгійською публікою.

От на цей то Музей і кинула оком Українська Громада м. Брюселі та почала робити заходи для приміщення в нім Українського Відділу. Пізніше ту справу перебрала на себе Укр. Нац. Рада, що стоїть на чолі української кольонії в Бельгії. Вже перші старання показали, що Дирекція ставиться прихильно до пропозиції Українців постачати їй матеріяли, з яких можна би було zorganizувати Відділ. Тих матеріялів треба було шукати найбільш на українських землях під Польщею та в Чехії, де осіла головна маса нашої військової еміграції, тому вирішено між іншим звернутись до відповідних офіційальних чинників.

Згідно з порозумінням Українці вдалились до Чехів, а Дирекція музею до Поляків з проханням, аби вони уділили дещо з того, що було відібрано від українських відділів в час інтернації. Чехи обіцяли зробити все можливе, але до нині від них ще нічого не маємо. Натомість Поляки відмовили досить рішучо. Тим не менш Бельгійське Міністерство Справ Закордонних наказало своїм Леґаціям в Празі і Варшаві пересилати до Брюселі в дипломатичних валізках все, що їм буде передано особами чи установами для Українського Відділу. Отже довелося покладатись головним чином на власні сили, і на допомогу українського громадянства та на доброзичливість Бельгійців.

Стали писати Українці з Бельгії на всі боки. Багато з тих писем зосталось без відповіді. Але дехто і відгукнувся. Найцінніші річі прислав п. ген. Куц, якому ріжні особи передали цікаві річі. Бібліотека ім. Петлюри в Парижі надіслала маску пок. отамана. Полк. В. Вишинський дав булаву, подаровану йому Січовиками. В книгарні Савули у Відні закуплено

мазепинку, бляхи до поясів. Роздобуто образки Перфецького, справлено чудовий прапор з тризубом на деревку.

Мало по малу зібралось доволі матеріалу, щоб одягнути два манекіни, одного в однострій наддніпряського козака, у смушевій шапці зі шликом, а другого в стрій галицького січового стрільця в мазепинці. Пізніше до них долучено українського старшину кіннотчика, який виглядає дуже гарно. В коло манекінів у великій вітрині розложено ріжні річі і пам'ятки українського війська, на стінах розвішено стратегічний плян з кінця 1918 р., чотири таблиці відзнак всіх ранг обох армій, образки, портрети. Вітрина наша стала виглядати не згірше за інші а як деякі чужинці твердять, ліпше за другі вітрини.

Відкриття призначено на 10 травня. Дирекція Музею запросила всіх членів Т-ва, що гуртуються в колонию, Українці з свого боку розіслали численні записки Бельгійцям, Литовцям, Грузинам. Багато зіхалось Українців з провінції. Свято почалось промовою Голови Укр. Нац. Ради, пана Андрієвського. В ній він дякував насамперед Дирекції за симпатію і допомогу в справі увіковічення чинів Української Армії в Музею. Далі подав загальні відомости про Україну і її вагу та значіння в минулому і майбутньому. Пізніше старшина був української армії п. Олексюк зробив огляд збройної боротьби за незалежність України. Наприкінці Директор пояснив наукову важність збірки і дякував Українцям за їх старання та дарунки.

Після промов гостей, між якими було кількох визначних військових Бельгійців, та литовські старшини, розпитували про нашу армію, її акцію, трагічні події визвольної боротьби. На тому скінчилось Свято. При виході з Музею Українці і дехто з гостей відфотографувалися, а далі рушили на могилу Незнаного Воїна. Тут представники української кольонії зложили великий пишний вінок з написом „Бельгійському Незнаному Воїнові від Українців“. Численні часописи відзначили факт відкриття нашого відділу і маніфестації наших симпатій до бельгійської нації.

За Плаучою великою

(Зі споминів С. К., б. підст. 18-ої бриг. У. Г. А.)

Вночі йшов дощ. Не дощ а злива. Не даром так вчора сонце пекло, гнітило нас, як ми доходили до Зборова.

І нині знов воно встає там ізза тої гори і усміхається до нас. Скоро висушить баюри, що поставали на розбитім гостинці, а далі до нас візьметься... Чи є що гірше для стрільця в поході, як та жара, що дух забиває? А води, як хочеться! Так і припавби до керниці і цілий би в неї вскочив... Піт по лиці спливає, під наплечником мокро, здається і сорочку скинувби...

Бригада ночувала в Зборові. Наша 6-та сотня мала нічліг у великій стодолі за містом. Цілу ніч вибирали стрільці вигідніше місце для себе, бо крізь дах текло як через решето.

Над раном чути стріли близько за Зборовом. Недобрі вісти. Десята бригада опустила Гологори. По тамтій стороні армія Галера напірає. Вивінована, як армії держав у 1914 р., а у нас... набоїв нема.

Вийшли битим львівським шляхом за Зборів. На право від нас в переді гремить-клекотить, на ліво покищо спокійно...

Стріляє наша артилерія. По стрілах пізнати, що наша. Клекотять скоростріли. На хвилю замовкнуть, тільки крісові стріли чути, а далі знов починають, як у Великодну Пятницю під церквою калатають діти.

Добре боронять Сини свою матір Землю, бо кожний свій слід кровю значать...

Назустріч нам тягнуть довгі валки обозів. Все відступає до Зборова і далі. Туркіт, крик, гамір, стрілянина на недалекім фронті, все мішається до купи. За фронтом гірший страх при відступі, бо на фронті тільки залізо і порох говорять...

Минаємо останні вози обозів. Чогось помало іде наша бригада. А так треба би скорше до бою... Помогти братам, що стараються останки Волі затримати. У нас ще є по кілька набоїв...

Наш 2-ий курінь пішов полями на ліво. Довго білів шлях із решетою бригади за нами, аж потонув за ланами збіжа. За нами їдуть кухні та вози сотенні.

Хтось пісню почав. І десь вона візьметься! Чи в радості, чи в горю. Стрілецька вдача, як давня козацька!

„Україна з Польщев та не в згоді жили,

На самого Дмитра огонь розложили...“*)

Не дуже голосно співає гурток стрільців на переді. Курінний Назаревич на коні обернувся, затримує пісню.

Стрілець без пісні, як без води риба. З пісню забулося, що йдемо там, де пісню смерть співає... Співаки похнюпилися. Стрілецької думи розмову перебили...

Під Плаучою на полі табором стали. Кухні обід доварюють, по дорозі горіти не хотіло, жар дорогою розсипався. Стрільці одні в карти „очко“ грають, дехто листа пише. Чи може сповідь передсмертну до рідні подає? Хорунжий на руку сперся, думку думає... Може банує за вечерами тими, що провів в Тернополі у чорнявки своєї? Як під Тернополем стояли,

нераз конем сотенного, як тільки сонце йшло на спочинок, де неї заїзджав, а по дорозі пісню гомонів: „...Перші кури, як запіють, тоді встанеш, тай підеш“...

Чогось тоді, як ідеш до бою, усе миле перед очі стає... Спомини з дитинних літ в уяві розсипаються, перші дні весни...

„Шеста сотня, збірка!“ А за хвилю; „Ходом руш!..“

Споважніли стрільці... Рука кріс обіймила. Сонце цілує горячо в лиця. Глухий ритм кільканацяти десятків ніг. В переді хорунжий. На сонце скоса поглядає. До вечера має обсадити беріг Стрипи і виставити на ніч полеві сторожі.

Вечеріє. В селі (Плаучій) передвечірний рух. Пастухи з товаром з поля вертають, стародавний журавель в долині скрипить. Стрільці всю воду з відра молодіці забрали, назад весела до колодязя йде.

— Боже вам помагай! — старий дідусь біля воріт з ціпком в руках стоїть. Вечірне сонце на срібне волосся золотом кидає...

— Бувайте здорові! працюють стрільці.

Минули село. На горбі кладовище видніє. Білють та чорніють хрести. На боці військовий цвинтар. Рядами невеличкі хрести стоять...

Щось думку наганяє: Чи й над нами такі хто поставить?

Кажуть, що вояк, як іде у бій, не сміє думати про смерть, а про життя та перемогу, та чи годен так? Заходить сонце за обрій. Дихають теплом поля. Нічні примари пускають стежі у вивози, у ліс.

О, рідні поля! Чого такі милі в ту хвилю? Дивитися на нас, чи міцно сталь в руках держимо?

Не журіться, не кинемо!.. Хіба з мертвих рук на ваших межах віднімуть...

Хорунжий люльку закурив, Чудний такий.

— Хай жінка не журиться, каже.

Стрільцям байдуже. „Або добути, або дома не бути...!“ Не перший раз їти в таку „коломийку.“ А тільки що гризе: набійниці порожні!

Їдуть спокійно. Тільки ноги тишину колотять. Декому кріс на однім рамени затяжів, на карк закладає.

Стрілецькі очі на поля, на рідну землю поглядають. Немов питають: — Чи пригорнеш ти нас, як треба буде?...

Так тихо всюди. Сполошена перепелиця втікає в жито.

Находить ніч...

Над Стрипою виставила сотня полеві сторожі. Я зі своєю в садку. Є три хати, та в них нікого нема. Хазяї недавно видно повтікали. Хтось тут вже по своєму господарив, чи може так лишили. В хатах повно соломи, вікон нема.

В долині блищить ріка. За рікою тихо.

Висилаю двох стрільців на чати і других двох на звязок на боки. Решта спочиває. Обійшов обійстя і лягаю в садку. Підмною зелена трава, а надімною моргають зорі... Люблю на них дивитися. Там більше мудрости, щастя, як під ними.

Чую легеньке: псит! там, де чата в долині. Встаю і йду туди.

— Що сталося?

— Чути було шмер за рікою. Якби хто у воду ліз.

*) Пісню ту співали часто стрільці 18-ої бр.

Наслухую. По тамтім боці село за рікою... Вулиця зі села до ріки провадить. Хтось коні в ріці напуває. Знов плюскіт і чалапання в болоті. Завернув і поїхав помало до села. Коники малі, господарські. Вертаю назад у садок.

Над раном принесли стрільці каву з кухні.

— Пийте, бо скоро, мабуть, звідси заберемся.

Хорунжий зявився. З поспіхом:

— Стягніть скоро чати! Відходимо взад. Понижче нас. противник перейшов Стрипу.

На полі сходиться сотня. Ідемо взад аж під Плаучу. Блистять роса на житі, мак після ночі став червоніший.

На дорозі булавний Вовк (з Тернопільщини) на фірі чекає. Набоїв привіз. Десь по селах набирали. Скоро стрільці розхопили. Декому й не стало, дехто тільки з гудзом на чолі відступив від воза.

Під кладовищем курінь чекає. Курінний пор. Назаревич на коні кудись на ліво дивиться. Приїхав до сотень.

Приказ: Четверта, пята на право, шеста сотня з місця, розстрільна!

Перед нами тихо. В недалекій віддалі стрілець від стрільця, посувається розстрільна полями вперед. На правім крилі, десь під Зборовом видно, як тріскають шрапнелі. Там вже клекотить.

Криваво сонце нині сходило...

На ліво від себе беріг Стрипи лишили, більше на право змагаємо, де бій іде.

Погано прийдестья женцям його жати.

Галява столоченого жита. Лежить кінь убитий. З сідлом, військовий. Чий, не знати.

Очі наші на право глядять. Там щось недобре твориться... Розстрільна вигнулася взад, та чим раз рідне. Видно, як стрільці з високо піднесеними крисами (долом збіже заваджає), підбігають взад...

Щось зашуміло на нашім лівім крилі. Залізний деркач цокотить, та не перед нами, а за нами, на вскіс по плечах...

Долів! — приказ.

Що це?... Чого ворог за нами?...

Сичать смертоносні оси, та падають біля нас. Стрільці притаїлися. Дехто обернувся фронтом на ліво і глядить очима за противником. За житом на толоці чорніють рядом купки свіжо-викопаної землі. Іза тих купок час від часу димок у гору підноситься. Наша розстрільна творить до них прямий кут.

Чути зойк там, де ліве крило. Там жито гірше хвилює, як біля нас.

Курінний Назаревич на коні приліг, з правого крила до нас чвалує. Помітили його із толоки, бо кінь рвеса кудись, сталевого дощу боїться.

„Шеста сотня змінити напрям на ліво!“ — впало до нас із коня.

Я на правім крилі сотні. По землі повзаю на ліво. Розстрільна помішалася...

— Рівнай до середини! Мірник звичайний!...

Трах-таррах!... понеслося наше.

У відповідь з толоки ріжуть по нас скоростріли.

А де наші скоростріли? Чому їх не чути?...

В обозі лишили. Нащо їх брати, як набоїв нема. Ту не вистава.

Гей, там, мужі державні, при зелених столах, порадьте що!..

А сонце так пече. Немов глумиться над нами...

Проти мене ровом на толоку підсувається ворожа резерва... Багато їх синіє...

Стрільай! — кричить хтось надімною...

Стрільати?!.. Та чим стрільати?... Ні, брешу, у мене ще один набій, та треба його на випадок...

У мене ще одна ручна граната. Підбігти, та кинути її не далеко, та не виплатиться, бо за гранатою і мене не стане. Стрілець недалеко мене, як підсувався, за високо шапку з жита показав. Положили його, щоби ліпше землі тримався...

Ріднуть наші стріли, а розстрільна — не знати, хіба сусід про сусіда знає, бо дальше жито заступило.

Ще хвиля і ригне толока на нас синіми постатями із найженими багнетами. А наші другі сотні далеко десь за нами, а може вже й відступили, бо стрілянина назад посувається.

„Французькі багнети довші як австрійські,“ шепче до мене сусід з права. Ще щось шепоче до мене, та я не чую, не хочу нічого чути... Чекаю, заки щось станеться...

Дивлюся в жито коло себе. Маленька зелена комашка повзає по стеблі безжурно.

Житом вістовий до нас пробирається. Зігнувся, без шапки. Коня лишив в долині. За хорунжим питає...

Хорунжий Босий розгорнув жито.

— Пане хорунжий! Відступ! Ще хвиля, загорнуть нас! Наші вже за Зборовом!

Від стрільця до стрільця понісся шепіт в розстрільній. Заколисалося жито. Розстрільною посуваються взад.

Ще трохи, трохи і перестане нам докучати сичання їх куль. Щоби тільки в долину, де жерела бють, а там вже за горою...

Гусаком над кернички зійшли. Стрільці до жерел припали...

— Не пийте води! свариться хорунжий. Кольки дістанеш один з другим...

— Пане хорунжий, я роззуюся, вимочу ноги. Так напарило, що йти не можу, проситься якийсь стрілець. Як іде, на кріс опирається.

— Не можна, брате! Тікай, як можеш, бо в руки попадешся...

За кладовищем сотні спочивають. Як ми зближилися, рушають дальше і ми за ними. Ніхто не спинається, не числить страт у сотні. Нема часу, бо ворог на п'яти наступає...

Куди ідемо? Де опинимося? Ніхто не знає.

Коби тільки на хвильку сісти де, бо підшви на ногах так печуть... Декотрі стрільці кривають... Чоботи зі сирівцю парять.

Перед вечером в Козовій були. Перед нами цікавість на лицях цивільних, за нами перевага-глум.

„.. Відлітають сірим шнурком...“

Пригадалося мені. Ідуть невеселі стрільці з мовчанкою на устах. Перевтома на лицях спочиває...

Темніють ниви за місточком, берези коси з жалю попускали. Ніби дροжить земля, жаль до стрільців має...

— Не винні ми, — здається шепчуть спрагнені уста стрільців.

Попри нас штаб бригади переїхав. Сот. Др. Ілько Цьокан, командант бригади, струнко на коні сидить, тай думку думає... Невеселу.

— Гей, ти, пане сотнику, батьку наш, не добре твориш, що нас у бій посилаєш, та големи руками жар загортати кажеш — набоїв не даєш!..

Та не чує він... Думки ровем у голову летять... В сторону рідної Золочівщини глядить, яку нині покинула Воля...

Де-що з давно минулого

Уривок зі споминів. Подав Др. Л. Кобилянський.

„Спогади — це єдиний рай, з якого нас не можна вигнати“.

Жан Поль

Року 1871, по скінченні гімназійного курсу в житомирській гімназії (тоді в Житомирі була лишень одна хлопча гімназія), я вступив на медичний факультет університету св. Володимира в Києві.

Житомир в тім часі уявляв з себе чисто польське місто, або, краще сказати, польсько-жидівське. Підчас польського повстання 1863 р. Житомир відігравав значну роллю: тут організувались повстанські гуртки, відбувались польські патріотичні маніфестації, в яких ініціатива та головний провід були в руках католицького духовенства та польського жіноцтва. — Коли ж повстання було пригломшене, почалась, звичайно, русифікація всяких установ та громадського життя, але посувалась та русифікація доволі мляво і не давала великих позитивних наслідків. Театр в Житомирі перед повстанням був польський, а після повстання став російським; польські вистави були заборонені.

Але головним об'єктом русифікації, можна сказати, була гімназія. Треба зауважити, що й гімназія перед повстанням була ґрунтовно спольщена; хоч викладовою мовою була мова російська (окрім р.-католицької науки віри), однак майже всі учні гімназії, більшість педагогічного персоналу і навіть педелі розмовляли по польськи. Величезну більшість учнів гімназії становили Поляки і Жиди, чистих Росіян, то б то Великоросів було обмаль, Українців була, правда, значна кількість, але майже всі вони, або принайменше велика їх більшість були або спольщені, або зросійщені; національно-свідомих Українців, навіть серед учнів старших клас, зовсім майже не було. Між собою учні-Українці розмовляли або по польськи, або (коли це було заборонено) — по російськи.

Ото-ж в гімназії польська мова була сурово заборонена. Учням, під страхом кари, забороняли розмовляти по-польськи не тільки в гімназії, але й поза гімназією — на вулиці, в театрі і т. д. — не лиш між собою, але й з сторонними особами, ба. — навіть з батьками та з родичами. Науку р.-катол. віри викладано російською мовою, яку ксьондз-законовчитель немилосердно калічив; підручники були літографовані, перекладені з польського. Старезний учитель малювання та краснопису Божидар Йосипович Собкевич — Поляк — не знав з-роду російської мови і, коли заборонено польську мову, став розмовляти з учнями мовою українською, яку він знав досить добре.

Треба однак зазначити, що русифікацію в житомирській гімназії переводжено не дуже педантично. Серед педагогічного персоналу гімназії було чимало людей розумних та політично-коректних, яких я завше згадую з почуттям пошани. Таким був, напр., тодішній директор гімназії Іван Якович Ростовцев — згодом помічник куратора („попечителя“) київської округи; далі — інспектор Петро Гаврилович Барщевський та ще людина, яка стояла безпосередньо близько до учнів — дозорець („надзиратель“) Феофил Іванович Бахталовський. Той був Українець — та хоч і знав російську мову, але з нами учнями розмовляв пере-

важно по українськи. Бахталовський був нашим улюбленцем. Нажаль він згинув передчасно трагічною смертю: збожеволівши, повісився. Зокрема мушу ще згадати учителя російської „словесности“ — Володимира Олексієвича Шаврова. То був зразковий педагог і високо-коректна людина, учитель-джентльмен в найкращому розумінні слова (він, напр., ніколи не ужив слова не то що „жид“, а навіть „єврей“, а говорив натовісць, коли треба було, „іностранец“). Шавров тішився серед усіх учнів без винятку високим авторитетом, глибокою повагою та широкою симпатією — і мав на нас учнів великий моральний вплив. Ми переймали від нього не саму лишень науку — яку він викладав ідеально, — але й його етику, його коректність та звичайність і ту тактовність, яка характеризує так зв. „добре виховану“ людину. Не трудно зрозуміти, яке велике значіння мало це для нас в нашому вже самостійному товариському житті.

Але поруч з такими позитивними типами доводиться для контрасту згадати й про таке, можна сказати, виняткове monstrum, яким був учитель французької мови та гімнастики — Англієць Франц Францович Бейвель. Досить було глянути на його бридкий, дзюбатий, з товстими, як у Негра, губами, вид, щоб признати справедливості російської приказки: „Бог шельму метіт“. Це був шпиг, провокатор та хабарник, а до того ще й завзятий „обруситель“, хоч сам дуже кепсько володів російською мовою. Учні-Поляки та Жиди, — але особливо Поляки, — були об'єктами його повсякчасного знущання і підчас науки і поза наукою.

Покличе бувало Бейвель до себе підчас лекції якогось хлопчика-Поляка тай питає: „Ти хто такий?“ А коли той скаже: „Поляк“, — Бейвель починає бити кулаками об стіл та тупотіти ногами: „Не смієш так говорити, — кричить, — немає тут жадних Поляків! Ти — руський, руський, чуєш? Я покажу тобі, який ти Поляк!“ — „А якої ти віри?“ не вгамовується Бейвель. — „Католицької“, — каже учень. — „Га! католицької!... bless my head! — Ні, ти папської віри, ти — папіст“. — Сердешний хлопчина, плачучи сідає на своє місце, а при нагоді, питає ксьондза-законовчителя: що то за папська віра та яка ріжниця між католиками та папістами?

З кожної дрібниці Бейвель намагався зробити політичну „історію“ і страшенно радів, коли йому вдавалось якогось Поляка спіймати на горячому та „упекти“. Підчас години Бейвель раз-у-раз нишпорив в кешенях учнів та в лавках, і коли йому трапилось знайти там хоч клаптик паперу, писаного по польськи, то він реготався якось по чортячому і зараз-же вів „злочинця“ за вуха або за чуба до інспектора. Та добряга Петро Гаврилович, вислухавши доповідь пана Бейвеля, робив грізне обличчя і „накидався“ на винуватця з такими словами: „Зачем ето ти таскаєш с собой в класс посторонниє вещи? Ти знаєш, что ето запрещено. Ступай в класс і не смей больше етого делать!“ Але Бейвель такому учневі не давав спокою,

і на кожній зі своїх годин знущався над ним увесь той час, коли учень мав нещастя бути на науці у Бейвеля.

Бейвель мав у себе (як і ще де-хто з учителів) так зв. „общу квартиру“, то-б-то пансіон для учнів гімназії, і брав за той пансіон грубі гроші. До того пансіону заможні батьки радо віддавали своїх синів-мазунчиків та ледарів, сподіваючись, що Бейвель, як член учительської колегії, зуміє периволікти цих паненят до наступної кляси. В пансіоні Бейвеля панувала розпуста та розбещенність; з пансіонерів Бейвель робив своїх шпигунських агентів...

В гімназії трактувався такий звичай, що учнів, які діставали за $\frac{1}{4}$ року кепські ноти, по постанові педагогічної ради, становили на всі чотири години „в угол“ (в ті часи в гімназії бувало в день по 4 години). Покарані діти не сміли підчас навчання сидіти, а мусіли, поки тривало навчання, стояти під стіною біля катедри, на очах цілої кляси. Це була досить тяжка кара не так з фізичного, як з морального боку; — такий карі підлягали, звичайно, лишень учні молодших кляс. Ото-ж цю, вже й без того тяжку покуту, Бейвель зумів обернути в справжні тортури. Увійшовши до кляси і вздрівши біля стіни покараних хлопців, Бейвель починав реготатись як несамовитий, кидався до них і, з якимсь садизмом, починав уставляти їх по своєму: штовхав, давав потилишники, вимагаючи, щоб пенітенти стояли струнко, як салдати на муштрі, стуливши ноги і опустивши руки „по швам“, та щоб, крий Боже, не сміли рухатись. І так впродовж цілої години! Бейвель вже тоді й не вчив, а все тільки втішався цією картиною. — Одного разу трапилось так, що двох чи трьох з цієї малечі, що стояла під стіною, не витримали такого катування і, зомлівши, попадали на землю, вдарившись головами об поміст. Бейвель тоді справді перелякався і, покликавши педеля, разом з ним поніс зомлілих дітей до педелевої кімнати і там почав на них пирскати водою, аж поки вони не отямилась, — а тоді їх відіслали до дому. Чи дістав Бейвель після того яку догану від свого начальства — не відомо, але він все-ж таки вів далі свою висококорисну педагогічну діяльність, а приголомшене та прігноблене тодішніми репресіями та суворим шкільним режимом громадянство не насміювалось скажитись, щоб не наклікати була якої біди на своїх дітей, — а воіло сидіти мовчки та не рипатись...

Неможливо в коротких словах змалювати всі „подвиги“ Бейвеля тай гидко якось порпатись в цьому багні. — Кінець-кінцем Бейвель таки „дотанцювався“. Одного прегарного дня він якось раптом зник — виїхав з Житомира і вже не вернувся. Одні казали, що його перевели до якоїсь іншої гімназії, але певніш, що його зовсім звільнили зі служби. Не помогла тут і його відданість обрусительській та антипольській політиці.

II.

Я вже сказав, що русифікація громадського життя в Житомирі посувалось досить мляво. Росіян в Житомирі було небагато і майже всі вони вміли говорити по польськи. В російських великих магазинах, таких як Хаботіна, Журавльова, в татарському магазині Мустафи Нігматуліна вся прислуга перфектно володіла польською мовою. Поляки-мужчини ще сьак-так розмовляли по російськи, але щодо польського жіноцтва, то воно по російськи ані телень...

Цілоком інакше стояла справа з українською мовою. Всі майже Поляки (про Жидів немає чого й говорити) — і мужичини, і жінки — добре знали українську („хлопську“) мову і вживали її звичайно в розмові з челядинцями, слугами, хоч і ці останні здебільшого знали незгірш і польську („панську“) мову.

Що-ж до української пісні, то цій нашій сільській красуні просто-таки поталанило. Не зважаючи на свій сільський, мужичий одяг, а завдяки лишень своїй чарівній красі, народня українська пісня, з присіноків та з пекарні пробіла собі шлях до панських покоїв та сальонів. Серед правобережного польського суспільства українські співи були, можна сказати, у великій „моді“. В кожному польському домі, де був фортепян (а фортепян був трохи не в кожному домі), серед нот були доконче і ноти українські: збірник українських пісень Ант. Коціпінського (з текстом, друкованим кирилицею та латинкою) та твори для ф.-п. композиторів „польсько-української“ школи. З цих останніх особливою популярністю тишились українські шумки М. Завадзького, далі — транскрипції та варіації на українські народні теми Яронського, Вітвіцького („Зібралися всі бурлаки“), співи Бонковського (між ними — дуже популярна „Гандзя“, яка, продершись з панського двору на село, стала майже народньою піснею), Модзелевського та інші. Тексти до цих нот друкувались латинкою. Українська пісня рішуче переважила польську пісню, польські панянки, навіть „при гостях“, далеко радніш співали українських пісень, аніж польських.

В сфері літератури помічалось також до певної міри аналогічне явище. Серед правобережних Поляків дуже поширені були твори польських письменників „української“ школи: Богдана Залеського, Северина Гошинського, Ант. Мальчевського, Михайла Чайковського (Садик-паша) і т. д. Найбільш популярною була поема Мальчевського „Марія“ („*Matja — rowieść ukraińska*“); дуже популярними були ще й ті твори польських письменників-белетристів, в яких акція відбувається на Україні, на лоні української природи та життя, як напр., де-які твори Крашевського („*Chata za wsią*“, „*Ostap Bondarczuk*“, „*Jaguna*“), Корженевського, Адама Плуга (Ант. Петкевич).

Само собою зрозуміло, що це захоплення Поляків українством було чисто-романтичної вдачі. На Поляків діяв поетичний та героїчний бік справи: українська природа, українська пісня, козацтво („козакофільство“ та „хлопоманство“)... На Україну Поляки дивились завжди як на „свою“ землю, як на частину Польщі; українські козаки — то були вірні слуги Річі Посполитої та вірні слуги своїх панів-Поляків (двірські козаки). Це ми бачимо в оповіданнях, напр., М. Чайковського, в творах Ю. Словацького, Міцкевича та інш. Згадаймо хоч-би відому баладу Міцкевича „*Czaty*“, в якій вельможний пан воевода зве свого двірського козака Наума — „хамом“ („*Hej! kozaku, ty chamie*...“) і наказує йому застрілити кого там слід. Українців Поляки вважали за нижчу расу („*Vo to ty od Jafeta, a oni od Chama*“), за „хлопство“: говорилось, напр., „хлопська“ мова, „хлопське“ вбрання, але до пісень цей епітет не прикладався; пісня звалась завжди „українською“.

III.

Коли я гарним серпневим ранком наближався до Києва від останньої поштової стації Борщагівки, — Київ враз встав передомною в увесь свій зріст, у

всій своїй чарівній красі (я лише один раз був перед тим у Києві ще малим хлопчиком кількох років). Я очей не міг одвести від тієї панорами, що розгорнувся перед моїми очима. Високо-високо на горі — лаврська дзвіниця хрестом своїм, здається, торкається смар; а нижче — великий червоний будинок університету немов-би вириває з зеленої гушавини ботанічного саду. Лівіш — золоті бані церков, а прямо від тріумфальної брами (тоді ще стояла ця брама) двома рядами побігли вгору високі тополі... Багато доводилось мені, мандруючи по світах, бачити гарних міст, але такого, яке могло би, по своїй красі рівнятися з Київом, я ніде не стрічав.

Ото-ж я й у Києві!... Ото-ж і він, наш старий, могутній дідусь — Дніпро — Словутиця!... Оце він, що носив на собі і човни Святославові, і гарматами рештовані чайки та байдаки Запорожців, що носив у синє море кров нашу і ворожу... Дніпро, до якого, як діти до батька, горнуться мої рідні річки, над якими пролинули мої дитячі літа: Тетерів та Рось зелена... Який він, справді, „широкий та дужий!“... А в ночі! На темній, аж чорній, воді блимають вогники, десь на тому березі палає багаття, а сам старий неначе задрімав. „Чуден тагда Днепр і нет равной ему рекі в міре!“... (Гоголь).

„Нема на світі України,
Немає другого Дніпра“...

Київ зробив на мене вражіння справжньої столиці. Тут все не так як в Житомирі — широкі вулиці, хідники з цегли, газове світло... На вулицях не видно Жидів, тих Жидів в лапсердаках та з пейсами, яких в Житомирі повнісінько. Крамниці в суботу не зачинені, на базарах і в суботу можна всього купити. Все тут на російській штиб: візники одягнені в московські „армяки“ та „кучерські“ брилі, скрізь мова російська — в церквах, в крамницях, в ресторанах... Україна тут ніщо не нагадує, але про це тоді не думалось; неначе воно так і слід...

Розпочався академічний рік а з ним праця в університеті та в анатомії. Робота роботою, але мене, звичайно, особливо захопило студентське громадське життя.

Коли говоримо про студентське „громадське“ життя в ті часи, то це треба розуміти до певної міри, або й цілком навіть, як „нелегальщину“. Тодішній Університетський Статут, якого творцем був міністер освіти граф Толстой, був складений так, щоб в студентському житті „громадою“ і не пахло. „Студенти, — говорилось в Статуті, — суть окремі пасетітелі університета“, а тому суворо заборонялось, — під загрозою негайного виключення з університету, — все те, що мало які-небудь позначки „корпоративності“, всякі гуртки, всякі гуртування з якою-б там не було метою — чи то з науковою, чи з метою самопомочі, чи навіть для розваги. Поза університетом студенти були звичайними „обивателями“. Ніякого однострою для студентів не було — кожний одягався як хотів... Тип студента тих часів — з довгими патлами та здебільшого ще з борідкою — відомий. Московська „косоворотка“, або частіш українська вишивана сорочка з червоною стрічкою у коміра, куций „піджак“, довгі чоботи з холявами до колін, на плечах „плед“, на голові широкий бриль, або смушева шапка, в руці — добра сучковата палиця — такий був типічний вигляд наших тогочасних студентів.

Проте, не зважаючи на таку сувору заборону всілякого гуртування, всілякої корпоративності, студенти гуртувались, складаючи товариства та гуртки; існували загально-студентські „громадські“ установи, такі як: їдальня, щадничо-позичкова каса, бібліотека. Все це існувало „нелегально“, але не можна сказати, щоб дуже „секретно“. Поліція дивилась на це крізь пальці, а компетенція університетської влади далі університетських мурів не сягала. Був ще студентський „клуб“; містився він, як пригадую, на Трьохсвятительській вулиці в помешканні якоїсь добродійки, що буцім-то запрошувала до себе студентів в гості. В „клубі“ верховодили студенти-Поляки, там влаштувались танцювальні вечірки. „Клуб“ взагалі не тішився популярністю і проіснував здається, не довгий час.

Студентська їдальня існувала назверх цілком легально, явно, не криючись. Містилась вона на Великій Васильківській вулиці в одноповерховому домі Снежка „з рогами“ (так звався цей дім тому, що над ворітьми, як оригінальна оздоба, була прибита пара оленячих рогів). Офіційно їдальня була „записана“ на імя матери одного студента — пані Донцьової, але то була лишень „фірма“; сама-ж шановна пані Донцьова в справі того свого „підприємства“ ані кришечки не втручалась і ніколи там не бувала.

Їдальня була найбільш популярною установою: сюди ходили обідати не самі лишень студенти, але й сторонні особи — урядовці, люде „вільних професій“ то-що. Обід з двох страв коштував 20 коп., але можна було собі замовляти або одну першу страву (борщ або суп з добрим шматком мяса), або другу (печеня). За хліб, звичайно, нічого не платилось — хліба стояли на столах цілі гори. В „буфеті“ продавано: каву, молоко та пиріжки (шклянка кави чи молока 3 коп., один пиріжок також 3 коп.). Наші пиріжки славились по всьому Києві. То були, справді, дуже смачні пиріжки: великі, пухкі (смажились на гусячому смальці), начинені мясом. Ми діставали замовлення на пиріжки з міста; люде запрошували до себе гостей „на студентські пиріжки“. А одного разу ми дістали замовлення на пів сотні пиріжків від самого генерал-губернатора кн. Дондукова-Корсакова...

Їдальня мала свій адміністративний устрій: всіма справами орудували загальні збори членів їдальні (а членом був кожний, хто приходив сюди обідати), які скликались щомісяця. Загальні збори вибирали господарський розпорядчий комітет з 7-х членів: крім того, до складу адміністрації належали економ та книговодець — він-же й скарбник (з студентів). Ці останні діставали платню. Писаного статуту їдальні не мала.

Але їдальня не була лишень споживчим товариством: тут відбувались також загально-студентські збори, на яких обмірковувались та вирішувались найбільш пекучі справи, що торкались всього студентства, тут можна було діставати різні інформації, тут можна було навіть здобути квиток до театру, до першого ряду „гальорки“ (ці квитки, заходами їдальні, театральна каса залишила спеціально для студентів).

В усіх згаданих загально-студентських установах: в їдальні, в касі, в бібліотеці верховодили студенти-Українці, завдяки своїй численній перевазі. Про які-будь націоналістичні тенденції тут не було й мови — Українці ніяких організованих заходів не робили, щоб прибрати ці загально-студентські установи до своїх рук. Треба зрештою зауважити, що в загально-сту-

денських справах Україні виявляли ініціативу, рухливість, зацікавлення справою, цілковиту національну толерантність — і тому ті установи, про які тут говориться, не мали ніякого специфічного національного забарвлення.

Але незалежно від того, національно-свідомі студенти-Українці гуртувались, об'єднувались вже в спеціально українських національних гуртках, з метою політичної та культурно-освітньої праці на національному ґрунті. То були гуртки, або „кружки“ (як їх частіш назвали) „Молодої Громади“. Кожен „кружок“ мав свою окрему назву; були напр., „кружки“ — Дніпровський, Миргородський, Сквородянський, Наліснийський і т. д.

Про діяльність київських „Громад“ — „Молодої“ та „Старої“ — писано чимало і тому я на цьому тут спиняюсь не буду, розкажу лише про збори „Молодої Громади“, що відбулись в лютому 1873 р. з приводу святкування Шевченкових роковин. Саме передтим, в тому-ж таки місяці лютому, в київському оперному театрі була вперше виставлена з величезним успіхом перша українська національна опера: „Різдвяна Ніч“.^{*)} Ця обставина викликала серед київського суспільства велику сенсацію; Лисенко та Старицький (автор лібретта) були героями дня, серед свідомого українського громадянства, разом з піднесенням національного почуття, запанував бадьорий, підвищений настрій. На таку подію, як поява „Різдвяної Ночі“ на сцені київської опери, особливо інтенсивно реагувала українська академічна молодь^{**}), яка добре розуміла, що то не просто виставлено на сцені нову, гарну, веселеньку українську песу, а що факт цей має для нас, свідомих Українців, глибоке, до певної міри епохальне значіння, що в цей мент народилась українська національна опера.

Ото-ж при таких умовах, під таким, сказатиб, знаком відбулися р. 1873, на Шевченкові роковини, у вечорі збори „Молодої Громади“ в так зв. „Народному Домі“. Той „Народний Дім“ — то був одноповерховий будинок на розі Золоторітської та Великої Підвальної, саме проти Золотих Воріт. Будинок той був осідком гуртка прихильників хорového співу, який склався в осені 1872 р. під проводом Лисенка. Згодом в цій самій оселі стали відбуватись також збори гуртків „Молодої Громади“, хорові репетиції опери „Різдвяна Ніч“, святковано Шевченкові роковини, а підчас одноденного перепису київської людности в 1873 р. сюди збірлись студенти „регістратори“, що вели перепис під проводом М. Старицького.^{***}) Тому-ж-то ця оселя і прозивалась у нас „Народним Домом“.

На збори прибуло людей чимало — більш ніж звичайно; серед привних були не самі лише члени „кружків“ — прибули взагалі ті, котрі бажали взяти участь в святі. Настрій у всіх був бадьорий, святоч-

*) Цей незвичайний успіх „Р. Н.“ має тим більше значіння, що першими виконавцями опери були не фахові артисти, а лише аматори.

***) Багато студентів брало участь в самому виконанні „Р. Н.“, як, напр., партії Чуба (студ. Новицький) та Дяка (студент Матвіїв), а мужеський хор в опері складався виключно із студентів університету.

****) Цей одноденний перепис влаштовано заходами київської філії „Імпер. Рос. Геогр. Т-ва“.

ний, кожний, здавалось, пишався тим, що він Українець. На обличчях юнаків виразно малювались завзяття, запал, радість і надія... Тут власне, немовби в зеркалі, відбивалось те оживлення українського національного руху, викликане появою та грандіозним успіхом першої української національної опери.

З великим зацікавленням вислухали привні звідомлення окремих „кружків“, були з цього приводу, як звичайно, — і дискусії, і обмін думок, але тепер все це велось якимсь особливо жвавим темпом — *allegro con spirito*, кажучи музичним терміном.

— Благословіть, панове громадо, випу тити в світ нового метелика про Шевченка! — гукає хтось з громади.

— З Богом! Нехай здоров літає! — відгукуються йому з різних кутків кімнати.

Ділова частина зборів скінчилася — почалось святкування. З Полтавщини добрі люде прислали нам цього року гостинця: оковити та всяких там ласощів — сала, ковбас, солоних огірків то-що, а одна молодиця наліпила нам мудрих вареників — так що у нас склався бенкет на диво.

Але... ми почували, що нам чогось таки бракує, щоб свято було дійсним святом: нам хотілось побачити та привитати в своєму гурті тих людей, що були героями дня — авторів „Різдвяної Ночі“: Лисенка та Старицького. До того-ж. на зборах було багато й тих студентів, що брали участь в хорі „Різдвяної Ночі“. А „Стара Громада“ святкувала й собі того-ж таки вечора Шевченкові роковини. Зібрались „старі громадяне“, як-що не помиляюсь, з родинами в помешканні В. Беренштама; там також влаштовано вечерю та ще з шампанським... Ото-ж у нас виринула неначе сама собою думка: вирядити негайно делегацію до „Старої Громади“, щоб просити Лисенка й Старицького приїхати до нас та пробути з нами хоч годинку. Делегати вирушили; а за яких пів години Лисенко й Старицький вже були серед нас.

Ми зустріли їх гучним „слава!“ Лисенко зараз же сів до фортепяну і, на наше прохання, заграв увертюру „Різдв. Ночі“. У ту-ж мить склався хор і почались співи під Лисенка акомпанімент. Проспівавши де-кілька пісень, ми попросили дорогих гостей випити в нас по чарці горілки та скоштувати наших студеньких вареників. Гості випили до нас, ми до гостей, і тоді, підхопивши Лисенка та Старицького на руки, ми стали носити їх по хаті, ревучи на всі голоси „слава“... А після того Лисенко знову сів до фортепяну та заграв хвацького козачка, ми-ж трохи собі закаблуків не повідбивали...

Лисенко та Старицький були в чудовому настрої; навколо себе вони бачили молоді, радісні обличчя, очі юнацтва палали ентузіазмом, захопленням. Цей запал, цей ентузіазм, шляхом „індукції“, передавались і нашим гостям; їм дуже хотілось ще довший час побути з нами, побалакати, посміятись. Ми-ж просто натішитись не могли з наших гостей. Але — час минав; треба було гостям вертати: вони „відпросились“, бач, на короткий лишень час. Щиро подякувавши гостям за відвідини, ми всі гуртом відвели їх до повозки, а самі залишились аж до ранку.

(Докінчення буде)

Друкування українських грошей на галицькій землі

Написав: Микола Гнатишак.

З галицьких міст крім згаданих уже Бродів та Золочева, свої міські гроші видали ще Тернопіль, Збараж та Сокаль.

М. Тернопіль.

В протоколах засідання Прибічної Ради Комісаря м. Тернополя з дня 19. II. 1919. р., при точці 2. читаємо: „В дальшій тягу ухвалює Рада з денного порядку на внесок п. Др. Францопа, щоби в цілі запобіження пануючому в місті бракови дрібної монети, видала громада відповідну скількість бонів на

Бон на 10 гривень міста Збаража. — Зі збірки М. Гнатишака.

Бон на 5 гривень міста Тернополя. — Зі збірки М. Гнатишака.

2 і 10 гривень“. Ухвалено друкувати грошові знаки 19. II., а вже другого дня, себто 20/II появились бони вартістю в 2, 10, 20 і 50 гривень. Гроші ці друкували на гладкому картоновому папері в місцевій друкарні В. Вержбицького. Розмір для всіх примірників однаковий: 71 mm × 91 mm, при чому трапляються одно-три міліметрові дегресії. Краска бонів на 2 гривнях блідо-рожева, на 10 гр. ясно синя, на 20 гр. жовтаво-цегляста, на 50 гр. блідо-жовта. В обігу були вони від 20/II 1919. р. аж до приходу польської влади, то є до 12 VII 1919 р. Лицева сторона: В горі з ліва видрукувано на всіх примірниках ч. 566. (правдоподібно є це число акту, яким заряджено друк бонів), з права число порядку 14968. Нище ідучи з ліва на право: „Бон на (50) п'ятьдесять гривень. Між: „Бон на (50)“ а „п'ятьдесять гривень“ герб міста. Герб цей на всіх бонах однаковий з тим, що на деяких бонах 20 гривень є або такий самий, або більший з дещо відмінним викінченням. Під цим: „Громади міста Тернополя, виданий на основі ухвали Прибічної Ради з дня

19-го лютого с. р. Мійська Каса приймає сей бон на покриття мійських оплат і належностей, а за зворотом 2 таких бонів виплачує державну ноту на 50 карбованців. Підроблюване бонів каране буде після карного закону“. Нище по середині: „Тернопіль, дня 20. лютого 1919“. Під цим з ліва: „Ассесор Др. Чикалюк“, з права „комісар міста Сидоряк“. В горі з лівої сторони витиснене колесо проміром 34 mm, в колесі напис: „Громада Тернопіль“, в середині монограм зложений з двох букв: М. Т. (магістрат Тернополя). З правої сторони, нище, відтиск круглої гумової печатки проміром 35 mm, відтиск краски темно-синьої. В колесі: „Мійський Комісаріят в Тернополі“, в його середині: „Укр. Н. Ради“. Зворотна сторона. В горі по середині герб міста, під ним: „Бюро обчислень міста Тернополя“. Під цим написом (в деяких примірниках на написі) відтиск круглої гумової печатки, проміром 34 mm, відтиск краски темно-синьої. В колесі печатки: „Мійська Каса в Тернополі“, в середині герб міста. З ліва підписи ліквідаторів: Маркевича або Лукасевича, з права підпис міського касієра Возняковського. Підписи так на лицевій як і на зворотній стороні виконані ручно-чорнилом. Трапляються примірники на

Бон на 1 гривню міста Сокаля. — Зі збірки М. Гнатишака.

зворотній стороні без підписів, з одним або двома підписами, без витисненого колеса з написом: „Громада Тернопіль“. Є це примірники, котрі не були в обігу. — Хто потребував дрібних грошей, складав в касі магістрату суму в гривнях або карбованцях державного видання, беручи в заміну бони.

М. Збараж.

Брак дрібної монети спонукав громаду м Збаража видати свої міські гроші. Появилися бони на 1., 5., і 10 гривень. Друкували їх 26 травня 1919 р. в місцевій друкарні Яхієля Дубінера розміром 71 mm × 86 mm, на грубшому пакунковому папері. Задрукований лише гладший бік. В обігу були вони аж до першого приходу польської влади. Тоді то й спалоно багато цих бонів на магістратському подвір'ю. Лицева сторона: З ліва в горі: „Ч. 600“. Нище ідучи з ліва на право: „Бон на (10) десять гривень“. Межи: „Бон на (10)“ а „десять гривень“ герб міста. Під цим: „Громади міста Збаража“. „Мійська Каса приймає цей бон на покриття мійських оплат і належитостей, а за зворотом 10 таких бонів виплачує державну ноту на 50 карбованців. Підроблюване бонів каране буде після карного закону“. Нище: „Збараж, дня 26 мая 1919 р.“ Під цим з ліва: „Асесор Д(енис) Сорочан“, з права: „Комісар Т(еодор) Стрільбицький“ (народний учитель, помер в 1927 р.). Підписи виконані власноручно чорнилом краски фіолетної у підписі асесора, чорної в підписі комісара міста. На тексті друку відтиск круглої гумової печатки, краски фіолетної, проміром 31 mm. В середині відтиску довкруги напис: „Комісаріят міста Збаража“, в середині лев. Печатки ні підпису асесора на світліні не видко тому, бо виконано їх краскою фіолетною.

М. Сокаль.

Повітова Національна Рада під головуванням Ярослава Біленького, на внесення судії Евгена Тисовського, тодішнього повітового комісара ухвалила друкувати свої міські бони. Друкували їх в місцевій

друкарні М. Л. Глязера на міністеріяльному папері, котрого запас лишився ще з австрійських часів, розміром $6\frac{1}{2} \times 10\frac{1}{2}$ cm. В обігу були вони коротко й то лише в повіті. Лицева сторона вкрита сіткою зеленої краски. Вширш з лівого й правого боку сітки по одному прямокутнику краски бронзової розміром 37 mm × 18 mm. У лівому прямокутнику в горі й в долині по два квадрати тої самої краски. На полі між цими квадратами число один, зложене з 21 квадратиків краски тої, що й сітка, на половину менших від горішних та долішних квадратів. На цій одинці орнамент краски червоної. У правому, такому самому прямокутнику, на зложеній з 20 квадратиків одинці, одинка краски червоної. В горі повздовж сітки похилений праворуч напис: „Сокальський Повітовий Кредитовий“, на полі між обома прямокутниками: „Бон на одну гривню забезпечений всім майном повіту Сокаль, в маю 1919. Повітовий Держ. Комісаріят“. З ліва: „Волк“, з права: „Тисовський“. Нище з ліва: „Др. Гарасимів, пов. військ. командант“, з права: „Лонкевич, комісар м. Сокаля“. Майже цілу середину квітка, на полі між обома прямокутниками займає тризуб, зложений з маленьких колісчат краски зеленої. Зворотна сторона вкрита ценою сіткою, що й лицева, з тим, що середину займає квадрат краски зеленої о боці 31 mm, внутрі прикрашений орнаментом. В горі стрічаємо у 36 mm відступах 3 квадрати бронзової краски з червоною одинкою внутрі. Квадрати ці злучені 2 лініями. Від скрайних двох квадратів вширш сітки біжать 2 лінії, закінчені в долині трьома однаковими трикутниками. В горі по середині напис: „Одна гривня“, виконаний червоною краскою. Нище дрібним друком: „Фалшоване бонів карається після закона карного“. „Виміна бонів в касі ощадности м. Сокаля або в Уряді податковім Сокаль є важна до 31 грудня 1919 року“. Нище з ліва: „Ч.“, з права „С. А. 101“. Весь цей друк виконаний краскою бронзовою. Гроші м. Сокаля найкращі з усіх міських галицьких грошей. Примірники із збірки М. Гнатишака.

ВІД АДМІНІСТРАЦІЇ

Це число виходить в подвійному обемі і коштує в продажі зол. 2.40. Чергове, повакаційне число вийде з датою 1 вересня.

Посилаємо почтові складанки та просимо вирівнати біжучу передплату за II півріччя 1931 р. Чвертьрічні платники за III чвертьріччя.

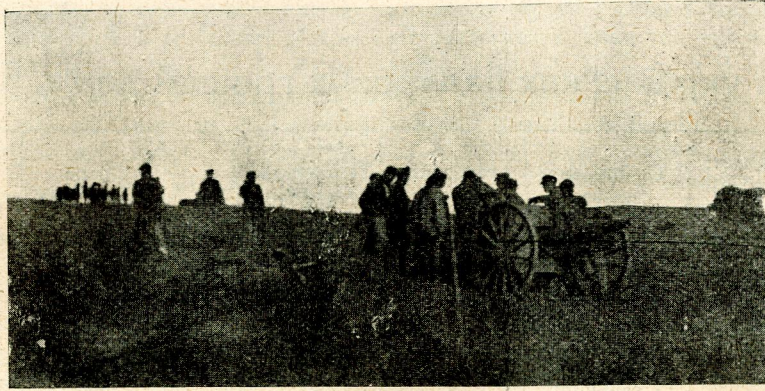
Залягаючим з передплатою за минулі місяці вислано окремі рахунки, та багато залишилося неvirівнаних. Пригадуємо і тим разом, що така недбайливість спричинює велику втрату для нашого Видавництва.

Зіставлення українських паперових грошей держ. видань 1917-1920.

Число		Вартість	Вартість у золоті в грамах	Офіційна назва	Народня назва	Проектував і виконав	Дата	Місце друкування	Випущено в обіг за часів:	Розмір у міліметрах
Порядкове	Якостеве									
1.	1.	* 10. Карб.	7·66656.	Знак Державної Скарбниці	Десятка	Золотов	1919.	Камянець под.	Петлюри	85×142
2.	2.	I. Випуск * 25. „	19·1664.		Красовський	1918.	Київ	Центральної Ради	75×130	
3.	3.	II. Випуск 25. „	19·1664.		Романовський або Приходько	1919.		Петлюри	85×140	
4.	4.	* 50. „	38·3328.		Лопатка	Красовський	1918.	Київ. Одеса	Центральної Ради	75×132
5.	5.	I. Випуск 100. „	76·6656.	Державний Кредитовий Білет	Горпинка, Яшня, Жидів. гроші	Нарбут	1917.	Київ	Центральної Ради	105×171
6.	6.	II. Випуск 100. „	76·6656.		Богданівка Птичка, Фейгели,	1) 1918.	Камянець под.	Петлюри	90×175	
7.	7.	250. „	191·664.	Знак Державної Скарбниці	Гетьманка, Рябі	Романовський	1) 1918.	Камянець под.	Петлюри	98×148
8.	8.	* 1.000. „	766·656.		Канарейка	Золотов	1919. 1920.	Камянець под. Варшава	Петлюри	120×190
9.	1.	2. Гривні	0·766656.	Державний Кредитовий Білет		Кричевський	1918.	Берлін	Скоропадського	70×108
10.	2.	* 5. „	1·91664.	Розмінний Знак Державної Скарбниці У. Н. Р.		Золотов Нарбут Середа	1919.	Станіславів	Петлюри	58×100
11.	3.	10. „	3·83328.	Державний Кредитовий Білет		Нарбут	1918.	Б е р л і н	Скоропадського	90×139
12.	4.	100. „	38·3328.		Скоропадського	120×180				
13.	5.	500. „	191·664.		Скоропадського	119×185				
14.	6.	1.000. „	383·328.		Скоропадського	125×197				
15.	7.	2.000. „	766·656.		Скоропадського	132×203				
16.	1.	50. „	19·1664.		Скоропадського	150×293				
17.	2.	100. „	38·3328.	Білет Державної Скарбниці	Аеропляни	Нарбут	1918.	Б е р л і н	Скоропадського	150×293
18.	3.	200. „	76·6656.						Скоропадського	150×293
19.	4.	1000. „	383·328.						Скоропадського	150×393
20.	1.	* 10. Шагів.	0·0383328.	Білет Державної Скарбниці		Середа	Від 23/XII 1917. до 9./VII. 1920.	Київ, Одеса і Камянець подільський	Центральної Ради	30×25
21.	2.	* 20. „	0·0766656.						Центральної Ради	30×25
22.	3.	* 30. „	0·1149984.						Центральної Ради	30×25
23.	4.	* 40. „	0·1533312.						Центральної Ради	30×25
24.	5.	* 50. „	0·191664.						Центральної Ради	30×25

*) Недатовані примірники.

1) Після М. Обідного примірники ці друковано в 1919 р. Графіка українських грошових знаків. Стара Україна 1925. XI-XII.

8 Бригада на позиції під Язлівцем 10. VI. 1919 р. підчас офензиви ген. Грекова.

Пролім під Садками

(На шляху Мельниця-Язлівець).

По дав: чет. Ю. Ш.

Пролім під Чортковом. Наступ. Друга Коломийська Бригада одна із перших по частих прикрих боях осягає остаточну оборонну лінію ворога ріку Свірж.

Десять повних днів довелось зводити тут боротьбу за кожен клаптик землі, після чого наступив відворот, завдяки інтервенції свіжо наспівших сил армії ген. Галлера.

Надія всетаки не вгасала. Цей наш відворот, густо перетиканий протинаступами, відбувся точно після згори предвидженого пляну, не виказуючи зневіри, повний сподівань на скору поміч Армії У. Н. Р., рівночасно відступаючої перед большевиками.

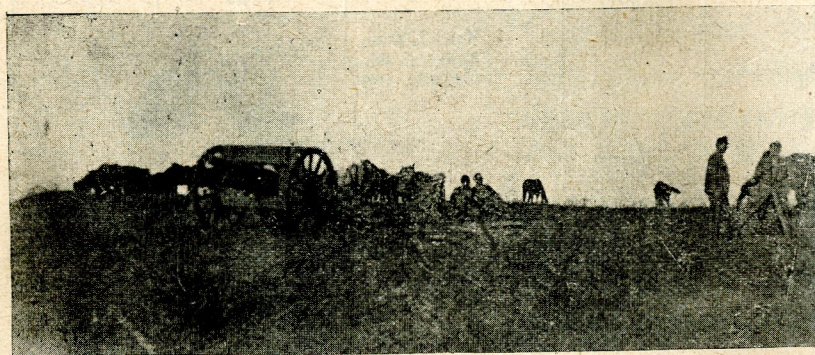
Криволука. Чотири протинаступи принесли поважні страти. З погордою смертю у чистому полі на широких криволуцьких оболонях йшли спершу два а опісля всі три куріні 2-ої Колом. Бригади у наступ наче на вправах.

Пригадую собі стрільців, що йшли на ворога по крісові набой. Бо приказ був, що лицар не той, що рівнорядно проти ворога виступає, а той, що переваги не боїться, здобуваючи собі відвагою та завзяттям право до життя... амуніцію.

Здесяткованих та обезсилених криволуцьких героїв стягнуено на відпочинок у містечко Мельницю, борщівського повіту.

8 Бригада на позиції під Язлівцем 10. VI. 1919. підчас офензиви ген. Грекова.

8 Бригада на позиції під Язлівцем 10. VI. 1919 р. підчас офензиви ген. Грекова.

Ніч. Перша ніч відпочинку по надлюдських трудах, де здавалося людина не буде всієї цього передержати. По ночах переспаних у голому полі, часто в непогоду у придорожних ровах, де купа каміння-шутру була часом вигідною постіллю для упривілейованих старшин — ця ніч видавалась казкою, про яку й не снилось до недавна осмаленим вітром стрільцям.

Такий стан тривав нажаль тільки до год. 3-ої над раном. Трівгоа. Сурмач бри-

гади на приказ бригадного штабу є вже у службі. Сотня за сотнею та куріні збираються на означеному місці.

Дивізія ген. Желіговського прорвалась на відтинку 8-ої бригади.

Ходять різні тривожні вісти. Приказ звучить коротко. Другий курінь пор. Шепітки відходить негайно в напрямі наступаючого ворога на Язлівець. Перший і третій сотн. Ревюка остають в резерві, покидаючи рівночасно Мельницю та вишукують на захід від Мельниці догідну позицію до оборони.

13-тий липень пам'ятного 1919 року. Наш курінь як передовий осягає село Садки. В ночі тут були вже кавалерійські ворожі стежі. Йдемо вперед. Спека. Поля вкриті збіжжам утруднюють перегляд околиці. Доходимо до коти 249.

Тут відкривається нашим очам широкий вид. То тут, то там показуються кінні стежі. Противник висилає їх на розпізнання терену.

Далеко на ліво нема ніякої лучби із нашими. На право на язловецькій шосі перестрілюєсь із ворогом наш панцирник, мабуть „Громобій“.

Із протилежного села висувається ціла дивізія ворожої кінноти. Стають у боєвому порядку. Деякий час задержуються. Мабуть одержують прикази, почім крок за кроком рушають у нашу сторону.

Безвиглядна справа. Наш курінь без окопів і без дротяних засіків, у чистому полі, без достаточної скількості амуніції, у складі не вище 300 багнетів і 12 скорострільів, кожний із запасом не вище двох лент набоїв. Полевий телефон приносить нам остаточний приказ бригадного кмдта Редлінга держатись до останнього...

Сказано. Другий наш курінь пригтовується належно прийняти гостей. Як опісля показалося, на нашому відтинку наступають перший, третій, четвертий і пятий полк кінноти.

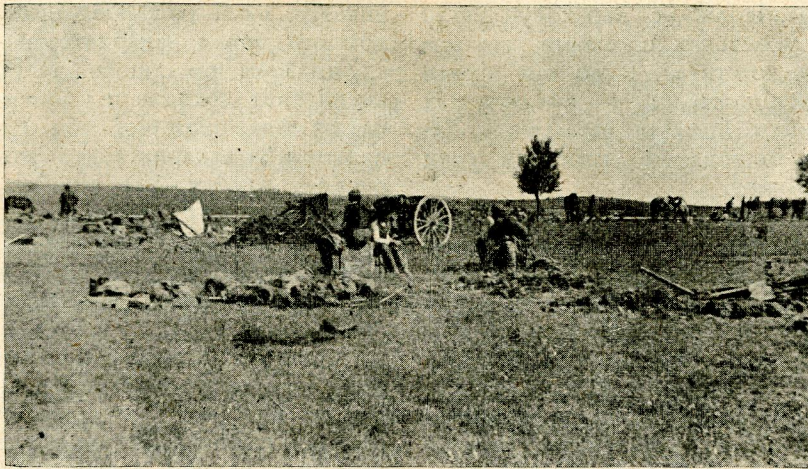
Нерівномірність сил очевидна. А ще понад те все та нещасна, постійна недостача стрілен. І артилерійських і піхотних.

Читаючи в старинній історії про Тернопілі, ми подивляємо старинних героїв, клонимо голову перед їхньою хоробрістю... А цим разом — як нині бачу цей образ — три сотні новітніх

героїв стають чоло в чоло неминучій смерті — 10-ти кратній перевазі наступаючого ворога.

Ще хвиля і бій у повному розгарі. Моменти дозволяють тільки на частинну орієнтацію у витвореній ситуації. По великих втратах ворожа кіннота, користаючи із браку набоїв по нашій стороні, впадає на крила нашої розстрільної, яка чим раз то слабше відстрілюється — ще хвилинка і поле встелене раненими та вбитими, зрошене кровю оборонців батьківщини.

Пикуличі, січень 1920 р.

На позиції під Язлівцем 10. VI. 1919 р.

Гомін української державности й соборности на Закарпатті

Написав: Д-р М. Андрусак

Забутою своєю була до часу революції в Австро-Угорщині вітка українського народу на Закарпатті. Здавалося, що вона утоне в мадярському морі; її інтелігенція або мадярофільська, або москвофільська зовсім не працювала над національним, політичним і культурним видвиженням свого народу. Що більше! Від 1849 до 1918 р. не цікавилася долею своїх закарпатських братів політична репрезентація української Галичини й Буковини, цього безперечного українського Піємонту до часу великої російської революції в 1917 р. Самі українські галицько-буковинські політики, думаючи від початку світової війни про незалежну Україну, сепарували себе від свого закарпатського „найменшого

брата“. Боялися видвинути жадання „Головної Руської Ради“ у Львові та угорських Українців з 1849 р.¹⁾, щоби не оскорбити тим цісаря й Мадярів,

¹⁾ В 1849 р. вислали закарпатські Українці до Львова свого делегата, що отверто заявив перед галицькими політиками з „Головної Руської Ради“ ось що: „Угорські Русини бажають, щоби від Угорщини були відділені і як у політичнім так і адміністративнім згляді були прилучені до руської частини Галичини“. В цій справі вислали були навіть прохання до цісаря, а „Гол. Руську Раду“ просили, щоби вона поперла їхні заходи. Члени „Гол. Руської Ради“ дуже радо на це пристали й у відозві „Гол. Р. Ради“ до угорських Українців з д. 20 липня 1849 р. пишеться між іншим: „совокупим молення наша до царя, щоби всіх вірних йому Русинів в один край зединив“. Зоря Галицька, 1849 р. ч. 29; — І. Кревецький: Руська самооборона на галицько-угорським пограниччю 1848-49, Львів 1912, ст. 35, 54-59.

ціх найбільших катів і вішателів нашого народу. У вступній статті часопису „Ukránia“ — Ugrán-Magyar karcsolatok szemléje (Україна, огляд українсько-мадярських відносин), що почав виходити з початком 1916 р. в Будапешті під редакцією Гіядора Стрипського, зазначено, що „під Україною треба розуміти ту область, яку обіймає українське населення по другім боці північно-східних Карпат, у Галичині, на Буковині та в південній частині російського низу“. Щоб обминути всякі непорозуміння, „Ukránia“ підчеркувала, що Мадяр „ніколи не зараховує сюди тих греко-католицьких угорських громадян, що живуть у північно-східних комітатах, і що він ніколи не ідентифікує їх з Українцями, отже виключає їх зовсім з поняття Українці“¹⁾. Для відділення Закарпаття від Українців запровадив угорський уряд в часі світової війни латинку.

Серед таких обставин застав закарпатських Українців розвал австро-угорської тюрми народів. Будівництво української держави на Придніпрянщині і в Галичині не остало без впливу й на Закарпаття, як про це інформує нас видана ще в 1924 р. Видавництвом „Нова Громада“ у Відні книжка Ортоскопа: „Державні змагання Прикарпатської України“. Опираючись на інформаціях „Ортоскопа“, хочу подати, як ставилися закарпатські Українці до справи української державности й соборности.

Вже 23 липня 1918 р. організація закарпатських емігрантів в Зєдинених Державах Півн. Америки: „Народня Рада Русинів Злучених Держав“ в Гомстед, Па, ухвалила ось такі резолюції: „Прикарпатські Русини мають дістати повну незалежність. Колиб це було неможливе, тоді Прикарпатські Русини мають злучитися зі своїми галицькими й буковинськими братами. Колиб це було неможливе, тоді мають дістати автономію“. Як бачимо, під впливом довшої ізоляції Закарпаття від інших українських земель витворювався закарпатський сепаратизм; приклонники самостійности Закарпаття говорили, що „хоча Українці це браття, та все таки вони не одно з прикарпатськими“. Одначе дещо пізніше орган „Соєдиненія гр.-кат. руських братств“, що разом із „Собранием гр.-кат. руських братств“ творило „Народню Раду Русинів Зл. Держав“, „Амер. Р. Вєстник“ пропагує вже в числі з 5 вересня 1918 р. злуку з Україною, доказуючи, що „з ними (себто Українцями) мож жити найліпше, бо вони найближчі: як у Швайцарії можуть і тепер жити й разом боронити свою отчизну Німці, Французи й Італійці, то чомуж би не могли жити в згоді також в таких кантонах ми, Угро-Русини, Лемки-Русини й Українці-Русини?!“ Одначе неприхильне становище Вільсона до самостійности Закарпаття або злуки з Україною вплинуло на це так, що „Народня Рада Русинів З. Д.“ вступила в переговори з Масариком. Масарик запевнив делегатів НРРЗД 25 жовтня у Філядельфії, що „коли Русини рішать прилучитися до чехословацької республіки, то будуть становити повний автономний стейт“, а „границі визначится так, що Русини будуть вдоволені“. Супроти того Рада на засіданні з дня 12 листопада 1918 р. у Скрентоні ухвалила резолюцію за прилученням Закарпаття в етнографічних границях „з найширшими самостійними пра-

вами, як стейт, на федеративній основі“ до чехословацької республіки. В слід за тим перепроварила Рада серед церковних брацтв плебісцит, що не обійшовся без впливу й агітації чеських організацій. Тому на 1113 голосів було за Чехословаччиною — 732, за Україною — 310, за Галицькою Україною — 12, за незалежністю Закарпаття — 27, за т.зв. Верховинською Республікою (Закарпаття й Галицька Лемківщина) — 13, за Росією — 10, за Угорщиною — 9. Цей плебісцит, наскільки можна йому вірити, виказує, який хаос був під оглядом національної свідомости серед закарпатських емігрантів в Америці.

Тимчасом що іншого діялося в краю. Хоч мадярський гнет доходив під кінець свого панування до найбільших розмірів, хоч в значній більшості змадяризована закарпатська інтелігенція служила інтересам уряду, то все таки не вдалося знищити Мадярам народніх почувань у масах. Вже в перших часах подуву волі утворилися на Закарпатті три політичні організації: на сході хустська, в середній частині ужгородська, на заході любовнянська, опісля прашівська.

Перша організація повстала в найбільш на заході висуненій закутині України. Проти волі прашівського єпископа Новака, мадярського патріота, священник Омелян Невицький взяв на себе провід визвольного руху під кличем злуки з Україною та в короткім часі обїхав сам багато сіл та приготовив їх до окружного зїзду. Дня 8 листопада 1918 р. відбулося в Любовні перше велике віче українських народніх мас і делегатів революційних рад усіх дооколичних громад. Тут серед великого одушевлення рішено відорватися від Угорщини й злучитися з Україною. Для поширення організації вибрано Революційну Раду: „Русска Народня Рада“¹⁾.

В ухваленім зборами маніфесті голоситься між іншим, що „Рада, оживлена духом демократичних часів, піде шляхом, ведучим до повної національної свободи нашого народу. Ніколи не пристала би на те, щоби ми Русини були порозривані й проти нашої волі до чужих народів приключені. Рада протестувати буде проти всякого насильства зі сторони чужих народів на наш руський край“. Дня 19 листопада переносить Рада, як репрезентація жуп Спишської, Абауйської, Земплинської й Шаришської, свій центр з Любовні до Пряшева, де доповнилася ще новими людьми.

Вість про віче в Любовні та проголошене ним бажання злуки з Україною рознеслася по цілім Закарпаттю. На неї й відгукувались з найдалших закутків села своїми заявами, що й їхні громадські ради прилучуються до тих постанов. А українські студенти в Будапешті у своїм збірнім письмі до Ради з 25. XI. обїцяють станути з помічю до роботи й виступають остро проти ужгородської Ради, що проголосила вірність Угорщині. Між іншим пишуть вони ось що (змінюю тільки правопис): „Радуємся із сердця, что учредилисьте істинну Русску Раду. Єще не знаєме ваш програм, но надіємся, что не такий буде, як ужгородский „Мадярско-угорско-русской Ради“. Народ наш честний і многотерпеливий і не хочет за їх знати і держит їх дуже хорошо предателями. Вам ся приходить честь і слава, что ви за нашу істину і за ліпшу будущність нашего народа

¹⁾ Назва „русский“ принялася тому, бо по поняттю деяких людей уважалось, що хто пише два «с», той є твердий Русин (зам. Ортоскопа).

¹⁾ Д. Дорошенко: Угорська Україна, Прага 1919, ст. 26-27.

воєвалисьте. Слава вам, если пристаєте за наш народ. Слава вам, что не забудете за наші закарпатські братя. І ганьба тим, которії неправедним путем ходять і наш народ еше тепер, коли всі народи вольно і сміло уголошаються коло своєї свободи, безчестно хотять продати. Їх не народ вибрал за вєведов. Они против волі народа роблять. Нам не треба таких вєведов, которії еше місяцем переже найстрашні мадяре били і еше і тепер на послідок хотять нас наново продати. Народ уголосився на многих містах і хочет приключитися к Україні. На пр. в Хусті, в Бедеві держали собор і ясно говорили за соединеніє із Українов. Но не токмо сії міста, но цілий Мараморш та Угоча едно хоче... Не забудьте, что і туй бивають еше честні руснаки“.

Супроти словацьких зазіхань на західно-закарпатські окраїни видала ця Рада низку заяв й обіжників до народу. Між іншим в обіжнику: „Што треба знати о Русинах“ пише: „Ми називаєме ся Карпатскими Русинами. Но ми знаєме, же за Карпатами такі самі Русини жиють, як і ми. Бєсїда, звичаї і віра їх така, як і у нас, прото они суть нашими братами, ми з ними твориме етнографічно єден великий много мільонний народ“. Мовчанкою відповіла Рада на візвання Словацької Народньої Ради до Українців з д. 30. XI. 1918, щоби прилучилися до Словаків, обіщючи повну автономію в справах церковних, шкільних (українські школи нижчі й середні, а навїть університет) і внутрішніх.

Для пізнання думки населення розіслала Рада квестіонар до всіх громад та шкільних і церковних інституцій ось такого змісту: „Русска Народня Рада просить Вас, Братя Русини, будьте ласкаві сєсю картку точно і совісно виполнити і переслати на слїдующу адресу: Emilian Nevicky v Цїаку“. Після того слїдують питання, а між ними:

„Ци ваші селяне жадають, аби ми Русини остали в єдно з Мадярами?“

„Ци у вас народ хоче к Руси-Україні приключитися?“

„Чтоби собі жадали ваші селяне найліпше?“

„Кому довіряють у вас наші селяне найбїльше?“

„Ци не баламутять ваших селян словацкі агенти?“

Опісля йдуть питання про погляд на ужгородську Раду з мадяронським напрямом, чи є вже в селі політична організація, хто є провідником в селі, чи в селі є спокій та лад і т. д.

Шановний автор „Державних змагань Прикарпатської України“ подає, що на 55 квестіонарів, виповнених відповідями, які йому вдалося дістати до рук, 51 є проти Угорщини, 2 за Мадярами, 2 невиповнені. Про приналежність до Угорщини висловлюються деякі ось так: „О том і чути не хочеме“. — „На неякей спосуб“. — „Не дай того Боже. Ми Русини Пану Богу дякуєме, що уд мадярської руки свободні йсеме“. — „Нїкогда слїшити то“. — „Нет, ме саме сабов застанеме“. — „Нашиг селян і йодна душа не жадає остатися із мадярским правительством“. — „Боже варуй нас“. — Відповіді пятнували ужгородську Раду тому, що була за єдністю з Угорщиною. Щодо питання, чого бажалиб собі найліпше, 20 бажало: „Повну національну свободу“. Інші бажали: „Спокой а згоду. Довіряєме руській радї. Оби жиде із нашей землі ся забрали, атлучитися ат мадяр. Абесме слободни русини устали навки. К руському великому народу“. За приналежністю до України було 25, 20 за незалежністю Закарпаття, 3 хотїлиб до України, одначе не мають приступу, бо за гора-

ми Польща, а 2 відповіді є за Мадярщиною. У 5 відповідях було: „До України, а як це неможливе, то до Чехословаччини“. Характеристичні є ось ці відповіді: „Де больша часть і ми там, ку Україні. — Хочє і любити. — Наші селяне ко Україні хотять приключетись. — Так есть хоче. — Де ви, там і ми, ко Україні. — Нашим селянам Русь-Україна май ліпша є. — Хочє, і то ожидає“.

Крім цього Рада одержала багато листів від селян з проханням, щоби Рада в імени народу домагалася на мировій конференції прилучення до України. Селянин із с. Тєлєповець пише до Ради дня 23. XII. 1918 р.: „Та і ми кить ізме єдно ярмо зо шії зняле та нач нам такош другє вішати. Кит нам мадяре не розказують та нач би нам чехи розказовале, та ми лем з вами хочеме жити“. Багато листів було з подяками за те, що Рада, а головно Нєвицький, працює в напрямі прилучення Закарпаття до України. Зноваж в деяких листах звертали ся священники до Ради з домаганням усунути такого „шкодника-мадярона“ прїшівського єпископа Новака З того бачимо, що Українці, які межують зі Словаками, не бажано єдності з Мадярщиною, не бажали також злуки з Чехословаччиною. Народ інстинктивно відчував свою єдність з Україною й від неї тільки сподївався для себе добра.

Одначе завдяки групі місцевих і галицьких москвофілів з Бєскидом на чолі Чехословаки осягнули своє; ця група як „Карпаторусській Народний Совет“ ухвалює дня 7 сїчня 1919 р. у Прїшеві злуку Закарпатської України з чехословацькою республікою. Населення обурилося на цей акт „Галиційського Совїта“ (так місцеві називали групу галицьких москвофілів), який перекопував населення, що „ми ко Україні ся приключити не можеме, ліпше буде остати при чєхах“.

Не признаючи злуки з Чехословаччиною, прїшівська „Русска Народня Рада“ скликала на день 31 сїчня 1919 р. збори до Прїшева. Голова Ради Нєвицький представив політичне положення та волю народу, висказану на всіх окружних (в Бордїїві 27. XI, в Свиднику 29. XI, в Стрєпковах 30. XI, в Лабрєцїю 2. XII, в Гуменнім 3. XII.) та багатьох громадських вічах і покликався на вислїд анкєти та на волю східної частини Закарпаття прилучитися до України, висказану на зборах у Будапєшті (10. XII. 1918 р.), в Сиготї (18. XII. 1918) і в Хустї (21. I. 1919) і зясував роботу Бєскида й спїлки на користь Чехословаччини. Відтак заявив: „Дорога, що отвираєтьє перед нами, є двояка, одна коротша, но небезпєчнїша, що веде на захїд, друга-ж довша, но безпєчна, ведуча туди, куди інстинктивно всі поглядаємо: на схїд. Чи є між нами, котрий би не згоджувався з нашим поглядом, вираженим в словах: лише Схїд — яснїше сказавши: лише наше зєдинення в єдно державне тїло з братами нашими, живучими від нас на схїд, може нам забезпєчити раз на все нашу національну окремїшнїсть, наш язик. Югославяне, Румуни, Чєхо-словаки і Поляки лучатьє, зєднуютьєся! Не легко приходиться нам зєдинитися; не раз вони на силу свогогò оружжя мусять опиратися, щоби своєї ціли досягнути. Готовї вони в кожнім часї життям своїм купити для свогогò народу цю силу й славу, яку лиш через зєдинення з братами досягнути можуть. Нєма задорогої кровї, котра лєтьєся за народ, за свободу народа!“

І наш народ жадає собі свободу й наш народ стремить до злуки з братами своїми. Із тих листів

(писаних до Ради селянами) ясно як сонце виражається правдива народня воля, котру наша Рада — яко народня — повинністю своєю держить до внимання брати. Те, що більшість народу жадає, мусить бути для Р. Н. Р. приказом і лише тоді годна буде з чистим сумлінням сказати про себе, що тяжку повинність свою совісно виповнила, як народню волю вірно викінчить. Не мають вже для нас бути дві дороги, не мають бути дві гадки.

Р. Н. Р. не має жадної причини, щоби виконання своєї повинности на дальше відкладати. До зєднання з найближчими братами, живучими в південній Росії... Східний Галич — відділений дотепер від України — також зєднується з нею. Прийшла черга тепер і на нас, на найбільше висунену на захід і найбільше загрожену часть Руси. В надії, що наші сусіди й браття Чехо-словаки — яко приятелі наші — не стануть нам в дорозі до злуки з братами, але підіпруть наше діло, Р. Н. Рада й ціла Карпатська Русь, на тер торії від Дунайця, Попрада аж по Тису й злучена з нею ціла Лемківщина торжественно виголошує, що приєднується до України! — Хай живе наш народ! — Хай живе Україна!

Рівночасно референт предложив до ухвали ось таку проклямацію до народу:

„Руський народе! Сини Прикарпаття!

Ми жили до недавна в рабстві:

Чужі збиткувалися над нами, висисаючи із нас останні кроплі життєвих сил!

Трупом хотіли нас покласти, щоби наша могила сталася підніжжям для них!

Наші зелені Карпати покрилися холодною мглою; сірий непроглядний туман облягав вершки наших гір.

Ми були близькі сконання; уже копали гріб для нас!

Но от! Туман піднявся, мгла уступила, перші лучі свободи-життя засіяли над Карпатами!

Ми ожили, ми станули на свої ноги!

І днесь за одно лиш бє кожне руське серце: за життя-свободу, за волю народу!

Но гляньте около себе: в горах Карпатах нас мало є, ми слабі; слабі й тисячелітною неволею до землі прибиті.

Вороги й сусіди остряють свої зуби на нас; куска ми хотять порозривати наше тіло

Смерть ще не перелетіла над нами...

Нам сили треба; сили й відваги, щоби не пасти в руки ворогів!

Наша сила лежить в зєдненні з нашими братами!

От всі народи в зєдненні видять запоруку для себе на ліпшу будучність“.

Відтак слідує приміри, як роблять інші народи й після того звучить проклямація ось як:

„Лиш ми би мали остати відділеними від наших братів? Лиш ми би мали нидіти дальше в тюремній гнилі й бездольними невольниками пропасти? Чи менше маємо право до життя як інші? Ні, Сини Прикарпаття!

Проч з невірою й малодушністю! Ми жити хочемо й жити будемо! Скинуте з шиї ярмо не даємо на себе на ново заложити!

Не скують уже наших рук в кайдани!

Ми будемо сильні, зєдинившись з нашими братами. Ми не звертаємося в сторону, яку зневіра й малодушність показує нам!

Наш шлях веде на Схід!

Там грає наша кров в мільонах сердець; там роз-

вивається наше племя здорове й сильне, там звенить на устах мільонів наша милозвучна мова, наша чарівна пісня! Цей чудовий величезний край, вивінений від Творця всіма богатствами й красотами світа, він має бути нашим краєм і нашою вітчиною.

Щоби забезпечити для нас повну національну свободу й через те зберегти для нас на вічні віки нашу народню окремішність, особливо нашу материнську мову, щоби дати можливість й запоруку нашому народові розвиватися культурно й економічно й стати на рівні з іншими цивілізованими народами.

Руська Народня Рада зібрана в Пряшеві в нинішній день, в надії, що лучша будучність зближить зі собою всі руські племена і в недалекім часі Південь і Північ з далеким Сходом в братській згоді подадуть собі руку — узнавши правдиву волю цілого карпатського руського народу, торжественно оголошує перед цілим світом, що руський народ живучий по обох сторонах Карпат від Дунайця й Попрада аж по Тису зєднується з Київською Українською Державою.

Карпатська Русь подає в нинішній день руку братам своїм із Галича та Буковини, зєдиненим уже з матірню руських городів: Зі славним Києвом!

Хай українська земля станеться від нині й нашою; хай наші Карпати стануться від нині твердиною на заході для нашої великої, соборної (в оригіналі: обшой) держави!

Сини України!

Коли ми, ваші браття із обох сторін Карпат зєднуємося з вами в одно державне тіло, складаємо надію не лиш на поміч вашої сильної братньої руки, но звертаємо рівночасно очі з довірям і туди, де нині рїшається доля многих народів!

Справедливість світового трибуналу хай розважить і нашу народню справу рівною справедливістю, як сильніших і часливіших від нас народів!

Руський Народе Прикарпаття! Ликуй в день нашого зєднання з Великою Україною! Вперед до щастя, до волі, до слави!“

Після її відчитання почалася дискусія. Одначе змобілізовані на збори галицькі москвофіли, й Чехо-словаки авантюрою не допустили ні до нарад ні до ухвал. Збаламутивши місцевих „твердих“, заявили за злукою з Чехословачиною. Про це повідомили й през. Вільсона, кидаючи при тім каменем на наш національний рух. В заяві писаній до Вільсона, вони заявили між іншим: „Сепаратизм українських політиків уважаємо явищем часовим, антиславянським, антикультурним й антисоціальним, плодом австро-угорського імперіалізму“. За приклонниками єдности з Україною почали чеські окупанти Закарпаття нагінки, свящ. Омелян Невиський, цей апостол української державности й соборности на Західнім Закарпатті, переслідуваний чеськ ми властями як небезпечний ворог, перенісся по цілій низці ревізій і шикан до Америки. Так закінчилися самостійницькі змагання наших братів на Західнім Закарпатті.

Щож робило в той час населення Східного Закарпаття? В маленькім гористім місточку недалеко галицької границі Сваляві утворилася також „Руська Народня Рада“. Ця Рада на скликанім день 8 грудня 1918 р. повітовім вічу дооколичних сіл ухвалила, щоби звернутися за меморандумом до мирової конференції й жадати на основі 14. пунктів Вільсона, през. Америки, самовизначення й щоби мирова конференція

надіслала військо антантське або українське, щоби руський нарід міг освободитися із 1000-літнього ярма й прилучитися до Великої України, де живуть також Русини". Притім зібрані заявили, що не хочуть мати нічого спільного з мадярофільською Радою в Ужгороді.

Подібно сталося на зїзді представників Закарпаття в Будапешті, дня 10 грудня 1918 р. Угорське правительство привезло сюди на свій кошт з усіх сторін людей, які Мадярам здавалися найприхильнішими, а українська мадярофільська інтелігенція (д-р Г. Стрипський, д-р Куткафалві, д-р Штефан й інші) предложила зїздові до ухвали домагання автономії під Угорщиною й заяву вірності цій державі. Одначе нарід на це не згодився, заявляючи однодушно: „Хочемо до України, хочемо собору на своїй власній землі, а не в Будапешті“.

Те саме говорилося на краєвих зборах в Мараморошськїм Сиготі, дня 18 грудня. Народ не хотів слухати вірної Угорщині інтелігенції. Збори однодушно вибрали на предсїдника приклонника української єдності д-ра Брашайка; промовляли самі селяни. На зборах ухвалено одноголосно злуку з Україною й вибрано Мараморошську Руську Народню Раду". Всі вибрані члени Ради зложили перед народом присягу на хрест, що „буду права руського (українського) народу вірно боронити, народ заступати й волю його сповняти". Промову сиготського адвоката Івана Гащука, що пропагував автономію в складі угорської держави, переривано гучними окликами: „Не треба нам нічого від Мадярів, хай живе Україна, ідемо до України!" Збори — як подає „Протокол" — заявили, „що жадають єдинення всіх руських земель до одної держави, а разом протестовано проти того, аби руські землі Романії, Чехам або іншій державі піддані були". Також переведено тут організацію для мараморошської жупи й одночасно постановлено, щоби дня 21 січня 1919 р, відбувся в Хусті „Загальний Собор всіх Русинів живучих в Угорщині", на які то „збори зазвуться представителі всіх громад і то від кожних 1000 душ один“.

Після того з'явилася закарпатська делегація в уряді Західно-Української Народньої Республіки в Станіславові й просила опіки над краєм. Простягаючи руку найменшому братові, західно-українські війська обсадили в січні 1919 р. Східне Закарпаття (занято: Сигот, Хуст, Тячово, Мукачів, Берегів й Ужгород). В той час відбувся й заповіджений зїзд в Хусті, на якому брало участь 420 легітимованих з кожної громади послів, як вибраних представників 420000 Українців (один на 1000 душ). Д-р Михайло Брашайко „отворив наради над питанням будучої приналежності угорських Русинів - Українців хай кожний делегат вповість свої погляди, думки й сумніви зовсім отверто, неустрашимо, з мужеською відвагою — ніхто хай не лякається кари й переслідувань. — Іван Волощук, господар з Нанкова, радив єдинитися з Соборною Україною. Це було проголошено з безмежним одушевленням і гучними окликами: Слава, да живет Україна, хай живе Україна. — Василь Тимчик, господар з Хусту, вніс, щоби Русини - Українці не вибирали послів до мадярського парламенту. Внесення одноголосно із великим вдоволенням прийнято. Так само прийняли збори внесення Михайла Філяка з Хусту, щоби злуку з Україною проголосити й перевести без жадних застережень або умов“.

Після того предсїдник д-р Брашайко дав під голосування таку резолюцію:

1. Всенародні збори угорських Русинів - Українців з дня 21 січня 1919 року висказують зеднання всіх Русинів - Українців з комітатів: Мараморош, Спиш, й Абауйторна й прилучення Русинами - Українцями заселених земель до Соборної України, просячи, щоби нова Держава при виконуванню цієї злуки узгляднила особливе положення цих Русинів - Українців. Дятого всенародні збори заявляють, що руський народ Угорщини закон про Руську Країну, даний в Будапешті року 1918-го, не признає законом, (тобто не признає автономії Закарпаття в рамках угорської держави. — А.), бо повстав без його волі і без заступництва народу.

2 З огляду на повище рішення збори постановляють, що руський народ не пішле послів своїх до угорського парламенту.

3. Всенародні збори просять, щоби українські війська засіли землі, заселені Русинами - Українцями на Угорщині й щоби заосмотрили населення, живуче серед тяжких харчевих відносин, поживою.

4. Всенародні збори витають всі визволені народи австро-угорської монархії: Чехословаків, Румунів, Поляків і Німців.

(Точки 5 і 6 мають загальний характер, до Прикарпаття не відносяться, тому їх тут пропускаємо. — (Ортоскоп).

7. Народні збори вибирають для ведення справ русько-українського народу Центральну Народню Раду зі сто членів й уповажують її заступати Русинів на Угорщині все й всюди, де цього потрібно, проти всіх інших народів і зробити все, що кожного часу в інтересі русько-українського народу вважає за потрібне.

Збори делегатів одноголосно прийняли всі резолюції й одноголосно вибрали Центральну Раду“.

Одначе Західна Україна, занята війною з Польщею, не могла дати належної помочі Закарпаттю. Мадярське правительство мало дальше свої впливи на Закарпатті; для заряду країною установило воно розпорядком з дня 5 лютого 1919 р. ч. 928. тимчасовий „Руський Правительственный Совіт“, а 4 березня перевело вибори до „Руського Союму“. Одначе й тоді вибрані 36 послів на своїм першім засіданні в Мукачеві ухвалили: „Щоби влада до 8 днів означила й подала соймові Руської Країни до відома, які її границі, бо іначе іншим путем будеме глядати обезпечити руський народ“. Під цим „іншим путем“ — по думці Ортоскопа — розуміли Україну.

Дальші події на Закарпатті представляє автор „Державних змагань Прикарпатської України“ ось так:

„Відповіді вже не діждались, бо в Мадярщині владу обняло комуністичне правительство. До перевороту на Прикарпатті прийшло 23 березня 1919 р. Українське населення побачило, що комуністична влада ставиться до нього під кожним зглядом прихильно, як під політичним, так — що ще важніше — під соціяльним і національним. Уряди обняли прихильники народу як в централі, так і округах, комуністична влада зачала видавати український часопис „Руська Правда“. Головно започаткований розділ земель дуже вплинув на приязнь селян до влади. Навіть сойм зішовся дня 17 квітня 1919 р. наново.

Прихильність влади до українських мас була очевидна. Грав тут ролю і наказ комісаря Троцького. Коли Беля Кун повідомив Москву, що червона армія прийшла до Карпат, Троцький вислав своє радіотелеграфічне поздоровлення червоній армії, в яким по-

ручив проголосити всім народам право самовизначення й закінчив заявою, що територія Прикарпатської України разом з галицькими українськими землями утворить одну соціалістичну республіку в федерації з іншими, даючи наказ проголосити це в українській мові. Чи було це опубліковано, годі дізнатися, бо сліди затерті. Але народ це знав і поставився до комуністичної влади дуже прихильно.

Але комуністична влада не довго вдержалася. Зі сходу займали Підкарпаття Румуни, з заходу Чехи й 25 квітня 1919 р. червона армія мусіла уступити з Прикарпаття. Чехи займали одну частину за другою“.

Я подав дослівно цей розділ п. Ортоскопа, хоч він вже не входить в ділянку нашого реферату, тому що вістки про долю Закарпаття в той час скупі. Сам автор подає це на основі оповідання наочного

свідка й притім зазначає, що „взагалі про життя з того часу годі найти документи. Вони в більшості понищені зі страху перед переслідуваннями або поконфісковані“. Далі обговорює п. Ортоскоп умови прилучення Закарпаття до Чехословаччини; цього не реферую, раз що не входить в ділянку нашої статті, по друге тому, що західньо-українське громадянство знає про це з преси. Подаю з цієї книжки, що є бібліографічною рідкістю у нас, тільки те, про що не писалося докладно на сторінках галицьких видань, а що своїм змістом входить в обсяг зацікавлення журналу, що займається публікацією матеріалів до історії визвольних змагань українського народу. Хай ця стаття на сторінках „Літопису Червоної Калини“ подасть відомість широким кругам українського громадянства про інстинктовний гін забутого колись „найменшого брата“ до єдності з матір'ю Україною.

Історія 4-го Запоріжського полку імени полковника Богуна

Історичний матеріал Т-ва Запорожців. — Написав А. Тарнавський, сотник Війська Запоріжського
(Докінчення)

Полк окопався за цукроварнею. На вечір 22 червня 5 і 6 сотні разом з двома сотнями Кармелюків повели наступ на передмістя Старики, яке і заняли після короткого бою. На ранок большевики почали відворот, але заняти місто перешкодив наказ к-та дивізії — негайно відступити з с. Свина. В селі Свиному скупилась вся дивізія і продовжувала відворот далі. Богунівський полк по наказу відійшов до Кобиля, а Кармелюцький до с. Западинці.

Причиною відвороту був прорив на фронті 9 Залізничної дивізії, котра, як це з нею часто траплялося, не встояла перед ворогом, а займала фронт вліво, на захід від Староконстантинова.

Богунівський полк заняв позицію на південно західних горбах біля села. Переслідуючи наші частини, червоні великими силами повели наступ на полк і примусили полк відійти до околиці села. 5-годинний упертий бій примусив полк залишити село і відійти до р. Бужок, де він окопався. К-ант дивізії наказав, за всяку ціну, заняти село. На протязі 4-х діб велися уперті бої і село переходило з рук в руки. На 5-у добу село було остаточно заняте і большевики розбиті.

В бою під с. Кобиля був важко ранений к-ант кулеметної сотні хор. Сікач, забитий півсотенний тієї ж сотні хор. П. Нестеренко, забито 5 козаків, ранено — 7. Ворожі втрати по оповіданням селян були великі, але точно обчислити не було можливо.

В добу по заняттю с. Кобиля, 8-ій дивізії наказано перейти в район Ярмолинці-Солобківці для захисту підступів на м. Камянець-Подільський. Полк, давши большевикам бій під с. Лезнево, через с. Капустин перейшов в м. Зіньків. На слідуючий день дивізія рушила в наступ на м. Ярмолинці, але невдало, бо большевики скупчили дуже великі сили на цілому відтинку Ярмолинського фронту.

Три тижні, аж до підходу частин Української Галицької Армії, тяглися криваві змагання за Ярмолинці та Солобківці. Ці містечка переходили з рук у руки, бувало по 2 рази на добу. Період цих боїв Запорожці з своєрідним гумором прозвали „танцюлясом“. Цим періодом почалася сумна ера в історії Запорожців. Бракувало набоїв, бракувало хліба, соли та иншого припасу. Їжа варилася 1 раз на день без мяса, без соли. Хліб вимінювали у селян, віддаючи останню сорочину, бо за гроші селяне не продавали.

Склад полку швидко зменшувався через пошести тифу та цинги.

По наказу Команди призначено км-том полку сотника Ляш-Гусарева. Цей видатний старшина визначався своєю відвагою та зимною кров'ю під час самих критичних положень. Під його командою полк, особливо відзначився в боях під м. Солобківці, с. Савчинці, Олексинець Підлісний та Олексинець Нижній, одержуючи перемогу над ворогом, що завше пере-

Запорожці на вигнанні. Паризька Філія Т-ва, Запорожців зібраних на святі Запорожців в 1930 р. На світлині полк Вишиваний, ген. Удовиченко, ген. Капустянський в оточенні Запорожців

Філія Т-ва Запорозців в Омекур у Франції. Дивізійне Свято в 1927 р.

важав кількістю. Під час бою за с. Савчинці сотник Ляш-Гусарів, маючи в лаві 96 багнетів, відійшов до околиці села, де зупинив лаву по залізничім шляху і наказав окопатись. Перед лавою було поле високого жита, що скривало її від ворога. Большевики силою до 600 багнетів далі провадили наступ „як на маневрах“: дві ворожих лави з кулеметами йшли півколом, аби охопити село. Далі по шляхах йшли в кольонах резерви, їхали команданти і кулеметні вози. Вже ворожі крила зайшли в село в тил нашій лаві, ядро наближалось до неї в лоб, а наказу стріляти немає. Нарешті, коли ворожа лавка наблизилась до 80 кроків, к-ант дав команду: „Вогонь!“ Три салви. Потім команда: „Встати! Вперед! Слава!“ Невеличка Богунівська лавка збила атакою ворога, котрий зі всіма резервами став панічно тікати. В цім бою полк. здобув: 3 кулемети, 8 коней, 40 полонених червоноармійців і 1 червоний „командір“. Ворожі втрати — 19 забитих, 38 ранених червоноармійців; 2 забиті червоні команданти. Наші втрати: 2 козаки — легкоранені. За цей період боїв, аж до злуки з У. Г. А. втрати полку були: забитих — 9 козаків, ранених — 16. В бою під м. Солобківці був ранений пом. к-та полку хор. Харченко і важко ранений мол. старшина 8 сотні хор. Трипільський. В бою під с. Олексинець Підлісний був ранений км-ант 8 сотні хор. Шкурат.

23 липня Українська Галицька Армія, зєднавшись з Наддніпрянською Армією, разом з Запорозькою Групою розпочала наступ на ворога і рішучим ударом збила ворога на Ярмолинецьких позиціях*).

Богунівський полк після короткого бою під м. Ярмолинці, заняв м. Гречани (передмістя м. Проскурова). Одночасово був взятий іншими частинами Проскурів. Після 1 доби постою полк швидким маршем через села: Пирогівці, м. Меджибіж, Івча перейшов в село Стрижавку (7 в. від м. Винниця). Большевики бою не прийняли. М. Винниця занято майже без бою 6-ю Запорозькою дивізією. 8-а Запорозька дивізія скупилась в селі

*) Сотник Ляш-Гусарів захорів на тиф. К-ом полку призначено сотника Трипільського.

Стрижавка і після 2 днів відпочинку вирушила на м. Липовець і з боєм взяла місто, захопивши багацько військового майна. В бою приймали участь всі три полки дивізії і кінний полк імени Костя Гордієнка. Червоні відійшли до ст. Андрусово, де одержали допомогу з м. Київ, і готувалися до наступу на м. Липовець.

Богунівському полкові наказано вибити большевиків зі ст. Андрусово і заняти стацію. Під команду хор. Харченка (що тільки вернув з лічниць) полк вирушив на ст. Андрусово і після 4-ох годинного бою заняв стацію, захопивши в полон 270 червоноармійців, 1 червоного ком-та, 6 коней, 2 кулемети і багацько військового майна. На слідуєчий день полк вирушив в м. Погребище, де вже була 8-а Запорозька дивізія.

Ціла Українська Армія прямувала на столицю України — м. Київ. Ворог панічно втікав, лиш інколи ставив невдалий опір на відтинку У. Г. А., що вела наступ ліворуч від залізниці Київ-Козятин та в Білій Церкві на відтинку 6-ої Запор. дивізії. Але цей опір був ніщо перед ентузіазмом Української Армії. Підмога У. Г. А. влила нові сили в знесилену Придніпрянську Армію, У. Г. А., що зоставила ворогу свою країну в наслідок браку амуніції та надлюдської переваги, здобула в славнім поході нові сили для боротьби на широких степах Великої України.

Богунівський полк без сутичок з ворогом, через м. Сквіру, с. Шамраївку, с. В. Половецьке та село Мишеловку ранком 31 серпня вступив в м. Київ.

Через передмістя Деміївку полк промашерував на ст. Київ II, яку заняв згідно з наказом Штабу дивізії.

Заряджено гостре поготівля, бо в Київ з боку Дарниці входили частини російської армії ген. Денікіна і невідомо було, як зложаться відносини між арміями. Українська Команда мала з Денікіном порозуміння і всім частинам наказано було ухилитися від сутичок з Денікінцями і заховувати спокій до виявлення ситуації.

О год. 18-й полк одержав наказ: негайно вирушити на залізничий міст через Дніпро і нести охорону. Причиною такого наказу було обеззброєння Денікінцями Мазепинського полку, що ніс охорону мосту. Командант полку наказав хор. Тарнавському з кінною сотнею рушити на залізничий міст і виявити ситуацію. Слідом за кінною сотнею рушив весь полк. Розвідка виявила, що міст занятий ворожим бронепотягом: „Доблесть вітязя“, про що повідомлено ком-ду полку. Кінна сотня зупинилась

Філія Т-ва Запорозців в Омекур у Франції.

в $\frac{1}{4}$ верстви від мосту, чекаючи наказу. В похідному ладі підійшов полк. Ком-ант полку вирядив до бронепотягу хор. Тарнавського з 2-ма козаками, аби вияснити наміри Денікінців. Розвідка підїхала до пішої застави і хор. Тарнавський звернувся до денікінського старшини, вимагаючи, аби заставу знято і і щоби бронепотяг з середини мосту відїхав на протилежний бік. Старшина (підполковник), начальник застави, глузливо відповів: „А вот ми вам сейчас пакажем“ і по телефону визвав бронепотяг. З такою відповіддю розвідка вернула до полку. В цей же мент бронепотяг рушив по шляху, біля котрого стояв полк, причому щодо намірів залоги бронепотягу не можна вже було сумніватися. Полк попав в критичний стан, ліворуч по рейках посувався бронепотяг, а праворуч полк мав високу і круту гору, покриту кущами та деревами. Хорунжий Харченко подав команду: „Полк за мною... на гору!“ і за хвилю полк, дякуючи густій рослинності, зник з очей ворога. Хорунжий Тарнавський з кінною сотнею чвалом рушив назад по шосе на Київ П. З бронепотяга дали кілька стрілів надзгогін, але сотня звернула в право в ярок і після 20 хвилин скаженої скачки була вже в безпеці серед т. зв. Печерських гір. Полк зайняв позицію на вершці гори і, дочекавшись темна, щасливо відїшов з міста, котре поступово займали Денікінці і зупинився в с. Мишеловка. На ранок до полку приєдналася кінна сотня, що самостійно вибралась з Києва*). Запорожська Група заняла відтинок в районі сіл: Мишеловка, Красний Кут і Феофанів в 5 верствах від Києва.

Команда Армії розпочала була пертракції з денікінською командою, але це ні до чого не довело, бо Денікін вважав Українців за „большевиків другого сорта“ і чути нічого не хотів за самостійну Україну. Через кілька місяців ця його несвідомість довела до повного краху його акцію будови „єдиної неделімої Расії“.

З огляду на те, що одержані відомости, що численна військова група большевиків, котра була скупчена в районі Одеси, рушила на пробій для з'єднання з житомирською большевицькою групою, — Запорожській Групі наказано відїти в район ст. Бровки і Чорнорудка. Через с. Мотовилівка, Фастів, Кожанка і м. Вчрайше 8 Запор. дивізія 7 вересня прийшла у вказаний район. Штаб дивізії залишився на стації Бровки, а Богунівський, Кармелюцький і Сагайдашний полки разом з приділеними до них батареями росташувались в с. Харлівка. Богунівський полк тримав заставу на південно-східній околиці села і провадив кінну розвідку в напрямку на м. Паволоч. Денікінці виявляли слабу активність і далі перестрілки між розвідками не йшло. 9 вересня хор. Харченко був призначений к-ом полку; сот. Шевченко (к-нт 2 куріня) призначений помічником ком-анта полку, а к-том 2 куріня був призначений хор. Катькало. Епідемія тифу побільшувалася і через те полк нараховував всього 80 багнетів, 45 шабель при 16 старшинах.

В кінці вересня 8 Запор. дивізія одержала наказ пересунутись в м. Комаргород, бо Денікінці готувались до наступу в цім напрямку. 3-го жовтня дивізія росташувалась в Комаргороді.

6-го жовтня Богунівському полку наказано вибити Денікінців з села Павлівка. На сусіднє село (в 2-ох

верствах) Тараканівку мали наступати Кармелюки. Бій розпочався уранці і ввечері село Павлівку заняли Богунівці, причому взято 2 полонених і 1 кулемет. Втрати з нашого боку були: 4 ранених, 2 забитих. Ворожі втрати — 17 чоловіка забитих. На слїдуючий день полк рушив в наступ на с. Городище, яке заняв без втрат, після короткого бою. Після трьох дїб постою полкові наказано пересунутись через с. Старий Луг, Пірожна в село Івашково прикривати ліве крило Кармелюцького полку, що мав провадити наступ на ст. Кодня. Кармелюки після горячого бою заняли Кодню, але після 2 дїб вся 8 дивізія одержала наказ відїти до м. Крижопіль, бо ворог великими силами оточував нашу слабеньку групу.

З с. Івашова Богунівський полк перемашерував в с. Городище, де росташувався на нічліг. Вночі численний відділ ворожої кінноти вірвався в село. Богунівці до ранку уперто боронилися, а на ранок відїшли за село, повели на село наступ і примусили ворога до втечі. Особливо відзначився в тому бою к-ант 2 куріня хор. Катькало, який двічі ходив з курінем в атаку на ворога. Під прикриттям кінної сотні полк відїшов до с. Крикливці. В Крикливцях розвідка виявила, що ст. Крижопіль занята ворожими бронепотягами (2), а с. Цибулево занято ворожою кіннотою. В с. Крикливці до полку приєдналася гарматна батарея, що раніше була до полку приряджена. Зв'язку з Штабом дивізії не було; навколо був ворог. Ніччю к-ант полку хор. Харченко тихо вирушив з полком і батареєю полевими шляхами в напрямку на ст. Крижопіль. Під самим носом у Денікінців на $\frac{1}{2}$ верстви від стації, полк і батарея перейшли залізницю і на ранок прибули в с. Мясківку, де вже був Штаб дивізії і полки. Під ст. Крижопіль підчас переходу попав до полону Денікінцям к-ант 1 сотні значковий Нечай, який пішов був у розвідку на стацію. Не дивлячись на загрози і знущання Денікінців, Нечай не зізнав, де знаходиться полк, за що його розстріляно.

В цей час на східному фронті зайшли події, що фактично унеможливили військові операції проти Денікіна. Знесилена небувалою пошестю тифу, браком одягу, медикаментів та амуніції Українська Галицька Армія змушена була вїти в пертракції з Денікіном про завішення військових операцій, і таким чином Армія втратила більшу половину збройної сили.

Денікінці, підтягнувши резерви, повели інтензивний наступ на м. Проскурів з жмеринського напрямку і на м. Могилів — з вапнярського напрямку.

В наших частинах епідемія тифу осягнула кульмінаційну точку. Богунівський полк нараховував 50-70 багнетів і до 100-150 видужуючих, котрі перегружували обози I і II ладу. Багацько козаків залишилось хорими по селах. Велика частина козаків, що були босі і не могли йти по снігу (земля ранком вже підмерзала), находилося в обозі I ладу, де їхала на фірах і складала т. зв. „босу команду“. Все це зробило Богунівський полк та інші частини — небоездатними. Почався загальний відворот.

8 Запорожська дивізія одержала наказ відходити на м. Проскурів. Богунівський полк через с. Нетребівку пересунувся в с. Стїна, де був залишений прикривати відступ дивізії. Після 2-ох годинного бою, полк відїшов в м. Чернівці, де переночував. З Чернівців полк через с. Озерну пересунувсь в с. Ястребна, де витримав 4-ох годинний бій з насїдавшим ворогом.

*) Командант полку сотник Трипільський при відході полку з Києва був захоплений Денікінцями в полон.

З с. Яструбне полк перейшов в м. Рівне, де вже скупчилась вся дивізія.

Денікінці зробили напад на м. Рівне і полонили 24 Запор. ім. гетьм. Сагайдачного полк, в котрому майже всі люди були хорі. Богунівський і Кармелюцький полки, батареї і Штаб дивізії відійшли до с. Погоріле. Після 1 доби постою вся дивізія, без боїв, через село Муровані Курилівці, м. Вербоваць, с. Куча м. Дунаївці м. Ярмолинці, м. Краспаїв, с. Демківці, с. Кустовці, пересунулася в село Колодажне, де росташувалася на відпочинок. Обози II ладу відійшли на ст. Міропіль.

6 грудня була призначена на ст. Міропіль нарада командантів дивізій; командантом Запорожської Групи в той час був призначений генерал Омелянович Павленко. На нараді виявилася повна неможливість провадити боротьбу з Денікінцями в спосіб ведення польової війни і вирішено провадити війну в спосіб партизанський. Вирішено зменшити обози і посадити козаків на всіх зайвих коней. 8 Запорожська дивізія переформувалася в 8-ий Запорожський Загін в складі 2 курінів Богунівського та Кармелюцького. Богунівський курінь від тепер мав 2 піші сотні під командою хор. Мойсеєнка та хор. Катькала і одну кулеметну під к-дою хор. Лащука. Кінна сотня Богунівського полку пізніше влилася в зформований полк. Жупінасом 2-й Запорож кінний полк. Задля хорости (на тиф) полковника Базильського 8 Запорожський Загін взяв під команду полковник Яшниченко. Під кінець наради на ст. Міропіль несподівано зробили напад Поляки, і забрали в полон обози II ладу Штабу групи та бойових частин. Приявні на нараді команданти втікли до бойових частин.

В той же день в м. Любарі зрадник Волох зі своїми гайдамаками напав на українське військо і оголосив себе прихильником большевиків (що в той час були в м. Житомирі). Головний Отаман Семен Петлюра призначив командантом Армії генерала Омеляновича Павленка, а сам з рештками уряду перейшов на терен Польщі.

Генерал Омелянович-Павленко, зліквідувавши виступ Волоха в м. Любарі, скупчив всю Армію в районі села Жеребки і звідтілі вирушив в славнозвісний зимовий похід в тил денікінської армії.

Підчас походу Богунівський курінь був злучений з Кармелюцьким під назвою Богуно-Кармелюцький

курінь. Команду над курінем взяв згідно з наказом Командарма полковник Троцький. Підчас зимового походу Богуно-Кармелюцький курінь має спільну історію для всіх частин, що перебували в складі Української Армії і ця історія вже не один раз описана. За час походу особливо відзначився в боях хор. Мойсеєнка, який командував не один раз, за хорістю полк. Троцького, Богуно-Кармелюцьким курінем. Від хорости тифу загинув хор. Катькало.

Після зєдинення Української Армії, котрою командував ген. Омелянович-Павленко, з Армією, що була в районі м. Могилева під командою ген. Удовиченка (6 квітня 1920 р.), в літку 1920 року, Богуно-Кармелюцький курінь розвернувся в 3 бригади 1 Запорожської дивізії, котрою командував полк. Гулий. 3-а бригада складалася з 7 Запорожського ім. полк. Богуна куріня, 8 Запор. ім. Кармелюка і 9 куріня ім. гетьм. Сагайдачного. Командантом 3-ої бригади призначено полк. Троцького. Км-том Богунівського куріня призначено сот. Сосідка, адютантом хорунж. Тарнавського, помічником км-та пор. Шкурата, к-тами сотень — хор. Боднарєнка, хор. Томака, хор. Криловецького, хор. Мойсеєнка, кулеметною сотнею командував пор. Кречковський, кінною — хор. Булат, технічною — хор. Вюн. В складі 3-ої бригади Богунівський курінь приймав участь в операціях проти большевиків в 1920 році.

Після загальної поразки в листопаді 1920 року Богунівський курінь в послідовному відході решток Української Армії на терен Польщі перейшов україно-польський кордон 21 листопада в с. Токи і був інтернований Поляками в таборах Пікуличі, Вадовиці і Стрілково. Рештки куріня, старшини та козаки, перебувають і по цей час на еміграції в Польщі і Франції, досі не тратячи надії на поворот до Вільної, Незалежної і Соборної Української Держави.

Можна з певністю сказати, що в цей час кожний Богунівець, деб він не перебував, залишився назавжди вірним ідеї державности України і в своїм серці носить виплеканий тяжкою боротьбою дорогий йому образ — Вільної Батьківщини.

10 червня 1931 року

Омекур (France)

За Збруч

(Уривок зі споминів б. підст. 18 бриг. У. Г. А. — Я. К.)

Нині в ночі перейдемо за Збруч! Наша бригада має крити відступ і перейде остання, каже до мене четар Проскурка (кмднт моєї 6-ої сотні), за Васильківцями.

Мені зразу не хотілося вірити його словам Цілий час, відколи почали ми відступати, думав я, що армія десь таки спиниться і знов ударить вперед, забере страчене, а може ще й далі.

Як? Такий розгін нашої армії зпід Чорткова був би так заломаний, що ми малиби перейти аж за

Збруч і може на довго-довго покинути рідну Галичину, де стільки зусиль і крові пролилося за кожную рідну землю?...

Та в тім прийшло мені на думку, що маю лише три набої до мого „манліхера“, заховані мов який талісман глибоко в кишені.

Нагадав я собі, як йшла наша сотня до бою за Плаучою великою над Стрипою, де кожний стрілець не мав більше, як пять набоїв, як поручник Салек (кмднт. I-го куріня) телефонував з Дарахова до Тер-

бовлі до штабу бригади: „Втриматися ніяк неможливо! Люди перетомлені, а що найгірше, набоїв нема! Пришліть нам набоїв, то може хоч по геройськи загинемо!“.

Пригадався мені приказ пор. Назаревича за Хоростковом: „Машинки, чому не стріляєте?!“ — „У нас чисті гурти!.. Ані одного набою!“ — була відповідь скорострільчиків, і в очах поручника побачив я слюзи. Роспуки...

Нагадав я собі, що ми безсилі і сумна дійсність перед очі стала.... За Збруч... А там в кількох верстах большевики. І знов підуть бої на степах нашої вітчизни...

Мурованкою попри наш курінь, який розтаборився на толоці в полі, тягнуться останні обози, проходять частини армії, чути співи, гамір.

І знов нова сторінка в історії повстає. Вона колись розкаже нащадкам весь біль і тугу отсих обпорошених, сірих Галичан, що тісно зброю в руках тримають, що рідну землю покидають, та йдуть назустріч невідомому...

Саме полудне. Над житами мигтить жара, а легенький вітрець пеститься із ними і тихенько шелестить, про щось розказуючи...

Курінь спочиває. Стрільці, одні дрімають поклавши під голови наплечники, другі гуторять. Спітнілі кухарі звиваються біля кухонь, позакачавши рукави від сорочок. Скоро буде обід...

На мурованці за якоюсь частиною счинився крик. Стара жінка здоганяє гурток стрільців, які йдуть за навантаженим возом від кухні. Хтось зі стрільців украв у неї діжочку сира. Командант відділу спиняє стрільців і шукає на возі. Межи наплечниками знаходить вкрадене. Жінка показує, котрий стрілець був у неї в хаті за молоком і з ним пропав сир. Старшина віддає їй крадіж і наказує дати двадцять п'ять стрільцеві. Екзекуція відбувається зараз таки на рові на очах жінки. З нашого куріня, якого стрільці приглядаються виконанню кари, чути голоси:

„Застріляти таку собаку! Чому не розстріляють?!“

По обіді курінь вислав стежу в поблизьке село позад нас і спочиває дальше. Сплять потомлені стрільці після Дарахова, Теребовлі та Хоросткова. Навіть „дядько“ Максим, який „терпить на безсонність“, як він сам каже, тай той заснув здоровим сном. Люлька довго димилася йому в зубах, аж висунулася і сама положилася біля него...

Тихо стало. Здавалося, що й природа спить, приспана ярким сонцем. Жара не вгасає. Десь далеко в долині підпотвонкає перепел та чайка скигнуть. Зажмури очі і здається, що лежиш десь у сільській хатині і цвіркуни цвіркочуть під печею. А їх тут так чути за межою в житі...

Вечеріє. Погасла спека, отяжів порох на дорозі, курява не піднімається. Проходить курінь пільною дорогою. Чим раз ближче до Збруча. Наша сотня є тепер охороною куріня. Одна чета лишилася далеко на заді як задня охорона, а дві йдуть по обох сторонах. Я йду з четою, яка пішла на право. Гусаком простуємо стежкою полями до села, яке видніє в долині.

На право від нас десь в околиці Скали йде бій. Видно бліде світло тріскаючих шрапнелів, рвуться гранати, які темними кущами виростають в землі.

Ідемо помалу, притримуємо руками полеві фляшки та дехто лопатки, щоби не робити галасу.

Увійшли в село... Війська нема тут ніякого. Щей добре не смерклося, а село так ніби вимерло. Де не де на обійстю загляне хто на нас. На лиці малюється жах і жаль... Минаємо скоро село, бо бій на право від нас чимраз розтягається в нашу сторону.

За селом знов злучуємося з курінем. Курінний ще раз наказує як найбільший спокій в поході і забороняє курити...

Коло Скали не перестають гуркотити арти. В яких три кілометри від нас на право піднісся в гору стовп огню і диму. Певно шрапнеля запалила хату в селі.

Гарна місячна ніч. Над нами тремтять зорі, а нам під ногами що крок висувається галицька земля... Ось ідемо вже гористою дорогою яка веде через міст за Збруч. Вже й блищить до місяця ріка. В долі коло моста чути гамір. Там переходять останки армії. Тут в селі Збрижі займемо позицію і якийсь час будемо стримувати Поляків. Коло самого моста спочиває відділ саперів, лежить купа соломи та бочка із нафтою. Трохи дальше спочиває чета з якоїсь бригади, яка виставляє на мості варту.

За мостом оглянувся я на галицький бік. Там погасав огонь, здавалось, присипляє галицька земля свій біль. Мене щось прикре стиснуло за серце. Пращай, рідна земле! Може й тільки бачити мені тебе!...

Була північ. Місяць піднісся високо і освічував знищене світовою війною село Збриж. Побіч знищеного фільварку, з якого сторчат розвалені мури, спочиває наш курінь. Оподалік під високими деревами стоїть курінний обоз. Так тихо всюди, тільки сторожа деколи гаморить, та коні в обозі тупають. В долі на мості перейде стежа, здудонить і знову тихо... Над рікою серпанком повисла мрака, на ніч Збруч закрила... Мерехтять на небі зірки... Ніяк не можу зажмурити очей, відірвати від палаючого зорями неба... Як чисто і свято там в горі, а тут...

Досвіток застав наш курінь в давних російських окопах, які тягнуться горою понад Збруч. Наша сотня займає село Збриж. Село знищене цілковито світовою війною. Є вже побудовані тимчасові ліп'янки, в яких живуть селяни. Їм не ворожить нічого доброго те, що ми розвели розстрільну якраз перед їх хатками. Деякі забирають дещо з хат і тікають за село.

Міст на Збручі вже знищений. Перед нами по другім боці ріки протягнулися галицькі поля і ряд австрійських окопів. Ворога не видно. Стрільці ходять над окопами, говорять зі селянами.

За рікою в долі між вербами видніє кілька хат. Там стоїть наша полева сторожа, а на горбі за великим кіпцем лежать два стрільці на чатах. Щось помітили, бо скоро біжать в долину до верб. Змежи верб виходить невеличкий відділ і простує знищеним мостом до нас. Стрільці ховаються в окопах.

На горбі в житах показується ворожа розстрільна. Ідуть розсіяно роями.

Приказ стріляти.

Один за другим тріскають кріси. Їх сухий тріск переходить в довге різке шипіння і губиться десь над водою. Розстрільна прилягла в житі. За хвилю підноситься роями, біжить і знов пропадає в житі. Посипалися стріли по нас з тамтої сторони.

Стрільянина густіє з обох сторін, та з тамтої сильніше, бо у нас стріляти нема чим...

Чуємося безпечні в окопах, поки не бє противник із армати. Їх крісовий огонь не робить нам ніякої шкоди. Стрільці поприлягали до берега окопу і слідають пильно за рухами противника, чи не підсувається в долину до моста. На такий випадок у кожного з нас ще є зарезервованих пару набоїв.

Скорострільчик Гриць, потіха цілої сотні, приліг на окопі в своїй патлатій кучмі зі шликом та показує, як противник дістається до австрійських окопів. Гукаємо до Гриця, щоби зліз в окопи, бо тамті добре обстрілюють нас, але за хвилю він сам зісунувся в рів... Дістав в праву руку вище ліктя. Противник дістався вивозом до хат за рікою. Там чутикрик...

Де наша артилерія?... Чому не стріляє?...

Вони скорострїлами січуть по наших окопах.

Якась байдужність повисла на лицях стрільців.

Проти моста стоять наші два скорострїли і немов дrouchаться, пускають кілька стрїлів і знов замовкають.

Четар Проскурка проходить окопами. Він за високий в тих окопах і мусить що хвиля згинатися.

— А що, хлопці, погано приходиться працювати батьківщину?!...

А кулі сичать... Декотрі при ударі трїскають...

За гори бовкнула глухо армата... Чути, як залїзо бореться із воздухом... Стрїльно падає десь за селом. Там стоять кухні і курїнний обоз...

Всі стрїльці кинулися рити крївки. Бодай від шрапнель безпечніше... Ворожа артилерія дається чути чимраз частіше.

Неначе хтось пригорщу бобу розсипав по окопах. Над нами розірвалася шрапнеля. За викрутом окопу чути зойк. Там вже поряються санїтети.

Перед полуднем армати притихли. Стрїльці відіхнули.

Десь далеко поза нами чути, як глухо гупають армати. Там наша армія відсуває большевиків, а може навпаки?... Не знаємо нічого. На верха із окопів вилазити не можна, бо віддаль межі розстрїльними близька і звідтам раз від разу цокають кріси.

А тут води так хочеться, хоч крапельку!... Така спека. В окопах ані вітрець не завіє...

Якось втих на хвилю противник. Може й справді обїдає. Виходжу скоро з окопу помежи дерева і стаю за хатою.

Дивлюся на обидва боки понад Збручем. Куди моє око бачить, не видно, не чути нічого. .

Не знати, чи перейшла ціла армія наша на той бік?... Чи вдалося захопити хоч трохи того мізерного майна?... Чи далеко зайшли наші по тім боці?...

Не знати, тільки у відповідь мені несеться глухий гук армати десь коло Камянця Подільського...

Перед вечером подано приказ. Стрїльці передавали його один другому в окопах: „На правім крилі курїня в ночі запалає ракета. Тоді сотні відступають. З окопів виходити спокійно. Збірка курїня на кінці села, де був нічліг.“ —

Це був перший відступ, що утішив нас. Значиться, що наші відсувають в зад червоних. Бодай туди розширяється територія нашої держави.....

Коло 11-ої години в ночі стояли сотні межі високими деревами готові до походу...

— „Кудиж тепер підемо?“ — питають стрїльці, та оглядаються туди, де мріє Галичина.

— „Туди, де сонце сходить, бо там нам нин зайшло“, показує „дядько“ Максим рукою на захід..

Посмертна згадка

† ГАЛЯ ЗІ СКВАРКІВ МАТВІЙЧУКОВА

Серед низки осіб, що їх смерть забрала ц. р. і яких брак відчуватиме наше життя, понесло велику страту теж українське жіноцтво в постаті Галі зі Скварків Матвійчукової, що несподівано вмерла дня 31. березня 1931 у 32 р. життя.

Покійна, що походила з львівської української родини й у Львові була ученицею дівочих шкіл У.П.Т., інтелігентна й талановита, але як іскра жива (некрольог пера її учительки Конст. Малицької в „Новій Хаті“), сімнацятьлітньою дівчиною вступає з вибухом світової війни до „Української Самаританської Помочі“ й працює у львівських воєнних лічницях як сестра жалібниці. Головним полем її посвяти був військовий шпиталь, що находився в Духовній Семінарії при вул. Коперника. Тут працювала вона до 1 листопада 1918 р. й за української влади у Львові — несучи повну посвяти усім раненим поміч, заступаючись за довірених їй недужих та дбаючи за них до перевтоми. З відступаючими українськими військами виїздить Покійна враз з цілим шпиталем на

схід і ділить його долю й недолю по усіх подорожах та постоях у Ходорові, Бережанах, Тернополі, Чорткові аж до того часу, поки тиф не звалює її з ніг і поки хорою не попадає з І. санітарним поїздом на стації в Тересині б. Борщева в польський полон. Видужавши, вертає Покійна до Львова та вірна своїй службі вступає як сестра настоятелька до воєнного шпиталю на Ялівці, у якому було багато ранених українських вояків і хворих полонених з Галицької Армії і з якого не один старшина та стрілець пам'ятає її добродійні руки й слова.

† Галія зі Скварків Матвійчукова.

Перед кількома роками стала покійна дружиною відомого видавця шкільної та молодечої літератури Миколи Матвійчука, якому була не тільки найкращою подругою, але й відданим його видавничій роботі товаришем і помічником. Попри те брала живу участь в організаційній і громадянській праці українського жіноцтва, активно працювала в Т-ві Охорони Молоді й залишила як опікунка дівочої ремісничої бурси при вул. Янівській у Львові найкращі спогади про себе у всіх бурсачок.

Від молодечих літ працювала Покійна в літературі й журналістиці. Уже сестрою-жалібницею почала писати свої спогади про найблизче минуле, що зібрані в одну цілість являються не тільки зразком особистих мемуарів та мистецьких пам'яток, але й цікавим історичним матеріалом. Від молодости почала теж дописувати та містити свої твори в низці часописів („Вперед“, „Громадська Думка“, варшавська „Українська Трибуна“, „Учительське Слово“, „Діло“, „Жіноча Доля“) й останніми часами в „Літописі Черв.

Калини“, куди ще недавно увійшов її нарис зі шпитального життя „Перші ранені“, що мав започаткувати цілий цикл новел з недалекого минулого. Попри те помагаючи своєму чоловікові у видавничій праці, писала вірші й оповідання для дітей, популярно-наукові статті та робила поважніші переклади з чужих мов („Пригоди Качурика“, „Робінзон Крузо“). У всіх творах виявляла справжній літературний талант, безпосередність обсервацій і вражень та незвичайну скромність, що дозволяла їй ці вартісні твори підписувати тільки псевдонімом „Галя“.

Немилосердна смерть забрала цю тиху ідейну й невіджалувану робітницю в самому розгарі праці й розвіті життя, а величаві похорони, що відвели її тлінні останки на личаківське кладбище та промова голови Т-ва Опіки над Емігрантами, арт. мал. Ю. Магачевського, що дякував їй за опіку над колишніми стрільцями-придніпрянцями, були тільки доказом, чим була ця скромна „Галя“ та який жаль і яку пам'ять залишає по собі. Земля їй пером.

СПИСОК ЖЕРЕЛ ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ 1914-1921 РР.

(Продовження)

Вельц Альойз. Наші жовніри. Уривки з борб австро-угорської армії в світовій війні 1914/15. Перевела ред. „Пільної Часописи“ („Військовий Листок Штрефлера“). Відень. 1916. 8° в., ст. VI†192. Накладом Ц і К. Мін-ва Війни.

Ріжні геройства.

Вербляний Іван. Звідомлення за місяць березень 1917 р. У. С. С.-а... учителя в Бискупичах Шляхоцьких на Волині. „Літопис Ч. К.“ Львів. 1929, 4° ч. I, ст. 20: Матеріали і документи.

Шкільна, освідомлююча і ін. праця УСС. Є примітка др. Осипа Назарука.

Верезунська. Зубенко: Наші лицарі і мученики. Зб. 2. Каліш. 1923, 8°, ст. 6-7.

Листопад 1921, пов. новоушицький. Героїчний вчинок.

Верниволя Василь. Українська військово-санітарна місія в Німеччині. „Воля“. Відень. 1919. 8° Т. 5, ч. 5. ст. 212-214.

В. Є. (Варфоломій Євтимович). До питань нашої воєнної термінології „Літ. — Військовий Вістник“. Каліш. 8°. (1921), ч. I, ст. 44-47.

Виїзд санітарної місії на Україну. „Укр. Прапор“. Відень. 1919, ч. 11/12.

Випуск юнаків. „Прапор України“. Камянець на Под. 4°. 1919, ч. I, ст. 15.

Спільна Військова Школа. 5. XI. 1919. Камянець.

Висліди комісії фон.-Ремера в справі розстрілу Богданівців. „Вістник Союзу Визв. Укр.“ Відень 1917. 4°, ч. 45 (165), ст. 712-713.

Київ. 1917.

Витяги з документів, які в оригіналі хороняться в Головному Військово-Історичному Музею - Архіві. Каліш. (1922). 8°. ст. 52.

Денікінські звірства.

Вишенський Юліан. Історія одного стрілу. (Оповідання - спомин). „Літопис Ч. К.“ Львів. 1929. 4° ч. I. ст. 7-8.

Епізод в 4. гарм п. УГА в часі мирових пересправ між Денікінцями і УГА під Райгородком.

Вишиваний. „Іл. Календар Канадійського Укр.-ця на 1921. р. Вінніпег, 8° ст. 196.

Портрет з інформ. заміткою.

Вишиваний Василь. полк. УСС. Лист до редакції. „Укр. Прапор“. Відень. 1921, ч. 5.

З приводу опублікованого польським пресов. бюрому листа його батька.

Вища Військова Рада. „До Зброї“. Збірник. Ч. I. Львів 8°. 1921, ст. 21-23.

Організація. Тарнів. 1921.

Відвідання Голови Укр. Військової Місії ген.-пор. Зелінського на передовій лінії фронту польської армії ген. Желіговського. „Син України“. Варш. 1920. 4°, ст. 7-8.

Напівофіц. доповідь.

Відзначення для борців за справу У. Н. Р. Розпорядження з дня 30-го квітня 1919. Дод. до „Стрільця“, Стрий ч. 31. Ст. 2.

Відзначення Українських Січових Стрільців. „Віст. Союзу Визв. Укр.“ Відень. 4°. 1917, ч. 145, ст. 238.

Реєстр старшин і підстаршин, відзначених за хоробрість.

- Відносини між військовими. „Відродження“. Київ. 1918, ч. 5.
- Погляд Військової Ради.
- Відомости про життя на Україні в галузях підлеглих Військовому Міністерству (термін I/VII - I/X 1921). „Літ. - Військовий Вістник“. Каліш. 1921. 8°. 1921, ч. I, ст. 54 - 57.
- Від Редакції. „Син України“. Вар. 4°. 1920, ч. 1. ст. 5.
- Зазив до співпраці і збирання матеріялу военного і ін.
- Від Редакції: „Син України“. Варш. 4°. 1920. ч. 3. ст. 7.
- Про Санпотяг Ч. 7. Місії Черв. Хр.
- Війна і культура. „Світ“. Львів. 4°. 1917, ч. 3. ст. 38 - 40.
- Війна між Україною і Московщиною. „Вістник полки, літ - ри й життя“. Відень. 4°. 1918, ч. 1/2, ст. 13-17; ч. 5/6, ст. 73-74; ч. 9, ст. 127-128.
- Військова Рада. „Відродження“. Київ. 1918, ч. 39.
- Законопроекти про загальні підстави військ. служби, і ін.
- Військовий. Яка дисципліна у французській армії. „Відродження“. Київ, 1918, ч. 4.
- Військовий міністер ген. Рогоза про організацію української армії. „Вістн. пол - ки, літ - ри й життя“. Відень, 4°. 1918, ч. 24, ст. 364.
- Військовий міністер Укр. Нар. Республіки полковник Петрів. „Прапор України“, Камянець на Под. 4°. 1919, ч. I, ст. 15.
- Кор. біогр. дані з портретом.
- Військовий Факультет Українського Народнього Університету в таборі Ланцут - Стрілково. „Літопис Ч. К.“ Львів, 4, 1931. ч. 4, ст. 19-20; ч. 5, ст. 20-22; ч. 6, ст. 18-19.
- 1920 р.
- Військові бурси (Історична справка). „Вільне Життя“, 1918, ч. 111.
- Про кадетські гімназії.
- Вільне Козацтво — народня міліція на Україні. „Вістник Союзу Визв. Укр.“ Відень. 4°, 1917, ч. 43 (173), ст. 675.
- Спроба Укр. Військ. Ген. Ком-ту перебрати до своїх рук організацію Вільного Козацтва.
- Віра Бабенко. „Кал. Черв. Калини“ на 1929 р. Львів, 1928. 8°, календаріум-лютий.
- Розвідчиця з Катеринославщини в 1921 р. 3 іл.
- Вірний. Слава герою. „Спогади“. Ч. I. Каліш. 1921, м. 8°, ст. 19-21.
- Гер. смерть повст. отамана Полішка 9. XI. 1919, скатованого денікінцями в Пирятині на Полтавщині.
- Вірний. Спогад. „Зал. Стрілець“. Каліш. 1921, ч. 21 (32), ст. 2.
- Також про от. Полішка.
- „Вірний Син України“. „Кал. Черв. Калини“ на 1922 р. Львів. 1921. 8°, календаріум.
- Броневик. Жмеринка-Проскурів. 1919. 3 іл.
- Вірний товариш. „Кал. Черв. Калини“ на 1929 р. Львів. 1928. 8°, календаріум-липень.
- I. Корп. УГА, під Золочевом, військ. побут. 3 іл.
- Вістун Василь Паньків з I. курія бригади УСС вертає вплава через р. Бог з полону до своїх. „Кал. Черв. Калина“ на 1925 р. Львів. 1924. 8°, календаріум-вересень.
- Проти денікінців. 1919. 3 іл.
- Вістун Даць, вистовий, негайним наскоком відбирає від 50 ворогів взяту до неволі нашу стежу. „Кал. Черв. Калини“ на 1924 р. Львів. 1923, 8°, календаріум-падолист.
- I. п. 7 бригади, 18. I. 1919. На протипольським фронті, Фердинандівка.
- Вістун Демчук і стар. стр. Пицко з кавалерії УСС ратують батарею під Роскошівкою. „Кал. Черв. Калини“ на 1922 р. Львів, 1921, 8°, календаріум.
- I. бригада, від денікінців.
- Вістун Демчук і стр. Пицко з кінноти УСС рятують батарею під Роскошівкою. „Кал. Черв. Калини“ на 1931 р. Львів. 1930, 8°, календаріум.
- I. бригада УГА, від денікінців. 3 іл.
- Вістун Іван Сеньків з Коломийського коша ратує скоростріл перед Румунами. „Кал. Черв. Калини“ на 1925 р. Львів. 1924, 8°, календаріум-квітень. 3 іл.
- Коломия, 1919.
- В італійським полоні. „Укр. Прапор“. Відень. 1919, ч. 13.
- Замітка з поданням прізвищ.
- Вітович Л. Що робив от. Зелений? „Україна“. Камянець 1920, ч. 31.
- Простора стаття на підставі інтервю, огляд воєнних акцій Зеленого.
- Вітовський Дм. З карпатських боїв. „Шляхи“. Львів. 1916, ч. 6, ст. 195-196.
- Епізод: Боротьба за Маківку.
- Вітовський Дмитро. „Нар. Календар на 1920 р.“ Станиславів, 1919. 8°, ст. 52-54.
- Некролог з портретом. Передрук з „Вперед“.
- В. К. (Кедровський Володимир). „Всеросійська“ демократична нарада в Петербурзі (14-23 вересня 1917 року). (Скорочений уривок зі спогадів) „Літ. Наук. Вістник“. Львів 8°, 1923, кн. 7, ст. 221-229.
- Виступ на ній депутатів Військ. Ген. Комітету і Всеукр. Ради Військ. Депутатів.
- В. К. (Кедровський Володимир). Всеукраїнський Військовий Генеральний Комітет і Тимчасове Правителство. „Літ. Наук. Вістник“. Львів. 8°, 1923, кн. 5, ст. 34-41.
- Вересень 1917. Ставка Гол. Ком-та Армії. Могилів. Керенський, Духонін. Петербург — нездійснена авдієнція у Керенського.
- В. К. (Кедровський Володимир). Приїзд московських міністрів до Києва (в кінці червня 1917 року) і військова справа. (Уривок зі споминів). „Літ. Наук. Вістник“. Львів. 8°. 1923, кн. 12, ст. 333-338.
- В. К. Січові Стрільці. Їх історія і характер. Нарис. Львів. 1920. Накладом Івана Квасниці. 8°, ст. 45 (3).
- В. К. Др. Микола Левицький, поручник-суддя, помер 30. червня 1921. в Ліберці. „Укр. Прапор“. Відень. 1921, ч. 35.
- Некролог.
- В. К. Рецензія на „Військовий Вістник“, видання слухачів Бійськового Факультету Укр. Нар. Університету, ч. 1. 1922 і ч. 2. 1922 р. „Табір“. Каліш. 1924, 8°, ч. 2, ст. 238.
- В. К. Рецензія на Д. Дорошенко; Мої спомини про недавнє-минуле (1914-1918) чч. 1-2. „Табір“. Каліш. 1924, ч. 2, ст. 239.
- В. К. Рецензія на О. Доценко; Літопис української революції. Матеріяли й документи до історії української революції. Т. 2, кн. 4. „Табір“. Каліш. 1924, ч. 2, ст. 239-241.
- В. К. і Сулятицький П. На могилу героя, що поліг за Україну. „Шляхом Визволення“. Варшава. 1930, 8°, ч. 2, ст. 165-166.

Дві характеристики під одним титулом з іл. на особній картці: Могила ген. штабу генерал-хорунжого Є. Мішковського в м. Тернополі.

В. К. П. Червоні маки (з воєнних споминів). „Кал. Черв. Калини“ на 1923 р. Львів. 1922. 8^о, ст. 60.

Чорний Острів. 21 бригада УГА. Побутове.

В. Л. Рецензія на Я. Ярославенко. Стрілецькі пісні. „Літопис Ч. К.“ 1931, ч. 6, ст. 21.

Вовк Сіроманець. Життя і праця Симона Петлюри. Київ. 1918, 16^о, ст. 16. В-во „Відродження“.

Водяний Я. В Холоднім Яру. (Уривок зі спогадів). „Кал. Черв. Калини“ на 1930 р. Львів. 1929. 8^о, ст. 99-104.

Весна 1921, повстанці проти черв. Москалів.

Водяний Я. З обіймів смерті. „Кал. Черв. Калини“ на 1930 р. Львів. 1929. 8^о, ст. 123-127.

Весна. 1920, Київщина, повстанці проти черв. москалів.

Водяний Я. На розстріл (Зі споминів). „Літ. Наук. Вістник“. Львів. 1923, 8^о, ст. 104-112.

Січень 1919. Черкаси, черв. Москалі.

Водяний Яків. На розстріл. (Зі споминів). Іл. Кал. Сирітського Дому на 1924 р. Філядельфія Па. 1923, в. 8^о, ст. 132-139.

Черв. Москалі в Черкасах у січні 1919.

Водяний Яків. Українське Вільне Козацтво та його зїзд у Чигирині 3. X. 1917. Зі спогадів. „Літопис Ч. К.“ Львів. 4^о, ч. 10, ст. 4-7.

Воєнне положення на Україні. „Укр. Прапор“. Відень. 1919, ч. 3.

Воєнний календар для українських виселенців, жовнів і селян на звичайний рік 1917. Відень. 1916. ст. 112.

Вожді Української Армії. Наддніпрянина. Галичина. „Кал. Черв. Калини“ на 1923 р. Львів. 1922, 8^о, вт. 118-120.

В портретах ген. Юнакова, полк. Е. Коновальця, ген. Капустянского, ген. Ю. Тютюника, ген. Сінклера, полк. О. Удовиченка, ген. М. Тарнавського, ген. В. Курмановича, ген. Кравса, полк. Дм. Вітовського.

Волинський записник Дм. Вітовського. „Укр. Прапор“, Відень. 1921.

Волинський К. Як довго?.. (Лист знад Збруча). „Воля України“. Відень. 8^о, 1921, ч. 3-5, ст. 106-108.

Дещо про повстанця Мордалевича і його покайний лист.

Володимир Чехівський про „Діла Антанти на Україні“. „Укр. Прапор“. Відень. 1920, ч. , ст. 1-2.

Восьма Сесія Української Центральної Ради. „Вістник полки, літ-ри й життя“. Відень. 4^о, 1918, ч. 4. ст. 50-51.

Є справа миру.

В. П. Настрій на фронті. „Стрілець“. Станиславів 1919, ч. 7, ст. 5-6; ч. 8, ст. 6.

З приводу прилучення Зах. Укр. з Вел. Україною. (Продовження буде).

СПРАВЛЕННЯ ПОХИБКИ

Через недогляд пропущено в статті „Військовий Факультет при Українським Народнім Університеті в таборах Ланцут-Стрілкові“ в Ч. IV, V, VI. „Літопису Червоної Калини“ підпис автора:

По дав: *Інж. Оксен Ільницький*, що на оцьому місці справляємо. Просимо Шановного Автора вибачити цю прикру похибку.

Редакція.

ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАННИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

III, річник / Число 7-8. / Липень-Серпень 1931.

*

З М І С Т

	Стор		Стор.
За ключ до Львова Р. К.	2	Зіставлення українських паперових грошей держ. видань 1917-1920	25
Переговори з Мадярами з 1918 р. Микола Алиськевич, сот. У. Г. А.	5	Пролім під Садками Ю. Ш.	26
Військові відзнаки Дивізії Сірожупанців	13	Гомін української державности й соборно- сти на Закарпатті	
„Дерманська Республіка“ Павло Селезіон	14	Д-р М. Андрусак	27
Український відділ при Військовім Музею в Брюсселі	15	Історія 4-го Запоріжського Полку Докінчення — А. Тарнавський	32
За Плаучою великою Зі споминів С. К., б. підст, 18-ої бриг. У. Г. А.	17	За Збруч Я. К.	35
Де-що з давно минулого Др. Л. Кобилянський	19	+ Галя зі Скварків Матвійчукова	37
Друкування українських грошей на галиць- кій землі		Бібліографія	
Микола Гнатишак	23	Список жерел до історії української визвольної війни 1914-1921 рр.	38

ДО ЦЕЇ ПОРИ НАДІСЛАЛИ КУПОНИ ІЗ ЗАКУПЛЕНОЇ КНИЖКИ Є. ЧИКАЛЕНКА «ЩОДЕННИК»

(Продовження)

476. Базник Михайло, Szupanowice 2245; 477. Білінський Ро-
стислав, Львів 1802; 478. о. Бровко Михайло, Печеніжин 2260;
479. Гучківський Анатоль, Тернопіль; 480. Гануляк Гр. Львів
3712; 481. Гануляк Гр., Львів 3713; 482. Гануляк Гр., Львів 3689;
483. Івашина Антонина, Букарешт 2908; 484. Івахнюк Антін,
Джурин 3690; 485. Комаринський Роман, Станиславів 1719; 486.
Киселиця Лесь, Лукавець 3609; 487. Казанівський В., Вінніпег
Ман 2916; 488. Максимчук Юліян, Мразниця 2537; 489. Мака-
рук Петро, Півськ 1780; 490. Онищук Денис-Роман, Ромуния

2919; 491. Посувало Іван, Львів 3593; 492. Пилипівська Катр.,
Познань 1960; 493. Моравський, Познань 2123; 494. Ратич Іван,
Черче 1619; 495. Инж. Стойкевич Осип, Зборів 1760; 496. о. Са-
вицький Йосиф, Стрий 1808; 497. Томчак Михайло, Bieliny 2937;
498. Др. Томковид Микола 1647; 499. Чучман Василь, Амстер-
дам 2776; 500. Чит. „Просвіти“, Поториця 2870; 501. Чит. „Про-
світи“, Будзанів 1953; 502. Чит. „Просвіти“, Підлиці 2917; 503.
Щитинський Семен, Львів 2368; 504. Щуровський Ф., Стинава
нижня“ 2878; 505. Гоцька Ольга, Нове Місто 2191.

(Далі буде).

З ДНЕМ 21 ЧЕРВНЯ Ц. Р. ПОЧИНАЄ ВИХОДИТИ В СТАНИСЛАВОВІ БЕЗПАРТІЙНИЙ
ЧАСОПИС-ТИЖНЕВИК П. З.

„УКРАЇНСЬКЕ ЖИТТЯ“

присвячений справам політичним, культурно освітнім, господарським і суспільним:
Покуття, Підгір'я та Поділля. Виходить на Неділю. Поодинокое число коштує 20 сот.
Передплата до кінця року виносить 4 зол., чвертьрічно 2 зол., місячно 0.70 зол.

Замовлення, переписку та передплату висилати на адресу:

Ред. і Адм. „УКРАЇНСЬКЕ ЖИТТЯ“ Станиславів, Голуховського ч. 17.

2 8 Р І К В И Д А Н Н Я * П Е Р Е Л П Л А Ч У Й Т Е !

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ ВІСТНИК

що виходить в 1951 р. під тою самою редакцією

виходить точно в кінці кожного місяця в обемі шести аркушів.

♦ як і досі, є виразником ідей, боронених від 1922 р.: „літературний імперіялізм“ — в краснім письменстві, творчий субективізм — в кри-тиці, енергетизм — в філософії, волонтаризм — в політиці.

♦ поборює, як і досі старий провінціалізм і нове „всесвітнянство“, де б вони не виявлялися. Поборює „обективність“ в трактованні явищ життя, за якою криється трусість думки і хворість волі.

♦ містить, як і досі, твори українських авторів, що вносять в нашу дійсність творчі ідеї завтрашнього дня, і тих, що відсвіжують традиції нашого великого минулого.

♦ присвячує увагу пекучим питанням українського життя на цілій нашій території, області економічній, культурній, церковній і політичній. Знайомить з новітніми національними рухами. З духовним життям великих народів окциденту. Старається виховувати суспільність в душі властивого західній культурі активізму.

♦ пильну увагу уділяє інформованню про життя Великої України, містить оригінальні і передруковані праці зазбручанських авторів.

Передплата виносить: місячно 2.50 зол., піврічно 14 зол., на рік 26 зол.

Адреса Редакції і Адміністрації: Львів, вул. Руська Ч. 18. III. пов.

Редагує: Комітет. За ред. відповідає: Петро Постолюк. Видає: Українська Видавнича Спілка

НАЙНОВІШІ ВИДАННЯ „ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

Др. Кость Левицький

ВЕЛИКИЙ ЗРИВ

(до історії державности від березня до листопада 1918 р.
на підставі споминів та документів).

Книжка більшого формату, 10 аркушів друку з ілюстраційним додатком, на гарному папері, буде цінним придатком для кожної бібліотеки, зокрема для всіх тих відборців наших видань, що цікавляться вартіснішою появою.

Автор, загально-відомий громадянський діяч та визначний політик, що продовж цілих років орудував судом нації, а під час великого зриву держав падець на живчику найважливіших подій, описує в цій книзі пропам'ятний 1918 рік, на підставі власних переживань та документів, кидаючи жмут яркого світла на не одну затьмарену сторінку з історії останніх визвольних змагань.

Віктор Приходько

ПІД СОНЦЕМ ПОДІЛЛЯ

Спомини з Кам'янецького Поділля. Книжка 16 аркушів друку з ілюстраційним додатком.

Спомини Приходька це немов доповнення до „Щоденника“ Чикаленка. Автор змальовує цей найкращий закуток України соняшними пастелевими колірами, вливаючи у мережку своїх стрічок безліч любови до рідної країни і до тих всіх людей та подій, що чергувались. Прегарний стиль, легкий та цікавий зміст мусять захоплювати й найвибагливішого читача.

Віталій Юрченко

ПЕКЛО НА ЗЕМЛІ

Хто перечитав Юрченка першу книжечку „Шляхами на Соловки“, цей прочитає ще з більшою насолодою продовження тієї епопеї заслання — „Пекло на землі“. Жахливі картини побуту серед відвічних нетрів півночі, це як найбільш сенсаційний фільм зворушує читача та проймає дрожю.